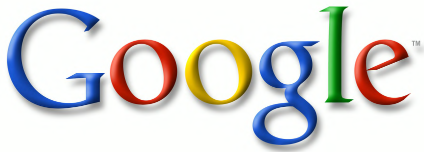
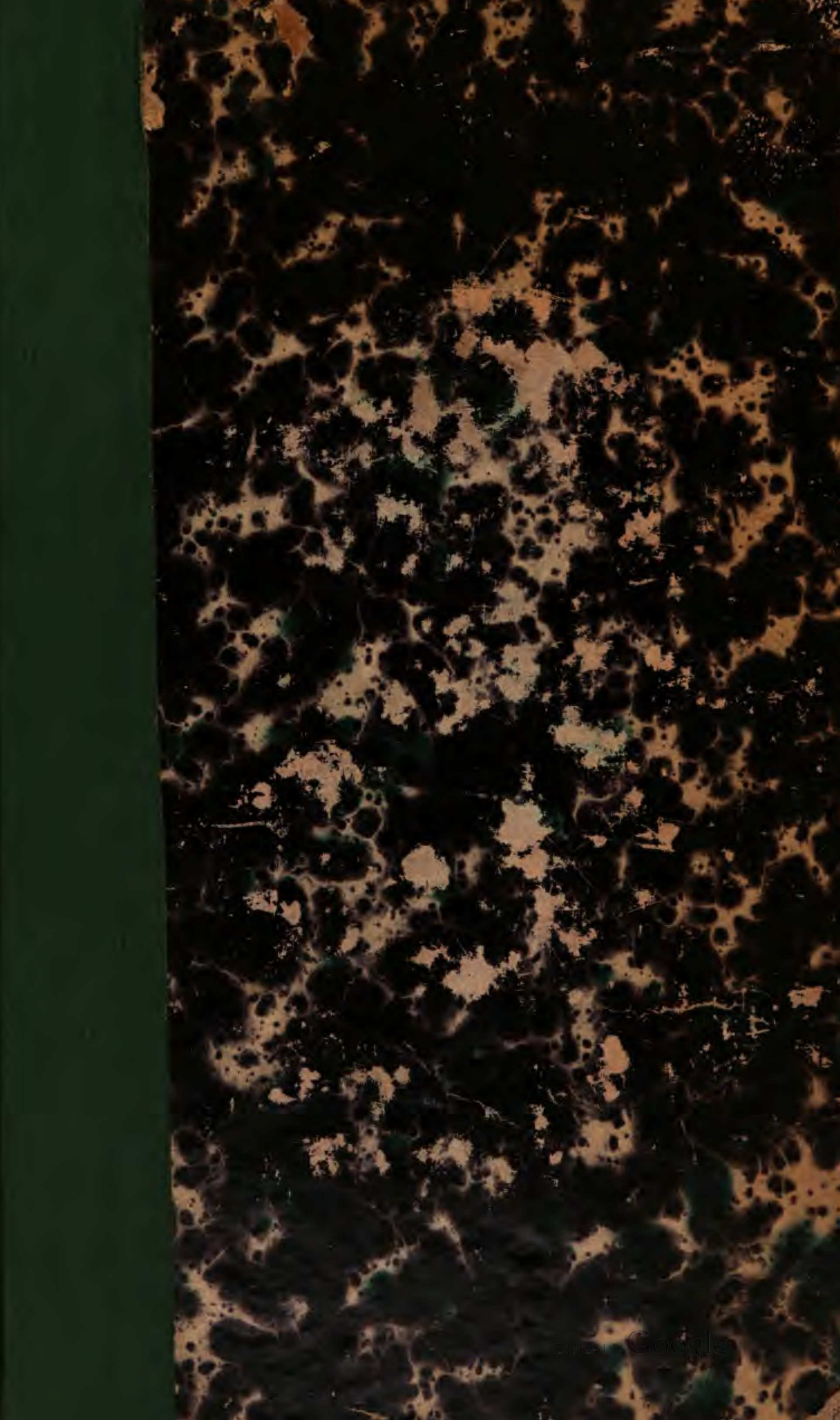
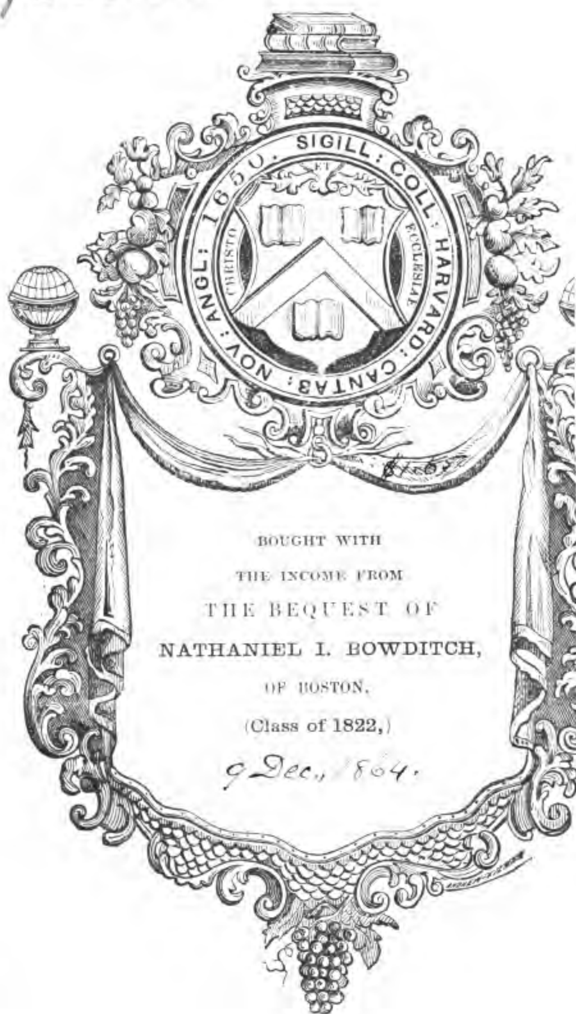

SIGILL: COLL: HARVARD: CANTAB: NOV: ANGL: 1650.
CHRISTO ET ECCLESIAE
BOUGHT WITH
THE INCOME FROM
THE BEQUEST OF
NATHANIEL I. BOWDITCH,
OF BOSTON,
(Class of 1822,)
9 Dec., 1864.

DE NEDERLANDSCHE VOLKSROMANS.

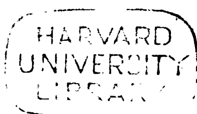
EENE BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS ONZER LETTERKUNDE;

DOOR

Mr. *L. PH. C. VAN DEN BERGH.*

Amsterdam,
BIJ M. H. SCHONEKAT.
1837.

1864, Dec. 9.
Bowditch Fund.
$1.65.

De geschiedenis onzer letterkunde is tot nog toe slechts zeer onvolledig behandeld en meer dan een vak geheel onbearbeid gebleven. Voornamelijk is dit met dat gedeelte onzer literatuur het geval, hetwelk tot de mindere volksstanden behoort en hun bijzonder eigendom geworden is, hetzij dan dat men hetzelve over het hoofd zag of met te veel minachting beschouwde, om de aandacht der letterkundigen of zelfs der beschaafden te verdienen. En indedaad wanneer men er slechts eenen oppervlakkigen blik over laat dwalen, schijnt de volkslectuur weinig aanbevelingswaardig en voor groote verbeteringen vatbaar te zijn; zelfs de laffe en niet zelden zedelooze straatliederen, welke nog gehoord worden, schrikken elkeen af om zich aan de verdere lettervruchten des volks te wagen en aldus wordt dit gedeelte onzer literatuur door eene diepe minachting verdrukt. Bij eene nadere kennismaking verdwijnt echter grootendeels dat ongunstige vooroordeel en men verwondert zich, daar, waar men het minst iets goeds verwachtte, veel aantetreffen dat onzer aandacht overwaardig is.

Het volk bezit even als de hoogere klassen, zijne liederen en poëtische verhalen, zijne romans, reizen en komische schriften, maar met dit onderscheid dat het eenmaal aangenomene bij hem blijft voortduren, terwijl bij de beschaafdere standen het oude gestadig door het nieuwere verdrongen wordt. Nog worden in de huizen der geringeren en der landlieden vele liederen en verhalen gretig aangehoord, die vóór verscheidene eeuwen reeds hunne voorouders boeiden en daar heeft het oud nationale veelal de beste schuilplaats voor de veranderingszucht dezer eeuw gevonden, want veel dat te voren in de hoogere kringen gelezen en bewonderd werd, behaagt en boeit nu nog de lagere.

Het volkslied verkeert niet in eenen zoo slechten toestand als men zich gewoonlijk verbeeldt; wel is waar dat er dikwijls aanstootelijke liederen gehoord worden en dat de liederboeken vele stukken behelzen vol van de grofste zinnelijkheid en gemeenheid, maar midden onder deze zal men ook menig rein en edel dichtstuk aantreffen, dat eene betere plaats verdiende, bovendien zullen de eersten alleen aan dezulken behagen, welke alreeds dergelijke gevoelens in hun hart koesteren en die, men moge ook nog zulke voortreffelijke volksliederen vervaardigen, liever in het slijk willen wentelen dan eenen beteren weg inslaan.

Onder alle klassen van menschen, die niet door vadzigheid en wellust bedorven zijn, zullen zeker die liederen altijd den meesten bijval vinden, die

belangrijk zijn. Daarom bezingt een groot deel onzer oude volksliederen de uitstekende daden der voorouders tot in de riddertijden toe, daarom is het *Wilhelmus van Nassauwen* altijd de geliefkoosde volksdeun gebleven en heeft honderden van ergerlijke liederen overleefd. Eene geheele verzameling dergelijke heldenzangen treft men in het *Nassausche Trompetje* aan, een boekje omtrent de helft der vorige eeuw alleen ten dienste des volks verzameld, en van dien aard bestaan er nog verscheidene anderen.

De geestelijke liederen zijn door de hervorming verminderd, maar de bestaande dragen daarentegen blijken van de opregt godsdienstige inborst der voorouders, die nog in ons volk, min dan elders bedorven, blijft wonen.

Behalve deze twee klassen bezit het volk eenen schat van drink- en minneliederen, bruilofts- en herderzangen, grootendeels uit de 17de eeuw, toen ook de zeemans- en soldatenzangen door den verkregenen krijgsroem in bloei geraakten. Ook spot- en schimpliederen, veelal uit de burgertwisten geboren, bleven gezocht, en niet zelden vindt men er menigen belangrijken trek in, welke tot opheldering van min bekende bijzonderheden uit de geschiedenis des vaderlands strekken kan.

Het is het lot der volkspoëzij allengs verminkt en bedorven te worden, zoo door de onachtzaamheid der uitgevers als door de mondelinge voortplanting, voornamelijk heeft deze ramp onze oudere liederen getroffen, die daardoor niet zelden

onverstaanbaar geworden zijn. Verzamelingen van dergelijke stukken hebben Lejeune en Hoffmann geleverd, de eerste uit verschillende eeuwen, de laatste uit de drie of vier eerste onzer letterkunde, doch de stof is nog verre van uitgeput te wezen. Behalve onzen geliefden volksdichter Cats, die sedert anderhalve eeuw de hoogere zoowel als de lagere standen der maatschappij wist te boeijen en meer dan iemand dien naam verdiende, heeft ook de te weinig bekende dichter Starter uit de 17de eeuw uitnemend den lossen volkstoon getroffen en vele voortreffelijke liederen geleverd.

De prozaische volkslectuur was van gehalte even verschillend als de poëzij, en gelijk deze deels van de grafelijke, deels van de tijden der republiek afkomstig. Uit het eerste tijdvak zijn de romans, waarin de bedrijven en lotgevallen van ware of verdichte helden, deels uit de oudheid, deels uit de middeleeuwen, beschreven worden, de oude novellen, een paar wonderreizen, levens van beruchte tooveraars, schalkerijen en derg. en dezen zijn het, welke wij in de volgende bladeren beschouwen zullen. De laatsten bevatten reizen en lotgevallen van onze eerste zeevaarders, van Noort, Spilbergen, Bontekoe, of van beruchte zeeroovers als Claas Compaan; levensbeschrijvingen van misdadigers: Jacot, Cartouche en derg. van ongelukkige vorsten en beroemde mannen, gelijk *het leven van klein Kobusje, alias Koning zonder magt en onderdanen*, (zoo ik meen eene satyre op Jacobus II van Engeland); geschiedenissen van

belangrijke bijbelsche personaadjen, van Joseph, David, Jonas, Simson enz.; tafereelen uit den Spaanschen oorlog, of den inval der Franschen; maar ook waarzeggerijen en droomverklaringen, hulpmiddelen tegen verschillende kwalen, tafereelen van grove zinnelijkheid of listige boeverijen en streken. De vele stichtelijke werken in prosa en poëzij, onder het volk gangbaar, laten wij te dezer plaatse onaangeroerd.

Ziedaar eene oppervlakkige schets van de letterkunde der mindere standen, zooals die zich nog in onzen tijd voor weinige jaren bevond; gaan wij nu na welke veranderingen daarin gedurende de laatste jaren gekomen zijn en wat daartoe aanleiding gegeven heeft.

In de laatste twintig jaren der vorige eeuw begon het denkbeeld van volksverlichting en beschaving meer en meer veld te winnen; de gelijkheid der standen, door de revolutie ten minste gedeeltelijk te weeg gebragt, had daarop grooten invloed; en dit veroorzaakte, dat men het onderwijs des volks, dat te voren zeer verwaarloosd werd, met ijver bevorderde. Maar men achtte het niet genoeg overal scholen voor de mindere klassen op te rigten, het onderrigt bevattelijker en doeltreffender te maken en daartoe nieuwe schoolboeken in te voeren, ook de lectuur der lagere klassen moest veranderd en zij van hunne voorouderlijke boeken afgetrokken worden, om aan het voedsel der hoogere standen deel te kunnen nemen. Men begreep echter tevens, dat dit niet geheel uitvoerbaar was

en meende dat men derhalve nieuwe volksboeken moest invoeren, welker inhoud met 's volks zeden en bedrijf strookte en daaruit ontleend was. De Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* trachtte inzonderheid dit denkbeeld te verwezenlijken, dat met den tijdgeest zoo geheel overeenkwam, en zorgde dus door het uitschrijven van prijsvragen, dat er alras eene menigte verhandelingen, zedelessen, verhalen, volksliederen en dergelijken aan het licht kwamen, die bestemd werden om de tot nog toe gangbare letterkunde bij het volk te vervangen. Bijzondere personen volgden dit voorbeeld en schreven zelfs romans met dit inzicht, waarin de zedelijke bedoeling overal helder doorblonk.

De strekking waarmede deze werken geschreven werden, was allezins zuiver en prijswaardig, men wilde de aanstootelijke en zedenkwetsende volksschriften, als schadelijk voedsel, door zuiver zedelijke werken doen vervangen en daardoor het volk tot deugd en godsdienst opwekken en tevens naar zijnen smaak en inzichten leeren en vermaken. Maar men toonde het volk slechts ten halve te kennen, en daar men zonder de geschiedenis te raadplegen, slechts op losse hypothesen een stelsel van verlichting bouwde, stortte dit gebouw van dien kant al ras weder in en liet slechts puinhoopen over. Immers, gelijk wij boven aanmerkten, had het volk te allen tijde de bedrijven der voorouders, de groote daden zijner vaderlandsche helden uit ouderen en nieuweren tijd, in een

woord datgeen met de meeste geestdrift gelezen en gezongen, wat op zichzelf van inhoud belangrijk was. Daarom las men de ridderromans, die van de vroegere helden gewaagden, daarom waren de tafereelen uit de Spaansche overheersching, daarom de daden en zegepralen van Maurits, Frederik Hendrik, de Ruiter en Tromp zoo tot volksverhaal en volkslied geworden, en dit wekte en verlevendigde het nationaalgevoel en de vaderlandsliefde, die ras bij een volk uitsterft, dat zijne voorouders vergeten kan. De nieuwe volkslectuur daarentegen bragt geheel andere helden ten tooneele; in plaats van den slag van Nieuwpoort of den triomph bij Chattam, in plaats van Maurits en de Ruiter, traden een vrolijke timmerman en eene naarstige werkmeid in het volkslied op. In stede van het *Wilhelmus van Nassauwen* of van het

Fredrik Hendrik van Nassauw
Prince van Oranje
Dien mijn vaderland getrouw,
Dien tot schrik van Spanje.

of het loflied op Maurits:

Blaest op 't verguld trompet hosanna! nu ter eere
Van onzen vroomen held

of dit op Tromp:

Milde Marten is in zee,
Witte Wittens is er mee;
Marten die bewaart de stroomen,
Hij weet dat maat Jan zal komen enz.

of de deuntjes; *al is ons Prinsje nog zoo klein*, en *ik ben Piethein, mijn naam is klein, mijn daad is groot, ik heb overwonnen de zilvervloot*,

en honderd dergelijken, in stede van deze nationale gezangen, werd het volk nu uitgenoodigd om met eenen *schoenmakersknecht* aantelieffen:

Ik zit weer vrolijk aan mijn werk ha! ha!
En maak de schoenen net en sterk ha! ha!
Waardoor mijn baas veel klanten wint
En ik gestadig arbeid vind ha! ha! (1.)

of met eene *werkmeid:*

'k Moet zoowaar al weer naar boven,
'k Is Kaatje hier en Kaatje daar;
Dan moet er vuur zijn in de stoeven
En dan is 't maak eens koffij klaar enz. (2.)

Van de daden en verdiensten der voorouders werd nergens gerept, niet de lof van het vaderland maar die van het wereldburgerschap den volke voorgezongen en zelfs die liederen, welke uit den aard nationaal hadden kunnen worden, zooals *de zeeman*, misten den regten toon, die in sommige liederen uit het volk zelf voortgekomen, veel beter aangeslagen is.

Geen wonder dus, dat deze pogingen tot verbetering der volksletterkunde grootendeels mislukten, en dat het volk deze onbelangrijke liederen versmaadde en het oudere verhevenere getrouw bleef.

Evenwel moet men om niet eenzijdig te oordeelen, erkennen dat deze pogingen ook veel goeds te weeg gebragt hebben, door den gemeenen

(1.) Volksliedjens uitgeg. door de M. t. N. v. 't. A. III. 59.

(2.) Ibid. bl. 56.

man allerlei nuttige kundigheden op eene bevattelijke wijs medetedeelen en hem aldus van schadelijke vooroordeelen te bevrijden. Vooral is dit in menigvuldige prozastukjens geschied die dan ook reeds vele aanstootelijke en schadelijke boekjens, waarvan hij zich vroeger plag te bedienen, uit den weg geruimd hebben, evenwel schijnen slechts enkelen tot nog toe onder het volk te tieren, dat langer dan de beschaafdere standen aan het oude pleegt te hechten, en alleen dan het nieuwe gaarne aanneemt, wanneer de inhoud op zichzelf aantrekkelijk is en zijn gevoel in beweging brengt. Inzonderheid is dit in de zes laatste jaren gebleken, toen door de burgerlijke oneenigheden en den afval van Belgie het volksgevoel plotseling uit eene lange sluimering ontwaakte. Dadelijk toch werd het verbasterde volkslied weder echt vaderlandsch, het nationale gezang *wien Neerlandsch bloed door de adren vloeit*, klonk in aller mond, zoowel bij de lagere standen als bij de hoogere, zoowel door de steden als in het leger, en tevens kwamen onophoudelijk nieuwe volkszangen te voorschijn, die veelal uit 's volks boezem voortgekomen, door het geheele land heen met gelijke geestdrift gezongen werden, hoe kreupel ook soms de versbouw was, alleen omdat de inhoud allen boeide. Men herinnere zich het volkslied op den intogt in Brussel, dat op Chassé, op van Speijk, dat welks aanvang was: *ik ben een Nederlandsch soldaat*, en vele anderen en men zal ons gezegde bevestigd vinden, dat het volks-

lied om nationaal te blijven, door den inhoud boeijen moet, even als de beruchte Marseillaise, dat heerlijke lied, den Franschen republikeinen welligt honderd duizend man in de wapens gejaagd heeft.

Doch wij gaan over tot de prozaische volkslectuur. Ook deze is in den laatsten tijd niet onaangevochten gebleven; men verbeeldde zich dat die oude volksromans schadelijk of althans weinig nuttig voor de mindere klassen waren en dat men den volke derhalve andere schriften ter lezing moest geven. Wijlen de geleerde Scheltema had vroeger het plan gevormd een onderzoek naar de waarde der volksboeken te doen en zijne gedachten op te geven, omtrent hetgeen behouden of verworpen diende te worden, doch de verdienstelijke schrijver heeft later daarvan afgezien. Een Duitsch geleerde, de hoogleeraar Görres, heeft zulks omtrent Duitschland verrigt en zich daardoor zeer verdienstelijk gemaakt; het resultaat zijns onderzoeks was voor de oude volksliteratuur, inzonderheid wat de romans aangaat, doorgaans gunstig en wanneer men de geschiedenis dier schriften met onpartijdigheid overweegt, is het moeilijk een geheel afkeurend oordeel over dezelven te vellen, want men stelle zich voor dat zij sedert drie eeuwen eene ontelbare massa van menschen van verschillenden aanleg en neigingen, van verschillende tijden en volkeren aanhoudend behaagd en belang ingeboezemd hebben, terwijl men niet aannemen kan dat deze allen uit gewoonte

of onkunde aan iets beters dezelve verkozen, want voor hem die lezen konde, stond het geheele gebied der letteren open; men overwege daarenboven dat de meesten dier romans uit oude epische gedichten ontstaan zijn, die ten tijde der kruistogten en later, toen de troubadours en trouveres zongen, in het meest poëtische tijdvak der middeleeuwen, rijk aan groote gebeurtenissen en gevoed met den Oosterschen fabel- en dichtgeest, in de hoogere kringen, aan de hoven en bij de feesten der grooten door dichters bewerkt zijn, die niet in het stille kabinet, maar in de natuur en de wereld leefden en daar hunne tafereelen en beelden zochten en schilderden.

Vandaar dat zij, met de zeden der vroegere tijden weinig bekend, overal slechts hunne wereld, hun leven en daden voorstellen en uit de levendige aanschouwing hunne tooneelen stoffeeren. Wanneer men zich thands tot het beschrijven van gebeurtenissen uit verloopene eeuwen begeeft; tracht men zich eerst uit boeken eene genoegzame kennis dier tijden te verschaffen en te regt, maar aan den anderen kant is het ook waar dat alsdan de levendige zuivere voorstelling, uit eigene aanschouwing geboren, mangelt; de dichters der middeleeuwen deze navorschingen verwaarloozende om uit hunne dagelijksche wereld te putten, zondigden tegen de geschiedenis, maar redden de frischheid van hun koloriet. Daarom ligt over alle deze schriften een eigenaardige tint; de naïveteit, de vroomheid, de riddergeest der eeuwen waarin zij

geboren werden woont min of meer in allen en geeft hun iets aantrekkelijks, dat aan de meer statige werken van lateren tijd veelal ontbreekt, het zijn de Homerussen en Herodotussen der middeleeuwen, maar in eene ongunstiger hemelstreek geplaatst.

Gaat men den inhoud dezer volksverhalen na, deze spiegelt weder den aard der riddertijden, vroomheid, dapperheid, galanterie; geene zedelooze schilderingen ontsieren hen, maar in eenvoud drukken zij alles uit wat eene latere verfijning den lezer laat raden, en juist daarom prikkelen zij de zinnelijkheid minder dan velen onzer hedendaagsche hoog beschaafde romans en erotische dichtstukken. Op hen is het gezegde van keizer Napoleon toepasselijk, aan eene vrouw die zich beklaagde, dat vele heerlijke standbeelden der ouden naakt voorgesteld waren: Mevrouw er is hier niets onvoegzaams dan uwe aanmerking.

En zouden nu dergelijke schriften voor de zedelijkheid des volks nadeelig zijn of zijnen geest een schadelijk voedsel verschaffen? of zoude de nieuwere voor hem bewerkte letterkunde even weldadig werken kunnen? gaan wij daartoe ook deze kortelijk in hare hoofdtrekken na.

Een gronddenkbeeld der nieuwere volksschrijvers was om den zoogenaamden gemeenen man zooveel mogelijk nuttige kundigheden en aan zijnen stand beantwoordend onderhoud te verschaffen; daartoe werden natuurkunde, zedeleer, geschiedenis zoo eenvoudig mogelijk behandeld en

sommigen dier werken verwierven door den inderdaad belangrijken inhoud, toegang tot den letterschat der lagere klassen, maar de meesten hadden vooreerst den volkstoon niet getroffen, omdat de schrijvers dien met den burgertoon verwarden, ofschoon er altoos onderscheid geweest is en de eerste vrijer en zoo ik het dus uitdrukken mag, phantastischer was; ten andere was de inhoud dikwijls niet voor de behoeften des volks berekend, eindelijk ontbrak er de eerwaardigheid des ouderdoms aan, die bij het volk alvermogend is en menig nietswaardig boek uit vroegere tijden in het leven behouden heeft. Maar inzonderheid wat de verhalen betreft, is er tot nog toe iets geleverd, dat met de oude romans in belangrijkheid wedijveren kan? even als met het volkslied het geval is, heeft men de oude helden en groote mannen voor burgerlieden verwisseld.

Aber ich bitte dich Freund, was kann denn dieser Misere
Grosses begegnen, was kann Grosses denn durch sie geschehn?

mogen wij met Schiller aan de warme voorstanders dier nieuwere lectuur vragen, en wat zal men antwoorden? het volk toch is even vatbaar voor gevoelens van vaderlandsliefde en bewondering van groote daden als wij en stelt er belang in; wil men dus de oude volksverhalen verbeteren, zoo neme men uit de vaderlandsche geschiedenis de schoonste en belangrijkste tafereelen en schildere die in de volkstaal en het zullen volksboeken worden, maar zoolang dit niet geschied

is, misgunne men den vroegeren helden hunne populariteit niet en eerbiedige die oud vaderlandsche overblijfselen.

Doch ik heb misschien reeds te lang voor mijn tegenwoordig onderwerp, hierbij stil gestaan, ik moet alleen er nog bijvoegen, dat door de minachting welke men velen daarvoor heeft weten inteboezemen, ettelijke dier volksboeken reeds schaarsch geworden, eenigen geheel verdwenen zijn. Mogt men dus het overige nog aan den ondergang ontrukken en deze mijne verhandeling iets bijdragen om onzen letterkundigen daarvoor belangstelling inteboezemen, opdat deze schriften (en zooveel mogelijk met meer zorg uitgegeven) bij voortduring in het leven behouden worden. Het is toch een merkwaardig gedeelte onzer letterkunde dat men moedwillig prijs geeft omdat men het te weinig kent.

EERSTE HOOFDDEEL.

RIDDERROMANS,

UIT DEN FABELKRING VAN KAREL DEN GROOTE.

§ 1.

De Historie van Floris en Blancefleur; dewelke nadat zij lang van elkander gescheiden waren, en hoevele gevaren zij uitgestaan hebben, eer dat zij tot den huwelijken staat konde komen. Zeer aangenaam en vermakelijk om te lezen.
Te Amsterdam bij B. Koene. 1817. 4°.

Men mag dit volksboek in zijnen tegenwoordigen vorm, even als de meeste anderen, voor een voortbrengsel der 16de eeuw houden, dat in Vlaanderen, uit de rethorijkkamers is voortgekomen, want in de verzen, welke daarin geweven zijn en volkomen met de proza zamenhangen, ontwaart men hunne verbasterde taal en hunnen rijmtrant, gelijk men daarin ook het kenmerkende slotvers, de zoogenoemde *Prince* aantreft. De bron, waaruit het gevloeid is, is de berijmde roman van *Floris ende Blancefloer*, van Diederik van Assenede, eenen Vlaamschen dichter der 14de eeuw (1), wiens

(1) Willems, *Reinaert de Vos*, Gent 1836. Inl. bl. 17. brengt hem tot de dertiende, op grond van een charter van den jare 1273, waarin de gravin Margaretha van zekeren *Die-*

werk in één HS. voorhanden, onlangs voor het eerst door Hoffmann is uitgegeven, (*Horae Belg.* P. 3.) welke Assenede hetzelve weder uit het Fransch had overgebragt of liever nagevolgd, gelijk hij zelf getuigt: vs. 23.

Van Assenede Diederike,
Dien seldijs danken ghemeenlike
Dat hijt uten Walsche heeft ghedicht
Ende verstandelike in Dietsche bericht
Den ghenen diet Walsch niet en connen.

Dit Walsche voorbeeld is de Noord-Fransche roman: *Flore et Blanchefleur*, uit het begin der 13de eeuw, in HS. op de Parijsche bibliotheek aanwezig. Zie Hoffmann *Horae Belg.* 1836, P. 3. p. XI. en Wolf, *über die neuesten Leist. der Franz. für die Herausgabe ihrer Nat. Heldenged.* 1833. p. 70. Echter was de fabel daar te lande reeds vroeger bewerkt. Behalve eene romance uit het einde der 12de eeuw, afgedrukt bij Wolf, vindt men in een gelijktijdig liedje, dit verhaal als algemeen bekend opgegeven en in het midden dier eeuw treft men eene zinspeling daarop aan, bij de Provençaalsche dichteres de gravin van Die. Hoe geliefkoosd deze schoone fabel in de middeleeuwen was, blijkt uit de veelvuldige bewerkingen in onderscheidene talen, als in het Italiaansch door Boccaccio en anderen, in het Spaansch, Hoogduitsch,

rekin d'Hassenede son clerc gewag maakt, doch, daar niet gezegd wordt, of hij dichter was, komt ons deze getuigenis zeer onvoldoende voor, immers wie weet hoevele inwoners van Assenede in dien tijd den voornaam Diederik voerden.

Plat-Duitsch, Engelsch, Deensch en Grieksch, uitvoerig opgegeven bij Hoffmann en Wolf.

Over het vaderland der fabel is men het oneens, doch wanneer men nagaat, dat de oudste melding daarvan in Provence voorkomt, dat de voorkomende eigennamen het best met die taal overeenstemmen en dat het tooneel aanvankelijk in dat land ligt, komt het ons voegzaamst voor het aan hetzelve toe te kennen.

Dat ons volksboek uit Assenede, niet uit het Fransch is overgenomen, toont de volkomene gelijkheid des verhaals, dat hoezeer in de proza verkort en verminkt, echter doorloopend en in bijzondere uitdrukkingen daarmede overeenkomt, als ook de omstandigheid dat gene hier en daar oude woorden, bij Assenede voorkomende, verkeerd heeft opgevat. Deze noemt b. v. den Vorst van Babylon *Ammirael* d. i. Emir; de navolger behoudt dit woord, ofschoon het in zijnen tijd eenen vlootvoogd beteekende. Zoo ook verhaalt de dichter van hem: vs. 3858.

Blancefloere dede hi nemen te hant
Ende leiden te monstre (d. i. ter kerke) met groter eren.

hetgeen de prozaschrijver verkeerdelijk voor de stad Munster opvat; dergelijke voorbeelden zijn er meer, en hoewel men veel aan de achteloosheid der uitgevers wijten mag, heeft echter de eerste opsteller mede schuld aan die verminking.

Wanneer wij nu den inhoud van ons volksboek nagaan, ontmoeten wij eene der bevalligste fabelen

die de middeleeuwen kunnen aanwijzen, in naïven toon en met Zuidelijken gloed verhaald en gestadig in belangrijkheid klimmende tot aan het einde toe.

Zeker heidensch koning uit Spanje, Venus (bij Assenede Fenus) geheeten, neemt op eenen togt in Frankrijk eene Christelijke gravin gevangen, wier echtgenoot onlangs gesneuveld was. Zij wordt der koningin als hofdame toegevoegd. Na eenigen tijd bevalt deze van eenen zoon, die Floris, de gravin van eene dochter, die Blanchefleur wordt geheeten. Beide kinderen wassen te zamen op en hechten zich op het naauwst aan elkander. De koning, die dit ongaarne ziet, verwijdert Floris en wil intusschen Blanchefleur doen dooden, hetgeen de koningin met moeite belet, door den voorslag te doen, haar aan Aziatische kooplieden te verkoopen. Floris komt terug en hoort van zijne ouders dat zij overleden is; hij laat zich bij de voor haar opgerigte graftombe brengen en wil zich hier den dolk in het hart stooten. Zijne moeder weerhoudt hem met moeite en van angst gedreven, ontdekt zij hem, dat zijne geliefde nog leeft, maar in verre landen verkocht is. Terstond maakt hij zich daarop gereed haar te zoeken en vertrekt met aanzienlijke schatten, als koopman, naar Babylon, alwaar hij verneemt, dat zij op eenen sterken toren met meer andere jonkvrouwen bewaard wordt en den Admiraal zoodanig behaagt, dat hij gereed is haar te huwen. Op raad zijner vrienden koopt hij den torenwachter om en wordt in eenen korf vol bloemen in het vertrek zijner

geliefde gedragen. Hier leven zij eenigen tijd geheel onbekend, doch toevallig wordt het geheim ontdekt en de Admiraal hen op zekeren morgen te zamen vindende, staat gereed beiden dadelijk te dooden. Echter verbidden zij hem zoover, dat hun toegestaan wordt door den rijksraad (*die Heren ende Baroenen*) gevonnisd te worden. Ook hier ter dood gedoemd, ontfermt zich zeker hertog over hen en daar nu ook de overige heeren voor hen bidden, wordt de Admiraal bewogen en schenkt beiden genade. Floris komt zelfs in groote gunst, wordt ridder en huwt met zijne beminde. Kort daarna ontvangt hij berigt, dat zijne ouders overleden zijn en Spanje hem tot koning begeert, hij trekt met verlof des Admiraals derwaarts, erft naderhand nog Hongarijen, en laat eene dochter Beerthe na (*Baerte metten breden voeten* bij Assenede), die aan koning Pepijn huwde.

Men ziet, dat het verhaal hetzelfde gebleven is en nergens van het oorspronkelijke gedicht afwijkt; de eenige verandering betreft den vorm. De prozaschrijver heeft zijn werk in tien kapittelen afgedeeld en met eene voorrede voorzien, waarin hij, waarschijnlijk om der strenge geestelijke censuur te behagen en ook in den geest zijner eeuw min of meer moraliseert, en daarenboven zonder zijne bron te noemen, den lezer berigt, dat hij dit kleine doch schoone geschiedverhaal voor hem heeft *opgesteld*. Men vergelijke over dergelijke bewerkingen Görres *Teutsche Volksbücher*. s. 118.

---

§ 2.

Een schoone en wonderlijke Historie van Valentijn en Ourson, de twee Edele vroome Ridders, Zoonen van den Mogenden Keizer van Grieken, en Neven van den Edelen Koning Pepijn, toen ter tijd Koning van Vrankrijk. Uit het Fransch in 't Nederduits overgezet. Van nieuws overzien en verbeterd met eenige schoone Figuren. Te Deventer bij J. H. de Lange 1791. en te Amsterdam bij B. Koene.

Even als de vorige behoort ook deze roman tot de 16de eeuw, taal en stijl wijzen dit genoegzaam uit, en is mede uit het Fransch overgebragt, schoon het onzeker is, of niet een ouder Hollandsch rijmwerk aan het volksboek onmiddellijk ten voorbeelde gestrekt heeft. Mij komt zulks echter niet waarschijnlijk voor, zoowel omdat men tot nog toe geen spoor van eene dergelijke berijming ontdekt heeft, als omdat de aard des verhaals eenen lateren tijd schijnt te verraden, ik kan dus volkomen instemmen met het gevoelen van Wolf; » de roman van Valentin en Orson is duide» lijk een later product, te zamen gesmeed uit » legenden en andere echte sagen, als b. v. uit onse » sage (van Enrique den zoon van Oliva, koning van Jeruzalem)" de *Enfances de Charlemagne*, den *Octavianus*, den *Cleomades* e. a. m. (1) Ook

(1) Zie zijn Werk, *über die neuesten Leist. der Franz. für ihre nat. Heldeng.* s. 99. verg. ook s. 56.

komen in het volksboek alleen uitheemsche namen en plaatsen voor en alles draagt een Fransch kleed.

Belesante, de zuster van koning Pepijn, aan den Griekschen keizer uitgehuwelijkt, wordt valschelijk van ontrouw beticht en verbannen. In een eenzaam woud gekomen, baart zij twee zonen, waarvan de een door eenen beer geroofd en vervolgens door denzelven opgevoed wordt, waarom hij van het volk den naam Ourson verkrijgt, terwijl de ander in koning Pepijn, die daar toevallig voorbijtrekt, eenen beschermer vindt en aan diens hof opwast, waar hij Valentijn genoemd wordt. Als jongeling munt hij reeds boven alle de overige ridders uit, hij vergezelt den koning naar het door de Saracenen belegerde Rome, doodt hunnen *Admiraal* in eenen tweekamp en redt Pepijn het leven; de dankbaarheid des konings berokkent hem echter den haat van diens beide onwettige zonen, Hendrik en Hanefroy, die hem lagen leggen. (1) Hij trekt naar het bosch, vangt en temt zijnen hem onbekenden broeder Ourson, die geheel ruig als een beer, woest en zonder spraak, het geheele hof in verbazing brengt en eerst allengs menschelijker wordt; de schildering van dit karakter is niet onbelangrijk. Beide broeders volbrengen nu hetzij te zamen, hetzij elk afzonderlijk, de zwaarste ondernemingen, vooral tegen de Mahomedanen.

(1) In den roman van *Berte aux grands pieds*, door Adenès, worden zij Rainfrois d. i. Raginfrid en Heudri genoemd. In de *Reali di Francia* heeten zij Lanfroi en Olderigi.

Zij worden door een betooverd spinnenhoofd van hunne afkomst onderrigt, hervinden hunne moeder en stellen zich ook aan hunnen vader den keizer voor, die reeds vroeger van Belesantes onschuld overtuigd, haar weder als zijne gemalin aanneemt. Thands wordt Azië het tooneel hunner heldenbedrijven en allengs voortgaande komen zij eindelijk in Indië, waar zij vele gevaren uitstaan, maar deels door hunne dapperheid, deels door toovermiddelen, die evenwel niet aan de hulp des Duivels worden toegeschreven, altijd weder ontkomen. Ondertusschen verraden Hendrik en Hanefroy koning Pepijn en de twaalf genooten van Frankrijk, die op eene bedevaart te Jeruzalem zich bevinden, aan de Mahomedaansche koningen Brandesier en Lucra, doch zij worden gedeeltelijk uitgewisseld, waarop Pepijn, (waardoor men Pepijn de korte verstaan moet) naar Frankrijk terugkeert, koning Artus van Brittanje, die eenen inval gedaan had, verslaat en gevangen neemt en hem daarop te Parijs laat onthoofden. Hendrik en Hanefroy doen kort hierna, door toedoen eener oude vrouw, de koningin sterven, waardoor Pepijn zoodanig getroffen wordt, dat hij in eene ziekte vervalt en daarvoor bezwijkt. Nu vervolgen zij hunnen broeder Karel, die het echter met hulp van zijnen ouden leermeester den ridder van Lions ontkomt; doch Millioen Dangler (d'Angler), die hem had willen doen kroonen, wordt gevangen gezet. Hier is duidelijk eene gaping, want dadelijk verhaalt de roman, hoe Valentijn, dien men niet

eens wist, dat in Europa was, dien hertog verloste. Nu komt ook van deze twee broeders niets meer voor, maar het verhaal gaat weder tot Azië over.

De Christenen worden in de stad van Angorien door de Saracenen belegerd; de keizer van Grieken rukt met eene vloot tot ontzet aan, wordt onderweg aangetast, maar doet de vijandelijke vloot wijken en komt voor de stad op het oogenblik dat de belegerden eenen uitval doen. De keizer met een schild van de Saracenen gewapend, wordt ongelukkig door zijnen zoon Valentijn niet herkend en doorstoken. Deze hierdoor tot wanhoop gebragt, laat zijnen broeder Ourson het rijk over en begeeft zich als kluizenaar in de wildernis. Intusschen wordt zijne echtgenoot Escleremonde door koning Hugo van Hongarijen ten huwelijk aangezocht, doch in weerwil van alle zijne listen blijft zij Valentijn getrouw, die, als pelgrim terugkeerende, haar doet weten, dat hij nog leeft, en zich sedert onbekend onder de trappen van het paleis ophoudt. Na drie dagen sterft hij en geeft haar in eenen achtergelaten brief kennis, dat hij die pelgrim geweest is. Zij bedrijft nu grooten rouw over hem en begeeft zich in een klooster. Nadat Ourson nog eenige jaren geregeerd heeft, stelt hij zekeren groenen ridder tot rijksbestierder en voogd zijner kinderen aan en begeeft zich mede als kluizenaar naar het woud, waarmede de roman eindigt.

---

§ 3.

Een schoone Historie van de geduldige Helena, van Konstantinopelen; een Konings Dochter, die 27 jaren achter Land doolde; in groote armoede Brood biddende. Zeer aangenaam om te lezen. Amsterd. bij B. Koene. 1830. 4°.

Deze roman, die zoo het schijnt van het oude verhaal verbasterd is, moet in den thands onder ons gangbaren vorm weder tot de 16de eeuw gebragt worden. Want het boekje is gevisiteerd en geapprobeerd, door Mr. Jan en Gooswin van Oorschot, die waarschijnlijk dezelfde is, welke elders Jan Gozens van Oorschot genoemd wordt, en den roman der *Zeven Wijzen van Rome* in 1580 approbeerde. Het is dus waarschijnlijk mede uit de Vlaamsche rethorijkkamers voortgekomen. Görres t. a. p. bl. 151. haalt eene Antwerpsche uitgave aan van 1621, onder den titel: *De vrouwe peirle ofte dryvoudige historie van Helena de verduldige, Griseldis de zagtmoedige, Florentina de getrouwe.* Het tegenwoordige volksboek komt in inhoud daarmede overeen, maar wijkt in bijzonderheden hier en daar af, zoodat beiden afzonderlijk naar een ouder werk schijnen bearbeid te zijn. Het volksboek geloof ik dat in zijnen tegenwoordigen vorm niet uit eenen berijmden roman gesproten, maar naar het Fransche volksboek vertaald is, dat uit een ouder geschrift van gelijken titel sproot, terwijl dit zelf weder zijnen oorsprong ontleent uit eenen

rijmroman, nog in HS. op de Parijsche bibliotheek aanwezig. Ook in het Duitsch heeft men daarvan een gedicht en een volksboek in proza.

De fabel is kortelijk deze. In den jare 800 was de zuster van Paus St. Clemens koningin van Constantinopolen, zij had eene dochter genaamd Helena, die na harer moeder dood door haren vader bemind werd, waarom zij het land ontvlugtte en in Engeland kwam, waar zij met koning Hendrik huwde. Even als in den Zwaneridder geschiedt, wordt zij van ontrouw beschuldigd; zij ontkomt in eene boot naar Brittanje met hare beide zonen, waarvan de een, Martijn gedoopt, naderhand een Heilige werd. Helena leefde intusschen jaren lang in ellende, terwijl haar vader Antonius en haar echtgenoot onophoudelijk zich met krijgstogten bezig hielden; eindelijk wordt zij te Tours teruggevonden, en door de haren met groote vreugd begroet. Zij trekken daarop naar Rome, en de historie eindigt, even als onze nieuwere romans met bruiloften en feesten.

Waarschijnlijk is deze fabel uit de legende van den H. Martijn, en de romans van den Zwaneridder en dergelijken zaamgesmeed en door den Franschen en Vlaamschen proza bearbeider elk voor zijn vaderland gewijzigd geworden, hetgeen men daaruit ziet, omdat in ons volksboek van vele Vlaamsche plaatsen gewaagd wordt, als Sluis, Brugge en anderen, die min gepast voorkomen. Met de geschiedenis is dit stuk geheel in strijd.

§ 4.

Een schoone Historie van de vier Heemskinderen, waarin verhaald wordt alle haar vroome daaden van Wapenen, die zij bedreven hebben ten tijde van den grooten Koning Carel, zijnde zeer genoeglijk om te leezen. Van nieuws overzien ende verbeterd met schoone Figuren. **Amsterd. bij S. en P. Koene. 1802. 4°.**

Eene in Holland eertijds zeer bekende en veel gelezene fabel, die dermate nationaal werd, dat men de afbeelding der vier broeders op hun ros Beijaart in de gevels der huizen, op uithangborden en zelfs in de vormen der koekebakkers bij St. Nicolaasgeschenken aantreft. Zij is even als de vorige vermoedelijk in de 16de eeuw uit eenen berijmden ridderroman ontstaan, (1) hetgeen ook de taal en stijl duidelijk aanwijst, die nog gedeeltelijk den stempel der 13de of 14de eeuw draagt. Deze bron is de *Reinout van Montalbaen of de vier Heemskinderen,* door Hoffmann en Bilderdijk aan Clais verbrechten, eenen dichter der 13de eeuw, bij Maerlant reeds vermeld, toegeschreven, doch zonder genoegzaam bewijs. Er is van dit gedicht alleen een fragment over, bevattende op tien perkamentbladen 1996 regels, waarvan Bilderdijk in het eerste deel zijner *Nieuwe Verscheidenheden* een gedeelte

(1) In Büschings u. v. d. Hagens *Grundr. zur Gesch. der deutschen Poesie* s. 174, wordt eene Antwerpsche uitgave gemeld 60 bladz. 4° met Gothische schrift en geapprobeerd in 1619.

heeft medegedeeld, terwijl het overige nog in HS. bij den Heer Hoffmann berust.

Gaat men nog verder, zoo wordt men gewezen op den Franschen roman *Renaut de Montalbain* van Huon de Villeneuve, waarvan volgens Hoffmann, *Horae Belg.* I. 58. het onze eene navolging is; doch vóór hem was de fabel waarschijnlijk reeds bekend. Verg. Schmidt in de *Wiener Jahrb.* B. 31. s. 111. Ook in andere talen is deze roman bewerkt, met name in het Italiaansch, Spaansch en Hoogduitsch, en sommige levensbeschrijvingen van den H. Reinoud, maar allen van lateren tijd, maken van zijne daden in het laatst zijns levens gewag.

De fabel schijnt in Provence onstaan te zijn, want behalve dat het tooneel grootendeels in het Zuiden van Frankrijk is, wijzen ook sommige namen daarop terug: Montalbaen, Dordogne, Narbonne, Beijaart, Flamberg, Writsaard enz. Görres ziet in dien naam Flamberg eene Duitsche afstamming, doch het woord *flam* schijnt eerder uit het Latijn in het Duitsch overgegaan, dan aldaar oorspronkelijk te zijn; men had daarvoor *lohe*; het tweede *berg* heeft wel een Duitsch uiterlijk, doch ook *haubere* (halsberg) treft men in oude Provençaalsche gedichten aan. (1) Daarenboven zijn door de Gothische heerschappij in Spanje, vele Duitsche woorden in het oude Provence overgebleven.

(1) In het volksboek en in de rijmfragmenten heet dit zwaard *Florenberge* of *Florberge*.

Men denke slechts aan de plaatsnamen Ostalrich, Vich, Viana, Borgo, in of in de nabijheid van Catalonie, ook is het opmerkelijk, dat men bij het Fransche volk de hier voorkomende eigennamen veelvuldiger aantreft dan in Duitschland of Nederland.

Hoe dit zijn moge, in de 13de eeuw was deze fabel hier te lande algemeen bekend en werd met graagte gelezen, zonder dat wij echter kunnen verzekeren, of zij voor den tijd van Maerlant, die daarvan meer dan eens melding maakt, reeds in onze taal was overgebragt; dit komt ons echter niet onwaarschijnlijk voor, dewijl Maerlant de vier broeders niet Aimons- of Aimijnskinderen noemt, gelijk zij in het Fransch heeten, maar even, als ons volksboek *Heimskinder:*

Van vier Heimskindren dat ic las.

Zie deze plaats bij Hoffmann I. 51. Elders zegt hij

Van Heiman oec ende van sinen kinden.

En deze naam komt nog, schoon zeldzaam en meest als toenaam gebruikt, in Nederland voor, zoodat men aannemen mag, dat *der dietscher dichteren vader* het werk bij den toen gangbaren naam zal genoemd en derhalve eenen Vlaamschen roman beoogd hebben. Görres heeft in zijn aangehaald werk, bl. 100—131 eene uitvoerige karakteristiek zoo van de Duitsche als Fransche bewerking gegeven, waarom wij hier volstaan kunnen met den inhoud van ons volksboek in vergelijking met de oude rijmfragmenten, op te geven.

Hetzelve is in 28 kapittelen verdeeld en begint met het verzoek van Huigen van Dordoen aan keizer Karel, ter gelegenheid der viering van het Pinksterfeest gedaan, om zijne oomen Aimijn van Dordoen en Aimerijn van Nerboen voor hunne diensten te beloonen, waarbij hij, zich onbescheiden uitlatende, door Karel in drift wordt gedood. Dadelijk ontbrandt nu de oorlog ter voldoening aan de bloedwrake, maar eindelijk wordt Aimijn met zijne vrienden in den rijksban gedaan en — zij gehoorzamen, hoe groot ook hunne magt is. Karel echter wordt door zijne genooten bewogen, zijnen vijand verzoening aan te bieden, dien hij zelfs zijne zuster Aye ten huwelijk geeft; doch Aimijn is nog niet voldaan en zweert op zijn slot Pierlepont gekomen, 's keizers vrienden en magen eeuwige vijandschap, en den dood aan alle zonen die hem uit vrouw Aye zouden geboren worden, waarom deze, viermaal in zijne afwezigheid bevallende, de kinderen heimelijk in een klooster doet opvoeden, totdat zij gelegenheid vindt zulks zonder gevaar aan haren gemaal te openbaren; nu treden de broeders op; Reinoud trotsch en overmoedig, werpt zijnen vader, dien hij niet kent, ter aarde; maar daarvan verwittigd toont hij berouw. Aimijn verheugt zich over dit opbruischend karakter van zijnen zoon en maakt hen alle vier ridders. Reinoud, dien alle gewone paarden te zwak zijn, ontvangt van zijnen vader het ros Beijaart ten geschenke, dat hij met levensgevaar temt en dat vervolgens zijn strijdros blijft. Hetzelve was van eenen dro-

medaris geteeld en zoo snel, dat men daarop zittende eenen sperwer in de vlugt de vederen zou kunnen korten. Nu vaart Aimijn met zijne zonen ten hove, om de krooning van Karels zoon Lodewijk bij te wonen; door dezen smadelijk bejegend, brengt Reinoud den kok en drossaart om en jaagt des nachts de gasten ten bedde uit, eindelijk op allerlei wijze getart, slaat hij koning Lodewijk zelven het hoofd af, waarop zij het hof ruimen, maar achtervolgd wordende, valt er een veldslag voor, waarbij Aimijn gevangen wordt en zijne zonen ter naauwernood ontrennen. Zij begeven zich daarop naar Spanje tot den Mooren-koning Saforet; van dezen verongelijkt, redden zij zich tot den koning Jewijn, die hen gunstig opneemt en Reinoud zijne dochter ter vrouwe en eene rots geeft, waarop hij een sterk slot Montalbaen genoemd, laat timmeren. De broeders kort daarop hunne moeder bezoekende, worden, uitgezonderd Reinoud, gevangen, maar door hulp van hunnen oom Malagijs den tooveraar weder verlost. Intusschen dat dit voorviel, had koning Asises van Keulen den keizer om bijstand tegen de Heidenen gevraagd, waarop Roeland tot ontzet aanrukt en de Turken verslaat; hem ontbreekt echter een goed paard, waarom Karel listig zijne kroon in een steekspel ophangt, als prijs voor hem die het eerst de baan zoude inrijden, ten einde dan diens ros aan Roeland te geven; Reinoud verschijnt en wint den prijs, doch Beijaart wordt van Malagijs bij tooverij onkenbaar gemaakt en dus voor den Paladijn behou-

den. Nu worden hem weder nieuwe lagen gelegd en de genooten geraken deels onder elkander in twist, deels stellen zij zich tegen Reinoud, die echter altoos ontkomt; ook Malagijs wordt gevangen, doch maakt zich door zijne tooverkunsten weder vrij. Eindelijk verkrijgt vrouw Aye eenen zoen tusschen Karel en hare zonen, onder voorwaarde, dat dezen Beijaart aan den Koning zullen afstaan, die het doet verdrinken. Dit verhaal is uit de natuur genomen en waarlijk treffend. De drie broeders weigeren het trouwe dier, dat hen zoo dikwijls uit gevaren gered heeft, uit te leveren, maar Reinoud wil om een paard geenen onvrede met zijnen koning hebben en geeft het over; nu laat de koning het met molensteenen in de rivier werpen; het zinkt, maar komt weder boven en zijnen heer ziende verbreekt het de steenen, zwemt aan land en komt tot hem. Reinoud levert het op 's konings last andermaal uit met denzelfden uitslag. Adelaart, verteederd, kust het paard voor zijnen muil. Reinoud geeft het ten derdemaal over.

» Adelaert zeide: vermaledijd moet gy zijn Rei-
» nout, geeft gy den Koning Beyaert weder. Rei-
» nout zeide: zwijgt broeder, zal ik om een ros
» 's Konings toorn hebben, neen ik waarlijk broe-
» der, alzo helpe my God. Doe zeide Adelaert:
» Beyaert, wat valschen Heere hebdy gekent, met
» valschen loon word gy geloont. Reinout heeft
» Beyaert weder gevangen en den Koning gegeven,
» zeggende: Heer Koning, dit is de derde reyze
» dat ik 't u gelevert hebbe, is 't dat u dit ros nu

» ontgaet, ik en vange het niet weder, want het » gaet mijnder herten veel te na. De Koning ont» fing 't ros en zeide: Reinout gy en meugt niet » omsien, want zo lang als u ros u siet, zoo en » zoudet niet mogen verdrinken. Doen moest Rei» nout voor de Heeren zweeren, dat hy niet om » sien en soude na Beyaert. Doen dede de Koning » Beyaert aan elken voet binden twee groote molen» steenen, en aen den hals ook twee en also wer» pen in de riviere; doen moest het ros te gronde » gaen, een wyle daerna kwam het weder boven, » en stak 't hoofd om hoge, neygende na zynen » Heere als of 't een mensch geweest hadde, die » na zijn lieve Vriend bitterlijk geschreijt hadde. » Ten leste zonk 't ros en verdronk." — Ziedaar een trek uit onze verachte volksboeken, die opmerkens waardig is! Hetgeen nu nog volgt, is bijna als een aanhangsel te beschouwen. Reinoud trekt met Malagijs naar het heilige land om tegen de Heidenen te strijden, welke hij verwint, terwijl zijn oom den Soudan verslaat, daarop belegeren zij Jerusalem. Malagijs sneuvelt, maar Reinoud wint de stad. Nu ontvangt hij van den Patriarch de absolutie en keert naar huis. Hier schijnt eene gaping in het verhaal te zijn, wij lezen alleen nog dat hij te Keulen bij het bouwen der St. Pieters kerk den metselaren steen en kalk aandroeg, doch uit ijverzucht van hen vermoord en in den Rhijn geworpen werd; door een wonderwerk zonk hij niet en werd door eene vrouw, die daarvan in een visioen onderrigt was, opgehaald. Toen be-

gonnen alle de stadsklokken van zelven te luiden en de Bisschop daarvan verwittigd, wilde het lijk naar Keulen doen brengen; doch toen het op de kar lag, reed deze van zelf naar Dortmund. De Keizer daarvan kennis bekomen hebbende, doet de moordenaars straffen en begeeft zich naar Dortmund tot Reinouds graf, die echter niet te vinden, en zoo gezegd werd, naar Napels tot zijne broeders gevaren was. » Dus nam Reinout zijn einde en » sterft zaliglijk en regeert met God in 't eeuwige » leven, daer ons wil brengen den Vader, Soon en » Heyligen Geest, Amen."

Dit is kortelijk de inhoud van het volksboek, thands willen wij daarmede de rijmfragmenten vergelijken, in zoover die uit Bilderdijks *Nieuwe Taal- en Dichtk. Verscheidenh.* D. I. ons bekend zijn.

Het zijn vier onzamenhangende fragmenten. Het eerste 399 verzen groot, behelst Karels opeisching der vier broederen van koning Yewe (Jewein in de proza); de beraadslaging van dezen met zijne baronnen en zijne weigering, waarbij hij aan Reinoud zijne dochter en de rots Montalbaan geeft. Dit is de inhoud van het 10de kapittel van ons volksboek en stemt daarmede geheel overeen. Het tweede fragment, 400 regels bevattende, beschrijft Yewes gevangenneming door Roeland, zijne bevrijding door Reinoud en de gevolgen daarvan (kap. 18 der proza); in het derde (200 regels) lezen wij de heldendaden des paladijns in het heilige land en den dood van Malagijs bij het beleg van Jeruzalem, hetgeen het 26ste hoofddeel van het volksboek uit-

maakt; eindelijk het vierde fragment (200 regels) verhaalt Aimerichs tweekamp met Galeran, in het volksboek uitgelaten, en Reinouds vertrek naar Keulen, waar hij vermoord wordt. Dit is de inhoud der uitgegevene fragmenten, die tot een uitgebreid gedicht behooren, dat gewis niet van belang ontbloot was. Wij hopen dat de Heer Hoffmann de overige stukken in het vervolg mede zal uitgeven, en men naar het nog ontbrekende onderzoek doen zal.

---

§ 5.

Historie van Malaghys.

Deze overoude ridderroman, wordt onder onze volksboeken niet meer aangetroffen en ik ben dekennis daaraan alleen aan eene mededeeling van den Hoogleeraar Tijdeman te Leiden, verschuldigd, die hetzelve vroeger bezeten, uitgeleend en niet teruggekregen had. Het is waarschijnlijk uit den oud-Nederduitschen rijmroman van dien naam gesproten, die tot de 13de of 14de eeuw behoort en waarvan een fragment van 118 regels, door Hoffmann te Haarlem, in de boekerij der Heeren Enschedé gevonden, door Bilderdijk in zijne *Nieuwe Verscheidenh.* D. IV. is in het licht gegeven. Naar dit fragment te oordeelen moet het dichtstuk van hooge waarde geweest zijn. Het is uit het Fransch vertaald of liever nagevolgd. Verg. Hoffmann, *Hor. Belg.* I. 59. Andere fragmenten van dit werk, behoorende tot het beleg van Agramonte, bezit Mone. Adelung (*altd. Ged. in Rom.* 62.) heeft aangeteekend, dat een Duitsch HS. van dezen roman vermeldt, dien uit het Vlaamsch te hebben vertaald:

Nun thu ich vch bekant
Als ich disz buch in flemsch fant
Das must es mir gevallen;
Und das man da von wüste zu kallen
In diszer oberlendschen gramnijtz,
Hab ich do rechter gauckelvitz
Gebracht williclich dar Inn.

§ 6.

Historie van Buovo van Antona.

Deze roman uit den Karolingischen fabelkring was in Frankrijk en elders vroeger zeer bekend; ook bij ons heeft er een volksboek van bestaan, dat thands echter vergeten is. *Paulmij* in de *Biblioth. des Romans.* Janvier 1777. I. p. 7, haalt twee Vlaamsche uitgaven aan van de jaren 1552 en 1556 in 4°. Daar ik dit werk niet magtig heb kunnen worden, ben ik niet in staat daaromtrent bijzonderheden op te geven en kan dus alleen tot mijne bron verwijzen, namelijk de recensie van Val. Schmidt in de *Wiener Jahrb. der Litter.* voor 1825. B. 31. bl. 134, alwaar men ook eenige opgaven omtrent de literatuur van dezen roman aantreft en daaronder de opmerking, dat deze Buovo dezelfde is als de Angel-Saxische romanceheld Sir Bevis van Southampton.

TWEEDE HOOFDDEEL.

ROMANS

UIT LATERE TIJDEN.

§ 1.

Een schoone Historie en miraculeuse Geschiedenis van den Ridder met de Zwaan, die te Nijmegen in Gelderland te scheep kwam, bij het geleide van eene Zwaan, uit den Landen Lilefoort, hetwelk men zegt te wezen: Rijssel, Douwaij en Orchij, gelegen in Vlaanderen. Dezen laatsten Druk van nieuws overgezien en met Figuren vermeerderd. Te Amsterdam bij B. Koene. 4o.

Weinige romans der middeleeuwen zijn zoo beroemd geworden en hebben zoovele bewerkingen ondergaan als de historie van den Zwaneridder. De stad Cleve eigent zich dezelve toe en men toont er nog den Zwanetoren op het kasteel, waar de *witte vrouw* van tijd tot tijd verschijnt, en de grafsteden van dit huis in de groote kerk. Ook hebben de Cleefsche kronijkschrijvers, zooals van der Schueren en Teschemaker de fabel als op hun vorstenhuis passend aangenomen. Intusschen heeft de Geldersche (onuitgegevene) kronijkschrijver Berchemius, uit de 15de eeuw, dezelve mede als vaderlandsch geboekt, en de Brabandsche schrijvers der

middeleeuwen zoeken er ook den oorsprong hunner vorstenhuizen in. Men vindt dit reeds berispt door Maerlant, *Sp. H.* IV. I. 29. (Zie Bilderdijk *Versch.* I. 162).

(Daer) loghenaers mesdaet an doen,
Datsi hem willen tien ane
Dattie ridder metter swane
Siere moeder vader was,
(Te weten van Godfried van Bouillon.)

elders:

No wijf no man, alsict vernam,
Ne was noit swane daer hi af quam,
Al eist dat hem Brabanters beroemen,
Datsi van der swane sijn coemen.

Ook Niclaes de Clerc, *Brab. Yeesten.* pag. 13.

Om dat van Brabant die Hertoghen
Voormaels dicke sijn beloghen
Alse dat sy quamen metter swane enz.

Gaan wij nu in den inhoud van ons volksboek na, zoo worden wij van zelven gewezen op het noordelijke Frankrijk, Rijssel, Douaij, Orchij, en hier gelooven wij dan ook den oorsprong van dezen roman te moeten zoeken. Ook was er reeds zeer vroeg eene Fransche bewerking van bekend. Zie van Spaen *Inl. tot de Hist. van Gelderl.* D. 3. en *Mel. d'une grande Bibl.* Vol. V. ch. 3. pag. 148. of nu ons volksboek onmiddellijk daarnaar bewerkt is, of wel uit eenen ouderen Vlaamschen rijmroman gesproten, is twijfelachtig, maar tot nog toe heeft men van eene dergelijke berijming geene sporen kunnen vinden. Onze volksroman zelf is een voort-

brengsel der 16de eeuw uit de kamers der rethorijkeren, zooals uit de ingelaschte verzen en de approbatie blijkt, welke dus luidt: *Gevisiteerd en geapprobeerd door den Eerwaardigen Meester Willem; Prochiaan van der Kapellen te Brussel, en geconsenteerd dit te mogen Drukken. Gegeven te Brussel Anno MDXLIII. den 2 Februarij.*

De korte inhoud van het boek zelf is deze:

Oriant koning van den lande van Lilefoort in Vlaanderen, zoon van koning Hyrion of Pyrion en Matabrune, ontmoet, terwijl hij op de jagt een hert vervolgt, de schoone Beatrice, op welke hij verlieft, haar ten huwelijk verkrijgt en tot koningin doet kroonen. Matabrune dit hoorende wordt daarover verontwaardigd en verwijt hem, dat hij eene vrouw van minder hooge geboorte dan hij zelf is, zijne hand schenkt. Om deze rede wordt zij nu Beatrices onverzoenlijke vijandin en besluit haar op de eene of andere wijs door laster van haren gemaal af te trekken. Kort daarop vertrekt hij naar den krijg en zijne echtgenoot bevalt van zeven zonen, die elk met een zilveren keten om den hals ter wereld komen. De moeder doet dezen heimelijk wegvoeren en voor jonge honden verruilen, en beschuldigt, bij de terugkomst van haren zoon, Beatrice van ontrouw jegens hem. Deze tijding treft den koning ten sterkste, hij doet zijnen raad vergaderen, om vonnis over haar te wijzen en diensvolgens wordt zij tot eene levenslange gevangenis veroordeeld, zeer tegen den zin van Matabrune, die haar wilde doen sterven.

Intusschen waren de zeven kinderen die Beatrice gebaard had, door 's Hemels toedoen behouden gebleven. Matabrunes dienaar Marcus, gezonden om ze te dooden, werd door medelijden aangedaan en leide ze in een bosch neder, waar hen een heremijt Helias, vond en in zijne kluis bragt. Op zijn gebed verscheen eene witte geit, die de kinderen zoogde en zoo bleven zij in de kluis en groeiden welig op en een hunner, die den heremijt bijzonder beviel, verkreeg van hem zijnen naam Helias. Op zekeren tijd wilde het geval, dat een van Matabrunes ridders, Savari genaamd, in dit bosch jaagde, de kinderen vond en van den kluizenaar vernam, hoe hij ze gevonden had. Bij zijne terugkomst boodschapte hij dit dadelijk aan zijne meesteres, die hem nu den last gaf, weder derwaarts te rijden en ze allen om te brengen.

Maar ook deze werd verteederd en besloot de kinderen in het leven te laten, maar hun de ketenen te ontnemen. Hij vond er slechts zes, zijnde de zevende juist met den heremijt op reis; toen hij dezen nu de ketens afgedaan had, veranderden zij plotseling tot zijne groote verbazing in zwanen, waarop hij het geroofde aan zijne meesteres bragt; die daarvan een drinknap liet maken, doch de goudsmit bevindende, dat een der ketenen bij het smelten meer zilvers opleverde, dan tot den beker noodig was, behield de overigen voor zich, benevens nog eenen beker die hij mede uit die eene keten gesmeed had.

Intusschen was de kluizenaar bij zijne tehuis-

komst zeer verwonderd zijne voedsterkinderen niet meer aan te treffen, maar een engel verscheen, die hem de waarheid ontdekte, met bevel den jongen Helias naar het hof te zenden, ten einde zijne moeder, welke door den verrader Macharijs (een bekend karakter in de romans uit den Karolingischen fabelkring) op aanstoken van Matabrune van ontrouw en poging om haren gemaal te doen vergeven, beschuldigd werd, te wreken. Helias, alleen met eenen stok gewapend, komt juist op het oogenblik, dat zij, geen ridder vindende om voor haar te kampen, ter dood veroordeeld zal worden. Hij ontdekt den koning het verraad, die zich daarvan ook bij den heremijt overtuigt. Nu wordt er dadelijk een kamp gereed gemaakt en Helias overwint den verrader, die zijne misdaad belijdt en aan de galg gehangen wordt. Tevens werd ook de goudsmit ondervraagd, die de ketenen terug gaf, welke door Helias den zwanen weder om den hals gedaan werden en nu hernamen zij weder terstond hunne menschelijke gedaante en wierden gedoopt, behalve een, wiens keten gesmolten was en die dus zijne zwanengedaante behield. Oriant over dit alles diep getroffen, gaf zijnen zoon de kroon over en de magt om Matabrune, die zich op haar slot Mombrun verschansd had, te vonnissen. Hij verovert daarop het slot en doet haar verbranden, nadat zij vooraf hare misdaad beleden had.

Eenigen tijd daarna kwam er een schip aan het hof varen, van de zwaan getrokken. Helias dit

als een wenk des Hemels aanziende, begaf zich aan boord, met hem voerende zijne rusting en schild, met een dubbel gouden kruis versierd, waarbij hem zijn vader nog eenen hoorn gaf, die de eigenschap bezat, dat wien hem hoorde blazen, geen letsel gebeuren mogt. Aldus kwamen zij in kort te Nijmegen, waar de hertogin van Billoen (Bouillon) door haren zwager den graaf van Frankenborg voor keizer Otto I van ontrouw jegens haren gemaal beticht werd. Helias neemt hare partij en overwint den lasteraar, waarop hij met het hertogdom beleend wordt en de schoone Clarisse, dochter der hertogin ten huwelijk verkrijgt, die hem eene dochter Ida baart, welke de moeder werd van Godfried van Bouillon. Hij verbood haar nogtans naar zijne afkomst te vragen en toen zij na zes jaren op zekere nacht, dit gebod overtrad, verscheen de zwaan weder met het schip en hij verliet haar, die te laat hare onberadenheid betreurde en keerde naar zijn land terug. Hier gekomen bad hij den Hemel, dat zijn broeder de zwaan zijne menschelijke gedaante terug mogt krijgen, en nadat de goudsmit van de twee drinkbekers weder eene keten gevormd had, die men der zwane omhing, werd hun gebed verhoord. Helias verhaalde hun daarna zijne lotgevallen, nam afscheid van zijne vrienden en stichtte een klooster, waarin hij zijne overige dagen doorbragt. Nu verhaalt de roman nog hoe Helias dochter Yda met den grave van Boenen huwde, dien zij drie zonen schonk, Godfried, Boudewijn en Eustachius en dat

Clarisse toevallig tijding van haren man kreeg, dien zij daarop ging bezoeken en zijn sterven bijwoonde, hetgeen haar zoo zeer trof, dat zij kort daarna overleed.

Ziedaar den inhoud van dit volksboek, dat eigenlijk wel niet tot de Karolingische romans behoort, maar als een uitvloeisel daarvan moet beschouwd worden. Het komt niet geheel met het verhaal der Cleefsche kronijkschrijvers overeen, doch het schijnt, dat dezen de fabel verwrongen hebben, om die op hunne stad te kunnen toepassen. De oudsten van hen behooren, zoover mij bekend is tot de 15de eeuw, maar onze fabel reikt zeker tot in de 13de en misschien nog hooger. Zelfs schijnt de eerste oorsprong tot de heidensche tijden op te klimmen. Zie onze *Nederl. Volksoverl. en Godenleer*, bl. 96 en 213. en Grimm *Deutsche Mythol.* vorr: XXIII. Myth. 241 en 251. Verg. ook de *altd. Blätter.* I. 128.

§ 2.

Een schoone Historie van Margaretha van Limburgh en Hendrik hare Broeder, die vele wonderlijke avonturen gehad hebben: want Margaretha werd Koninginne van Armenien en Hendrik door zijn groote dapperheid, Keizer van Grieken, en nog andere Kristen Heeren, die zijn medehelpers waren tegen de Sarazijnen. Amsterd. B. Koene. 4°.

Onder dezen titel vind ik dit volksboek opgegeven op eene fondslijst van den drukker Koene, doch het werk zelf heb ik ondanks alle moeite niet kunnen bekomen. Ik moet mij dus bepalen bij de opgave dat het, waarschijnlijk in de 16de of 17de eeuw, uit eenen ouden berijmden roman bewerkt is, welke tot nog toe alleen in HS. bestaat. Van dit nog zeer weinig bekende dichtstuk, zullen wij nu een behoorlijk verslag mededeelen, opdat men aldus het origineel met het volksboek kunne vergelijken.

Van dit gedicht is slechts één volledig handschrift en een fragment bekend. Dit laatste berust waarschijnlijk in Frankrijk, althans bevond het zich vroeger in de boekerij van Oberlin, die daarvan in Millins *Magasin Encycloped.* T. VI. p. 20. eenig verslag geeft, zonder den roman te kennen, waartoe het behoort. Hoffmann *Hor. Belg.* I. 63. neemt dit berigt over en eigent het stuk te onregt aan den roman van *Ferguut en Galiene* toe, het behoort tot dien van *de kinderen van Limburg.*

Het volledige handschrift, vroeger aan Huijdecoper en Alewijn behoorende, berust thands in de bibliotheek der Maatschappij voor Nederlandsche letterkunde te Leiden. Het is in fol., 258 bladzijden, elk met twee kolommen van 45 regels, en soms meer bevattende, behalve nog zeven op het 120ste blad, en behelst naar mijne gissing ongeveer 23000 of 24000 verzen, zoodat het voor eenen der uitgebreidste oud-Hollandsche romans mag gelden. De teekening op het laatste blad, waarvan de Catalogus der boeken gewaagt, behoort tot den met dit werk zaamgebondenen roman van Walewein. Het HS. is op verscheidene plaatsen beschadigd, overigens vrij duidelijk, naar het schijnt in de 14de eeuw, op perkament geschreven en in twaalf boeken, alleen door groote kapitale letters aangeduid, verdeeld.

De dichter van dit werk noemt zich *Heinric*; van zijn leven is niets verder bekend; (1) hij schreef omtrent het midden der 14de eeuw, gelijk uit eene zeer zonderlinge en raadselachtige tijdsbepaling aan het slot des werks blijkt; Hoffmann stelt niet zonder waarschijnlijkheid het jaar 1357 als het bedoelde. Zijn rijmtrant is vrij gemakkelijk, soms dichterlijk, maar zelden met vele verheffing; de taal hier en daar met Fransche bastaardwoorden

(1) Bij den aanvang van het twaalfde boek, doet hij zich voor als een afgeleefde pelgrim naar Jeruzalem, die zich in de woestijn van Idumea bevindt, doch ik weet niet of dit niet figuurlijk opgevat moet worden. Tot het schrijven van zijn werk werd hij door zijne geliefde aangespoord.

doormengd en zelfs komen er woorden voor, die men wel in Hoogduitsche, maar zeer zelden in Nederduitsche werken van dien tijd aantreft, als *lôftam*, *vygha* en derg. Ook zinspeelt hij meer dan eens op de Duitsche heldensage.

Op onderscheidene plaatsen beroept hij zich op een Walsch voorbeeld: *dwalsch bouk daar ict in las*: Hoffmann heeft te vergeefs getracht dit origineel op te sporen; wat mij aangaat, ik ben geneigd te gelooven, dat het eene fictie van den dichter is, ten einde zijn werk daardoor crediet te geven en als het ware op oudere overlevering te doen steunen, gelijk dit meermalen geschiedde, want men kan eenen Franschen dichter bezwaarlijk zoovele kennis aan de Duitsche heldensage toevertrouwen als hier gevonden wordt. In de getuigenissen door W. Grimm uit Fransche romans daarvoor bijeengezameld, komt enkel de naam *Galant* of *Galans* voor (1), maar in onzen roman die van *Wilant*, *Mimminc*, *Wedege* en de *Hunen*. Ik wil echter niet geheel ontkennen, dat onze dichter uit Fransche werken, hetzij romans of fabelachtige kronijken heeft kunnen putten, maar zijn werk schijnt mij geene eigenlijke vertaling noch zelfs navolging toe.

Wel is waar komt in de laatste zangen een *cont d'amour* voor en schijnt de dichter ook hier en daar den roman *de la rose* gevolgd te hebben; doch ook dit levert geen bewijs voor den Franschen oor-

(1) *Deutsche Heldensage*. s. 42.

sprong op, daar ook in echt Hollandsche dichtwerken van dien tijd de questien over de graden van minne aangetroffen worden, (men denke slechts aan *der Minnen Loep*,) en de roman *de la rose* omstreeks denzelfden tijd in onze taal werd overgebragt.

De gang van het verhaal is episch, ofschoon er twee helden in voorkomen, Margaretha en Heinric van Lemborch, die beiden wel evenzeer de belangstelling tot zich trekken, maar elkanderen niet hinderlijk zijn, daar de dichter zeer juist en met aesthetisch gevoel, den broeder door zijnen heldenaard en ridderlijke daden, de zuster door hare standvastigheid en haar geduld in alle rampen, doet schitteren.

Hertog Otto van Lemborch eene groote jagtpartij houdende, doet zijne beide kinderen Heinric en Margaretha daaraan deel nemen; zij verdwaalt in het woud, haar paard wordt door eenen beer verscheurd en zij het gevaar door de vlugt op eenen boom ontkomen, treft eindelijk eenen koopman aan, die in datzelfde woud, door roovers uitgeplunderd was. Zij begeven zich te zamen op weg en vinden eindelijk, half uitgehongerd zijnde, eene kapel; binnengetreden, ontdekken zij twee lijken op eene baar liggende, en daarnevens eene aangeregte tafel; zij maken van dit onverwacht geschenk onbevreesd gebruik, maar worden eensklaps gestoord door de aankomst der roovers, die hier zich plagen op te houden en alleen uitgegaan waren, om eenige *klerken* te zoeken, die twee hunner

verslagen hadden. Hierop vlugten zij weder woudwaarts in en ontmoeten eenen wagen met edele vrouwen door eenen jonkheer geleid; de twee zwervers worden opgenomen en op een slot gebragt, waar Margarethe haren vader hervindt, die haar aan den jonkheer verlooft, maar als zij zich aan tafel zullen zetten en de jonkvrouw zich zegent, gaat er eensklaps eene wolk van stof op, vader, bruidegom, kasteel en alles verdwijnt en zij hervinden zich weder midden in het woud, den Hemel dankende, dat zij uit dit tooverspel des duivels gered zijn. Nu dwalen zij verder en komen eindelijk aan de zee, maar terwijl de koopman naar een in de verte staand gebouw op kondschap uitgaat, wordt Margaretha door eene boot opgenomen en naar Athene gebragt, waar zij in dienst der gravin geraakt en zeer bemind is, totdat 's graven zoon, jonkheer Echites, op haar verlieft; zij wijst wel zijn aanzoek van de hand en geeft zich voor de dochter eens koopmans uit, doch kan nogtans den toorn der oude gravin niet ontgaan, die om deze minnarij te verstoren, haren zoon naar zijnen oom den koning van *Ermenie* zendt en intusschen de jonkvrouw wil doen verbranden. Reeds is het vuur ontstoken, toen Echites door eenen trouwen vriend gewaarschuwd, spoorslags terugkeert en haar aan den dood ontrukt. Nu zoekt de moeder een ander middel, en als zij met het pinksterfeest volgens gewoonte naar Constantinopel ten hove gaan, haalt zij den keizer over om de maagd, tot bediening zijner dochter

op te eischen; dit gelukt, maar zij wint de gunst zoo van den keizer als van de prinses en Echites berust in deze schikking. Ondertusschen was de koopman na Margaretha verloren te hebben, langs vele omwegen weder te Limburg gekomen en had haren ouderen, die het paard verscheurd vindende, haar sedert lang als dood betreurden, narigt omtrent haar verblijf gegeven, waardoor bij hen de hoop op wederzien levendig wordt. Dit is de inhoud van het eerste boek.

In het tweede leeren wij Hendrik van Limburg nader kennen; hij eischt van zijnen vader den ridderslag, om daarop zijne zuster te gaan zoeken; de plegtigheden daarbij gebruikelijk, worden even als zijne uitrusting uitvoerig beschreven. Zijn eerste avontuur is het dooden van eenen beer; kort daarna verlost hij den ridder Arnout van Ardenen uit de handen der roovers en begeeft zich met hem naar Trier om den inwoneren dier stad welke belegerd worden, bij te staan. Hij toont zich hier als held en grootmoedig ridder, maar ondanks zijne dapperheid wordt hij ten laatste gevangen en is op het punt van het leven te verliezen, zoo niet heer Arnout van Ardenen toegesneld ware en hem uit dankbaarheid gered had, Vermits nu de burgers zich ondankbaar jegens hem bewezen hadden, verlaat hij de stad welke ingenomen wordt; ten slotte wordt berigt, dat daarbij waren de hertog van Braband, de graven van Vlaanderen, Holland, Gelre, Cleve, Loon, Gulik, de bisschoppen van Luik en Bonn, de

graven van Luxemburg en Baar en anderen.

Heer Hendrik trekt nu, zoo vangt het derde boek aan, den Rhijn langs en ontmoet de erfdochter van Milaan, die door haren oom uit hare bezittingen verdreven is; hij zegt haar ridderlijk zijne hulpe toe en daagt haren oom ten tweekamp uit; nadat hij dezen overwonnen heeft, wordt de vorstin weder gehuldigd; nu verlieft zij op hem, besluit na eenen zwaren zelfstrijd, hem dit te openbaren, vindt gehoor en een zoon Olivier, die naderhand koning van Spanje wordt, is de vrucht dier minnarij; Hendrik trekt daarop verder naar Grieken; in Calabrie gekomen, verneemt hij, dat de koningin door zekeren grave van Perant van overspel wordt beschuldigd; zijnen ridderpligt gedachtig, neemt hij hare partij en daagt den verrader uit, maar deze weet den koning te bewegen het gevecht uit te stellen, hetgene echter onder voorwaarde geschiedt, dat de koningin gedurende dien tijd in hare eer ongeschonden zal blijven. Nadat onze held nu oorlof genomen en zijnen weg vervolgd had, vindt hij in zeker woud eenen tweesprong, waarbij een ring rondom een kruis van steenen, met een opschrift, waarbij deze weg iedereen op straffe des doods ontzegd wordt. Begeerig om eer te winnen rijdt hij voort, totdat hem eene uitmuntend schoone koningin met eenen stoet van maagden ontmoet, die hem gevangen op haar slot voert en hem verhaalt dat zij de godin Venus is en hier regeert. Hij wordt vervolgens feestelijk onthaald en het behaagt er hem zoo wel, dat hij er twee geheele jaren ver-

toeft. Ariosto en Tasso hebben dergelijke tooneelen; over dit onderhavige vergelijke men Grimm *deutsche Myth.* 524.

Nu keert de dichter in het volgende boek weder tot Echites, die van zijne geliefde gescheiden geworden was; nadat hij met zijne ouderen de terugreis had aangenomen, werd hij zoo woedend, dat de gravin te rade werd zich tot Margaretha te wenden om haren invloed in te roepen; deze laat daarop den jonkheer tot zich noodigen en eischt dat hij ridder worden en eere verwerven zal, waarvoor zij hem haar hart toezegt, en hem belijdt dat zij van edele geboorte is. Echites wordt vervolgens door den keizer tot ridder geslagen en trekt op avonturen uit, nadat hij eerst nog in een tornooi zijne dapperheid getoond heeft.

Niet lang daarna komt hem in zeker woud eene schaar bedroefde vrouwen en ridders te gemoet; hij vorscht naar de oorzaak hunner treurigheid en verneemt, dat zij door den reus Mombrant gevangen gehouden worden en zware mishandelingen van hem moeten lijden; naauwelijks heeft hij dit gehoord, of hij besluit hun naar ridderpligt bijstand te bieden. Na eenen hevigen strijd verslaat hij den reus en ontneemt hem zijn zwaard Mimminc, maar nu komt op het gerucht 's reuzen broeder hem te hulp, die echter mede overwonnen wordt, waardoor de gevangenen bevrijd worden en van Echites last ontvangen zich naar Constantinopel tot jonkvrouw Margaretha te begeven en haar zijne overwinning bekend te maken. Als onze ridder daarop bij

eene schoone fontein van zijne vermoeijenis uitrust, verschijnen drie *meerwijven*, die hem bekend maken, dat zijne geliefde de dochter des hertogen van Limburg is en hem bevelen naar Milaan te trekken, om de beminde van heer Hendrik, die in gevaar is, te beschermen. Hij volbrengt ook dit wapenfeit, na op weg eerst nog eene maagd bevrijd te hebben, en als dit te Athene bekend wordt, gaat zijn voedsterbroeder Euax, mede ridder geworden, hem opzoeken. Hiermede eindigt het vierde boek.

In het volgende treedt ridder Euax op, die als proefstuk te *Stamps* (Etampes) eene rooverbende bedwingt, die den weveren in die stad groote overlast deden, vervolgens door Parijs naar *Sessoen* (Soissons) trekt, dat door koning Lodewijk van Frankrijk belegerd wordt; hij verneemt hier dat Echites den vorigen dag gevangen genomen was en bevrijdt hem door uitwisseling tegen den grave van Vermandois. Nu wordt ook de stad veroverd en de graaf van Soissons gevangen genomen, waarmede de oorlog eindigt.

Vandaar begeven zich beide helden naar Limburg, waar zij den hertog en der hertoginne berigt van hunne dochter geven. Vanhier keeren zij weder naar Louwen (Laons in Picardie) en verder naar Arragon, om daar den koning in den oorlog te dienen; spoedig worden zij met de Saracenen handgemeen en behalen nieuwen roem, waarvan het gevolg is, dat de koningin Sibille in liefde ontbrandt jegens Euax. Echites wordt onderwijl in

eenen droom vermaand den vroeger aangenomen kamp in Calabrie te strijden en trekt derwaarts, waar hij den graaf van Perant zijn verraad doet bekennen en de koningin in hare eer herstelt. Daarna reist hij naar het Venuswoud, waar hij Hendrik van Limburg ontmoet en berigt ontvangende, dat Constantinopel door den Soudan van Babylonie belegerd wordt, met hem derwaarts zich begeeft.

Het zesde boek behelst eene episode van de liefde tusschen Euax en koningin Sibille van Arragon. In het zevende komen Hendrik en Echites te Constantinopel, dat door een heir van Saracenen onder Soudan Karados en zijnen broeder den held Demophon belegerd wordt. Zij herzien Margaretha, die over beider komst zeer verheugd is, maar de keizer sterft aan zijne bekomene wonden, waarop Hendrik op raad der baronnen en door Echites voorspraak momboor van het rijk wordt. De oorlog woedt nu feller dan ooit, maar eindelijk wordt door toedoen van Demophon een wapenstilstand getroffen, gedurende welken tijd Echites naar Armenie trekt, om dat rijk, dat hem door den dood zijns ooms toegevallen was, te aanvaarden. Een groot deel ridders en daaronder zelfs Demophon de Saraceen, vergezellen hem.

Het achtste boek schildert dezen krijgstogt tegen de Berberen en Hunen, die in Armenie gevallen waren. Vervolgens keert de dichter weder naar Constantinopel en beschrijft de hulptroepen, welke intusschen in des Soudans heir aangekomen waren.

Deze lijst heeft eenige overeenkomst met de opgaaf der schepen in de Ilias, want van elk volk wordt eene karakteristische bijzonderheid opgegeven en daarna worden ook de hulptroepen der keizerin en de schoone jonkvrouwen vermeld, die in de stad waren gekomen. Eindelijk wordt nog de verlossing van Armenie en de terugkomst der heeren berigt.

In het negende boek wordt het beleg hervat, ofschoon van weerszijde pogingen tot verzoening gedaan werden, daar vrouw Venus de Christelijke en heidensche heeren en vrouwen in bedwang hield. Een nieuw ridder treedt op, heer Jonas, vroeger Euax schildknaap, die naar Arragon gezonden wordt, om zijnen vorigen heer, thands koning van dat land, herwaarts te noodigen.

Het tiende boek beschrijft de lotgevallen van heer Jonas op dezen togt; hier worden, zonderling genoeg, allegorische personen ten tooneele gevoerd, die aan den roman van de Roos herinneren, ook de aanhef schijnt daaruit ontleend. Op eene woeste heide dwalende, ontdekt hij van verre een licht en komt aan een slot op eene hooge rots gelegen; hij wordt door eene jonkvrouw heerlijk onthaald en in eene kostbare slaapzaal geleid; hier ontdekt hij aan den eenen kant rijk gekleede heeren en vrouwen, aan den anderen eenige onziënlijke wijven en kinderen met gescheurde kleederen; de edele vrouw is geregtigheid, hare dochter trouw en hope; eene der arme vrouwen heet ootmoedigheid, haar zoon voorzienigheid, hare dochter *mate* (matigheid) enz. Alle deze personen handelen en spre-

ken in hun karakter. Eindelijk wordt hij door de jonkvrouw die hem ontvangen had, en Avonture genaamd was, weder uitgeleid en komt voortrijdende aan eene stad Civele geheeten, waar hij de muren met heeren en vrouwen bezet ziet en eene jonkvrouw treurende buiten de geslotene poort. Hij verneemt, dat zij aan eenen draak moet opgeofferd worden, die in eenen *put* daarnevens zijn verblijf houdt en elken dag eenen mensch tot zijn voedsel vordert, die door het lot wordt aangewezen. Ariosto heeft hetzelfde verhaal in zijnen *Orlando Fur.* C. VIII. St. 51. en X. 92. ofschoon daar, even als bij Andromeda, een zeemonster in plaats van den draak verschijnt.

Jonas waagt den kamp met dit monster en het gelukt hem hetzelve te dooden, zijn loon is de jonkvrouw, met welke hij bruiloft houdt, nadat hij eerst Enax uit Arragon heeft medegebragt.

Het elfde boek brengt ons weder te Constantinopel aan het hof; hier wordt eene soort van *cour d'amour* onder voorzitting van Margaretha voorgesteld, waar verschillende vragen over de liefde opgeworpen en beantwoord worden; het heet hier het koningsspel:

Dit was dierste coninc spel
Dat nie gespeelt was weet men waer.

Ondertusschen neemt ook de oude hertog van Limburg het besluit derwaarts te gaan om zijne kinderen te zien en komt met de hertogin in de stad, waarmede dit boek eindigt.

In het laatste gaat de oorlog tusschen de Chris-

tenen en Saracenen, die gedurende den wapenstilstand als vrienden onderling verkeerd hadden, weder voort, tot groot nadeel der laatsten; hunne olijfanten worden door vernuftig uitgedachte machines gedood, de Soudan sneuvelt, Demophon wordt gevangen en deze sluit nu den vrede met de Christenen. Daarop laat hij met nog twee koningen zijn geloof varen en huwt met zijne geliefde Esioene, ook de anderen verkrijgen hunnen wensch en Hendrik de keizerin Eusebia en het rijk van Constantinopel. Zijne ouders wonen de bruiloft bij en talrijke feesten besluiten de vreugd.

Dit is de inhoud van dezen roman, dien ik hier uitvoeriger dan bij anderen opgegeven heb, dewijl het dichtstuk nog bijna geheel onbekend is en echter om vele bijzonderheden wel verdient gelezen te worden; had de dichter zich hier en daar bekort zoude zijn werk een der onderhoudendste dichtstukken dier eeuw zijn, doch ook zoo beloont het de moeite des lezens en verdient eene uitgave.

---

§ 3.

Een seer schone ende suuerlike hystorie van Olyvier van Castillen. Ende van Artus van Algarbe synen lieuen gheselle ende oeck mede van die schone Helena des conincs dochter van Enghelant. Antw. H. Eckert v. Homburch. fol. z. j.

Aldus wordt dit werk, dat sedert lang geen volksboek meer is, opgegeven in Hains *Repert. bibliogr.* N°. 12009, alwaar ook het slot voorkomt: *Hier eyndet die hystorie van olyvier van castillen: ende van sinen getrouwen ghesellе Artus van Algarben. Ende van die schone helena dochter van den coninc van Enghelant. Ende van heynrick sone van Olyvier. Die in haren tijden ende leven grote vromicheden ende grote fayten van wapenen deden. Alsoe als ghi hier voer gehoert hebt God wille harer sielen ontfermen ende gedachtich wesen ende alle kersten ghelouigen sielen Amen. Ende is gheprint Tantwerpen bi mi Henric eckert van Homburch, woennde bider Cammerpoerten int huys van Delft.* Het is eene uitgaaf der 15de eeuw in folio op 57 bl. met twee kol. van 41 regels gedrukt en met houtsneden voorzien.

Ons werk schijnt eene vertaling te zijn van eenen Franschen weder uit het Latijn overgebragten roman, onder dezen titel verschenen: *L'ystoire*

d'Olyvier de Castille et d'Artus d'Algarbe et de Helaine fille au Roy d'Angleterre, et de Henri filz de Olivier, qui grans faitz d'armes firent en leur tems; translatée de latin en francois par Phil. Camus. Geneve 1482 fol. Intusschen heeft men over deze stof vroeger waarschijnlijk een Nederduitsch gedicht bezeten, immers dit vind ik aangehaald in den roman van Lemborch HS. van den jare 1357. B. III. fol. 30. vs. 10. alwaar de dichter verhaalt, dat Hendrik van Limburg de schoone Europa, erfdochter van Milaan, in het bezit harer goederen hersteld hebbende, van haar bemind werd en eenen zoon bij haar won:

Hi wert coninc daer naer
Ouer al Spaengen lant
Ende was Olivier ghenant
Van Spaengen die ridder coene
Ende woende metten coninc Rioene.
Die weten wille sine auenture
Beide dat zoete ende dat zure
Ende hoe hi irst quam te houe
Hi ga met minen orloue
Ten boeke dat van hem es algader.

Overigens is dit gedicht thands geheel onbekend.

§ 4.

Een schoone Historie van de edele Jan van Parys, Koning van Frankrijk; die door zijn groote Vroomheid, Geschiktheid en Subtielheid, verkreeg en trouwde de Dochter van den Koning van Spanjen, dewelke ondertrouwd was met den koning van Engeland, zeer aangenaam om te lezen. **Amst. S. en W. Koene 4°.**

De auteur van dit stuk, meldt in de voorrede, dat hij hetzelve, *zoo na mogelijk aan de waarheid gemaakt heeft, om de oude geschiedenissen te vergaderen.* Het is evenwel niet anders dan eene vertaling van de *Histoire de Jean de Paris Roi de France*, gedrukt te Troyes, die haren oorsprong aan een verhaal uit de *Gesta Romanorum* te danken heeft. (1) Dit verhaal is, zooals Görres te regt aanmerkt, eene echt Fransche gasconnade, enkel geschreven met oogmerk om den luister en de magt eens Franschen konings te verheffen. Ons volksboek heeft dan ook het gewone begin:" Daer was voormaels in Frankrijk een Koning, zeer wijs ende vroom, (waarmede de meeste oud Fransche Novellen aanvangen) dewelke hadde eenen schoonen

---

(1) Van dit laatste werk haalt Hain twee oud Nederd. vertalingen aan in zijn *Repertorium bibliograph.* N°. 7755 en 7756. De titel is: *Historiën ghetoghen uten gesten ofte Croniken der Romeinen.* Gouda Ger. Leeu 1481. fol. en Zwolle P. van Os 1484. fol.

zoon van den ouderdom van drie jaren, geheeten Jan, ende hij en had er geen meer bij de koninginne zijn Huisvrouwe, die een notabel en wijze Vrouwe was." — Deze koning houdt op zekeren tijd feest, toen de koning van Spanje, uit zijn rijk verdreven, hem te voet komt vallen, smeekende om bijstand tegen zijn oproerige vasallen; hij heft hem op, belooft hem te helpen, trekt naar Spanje, komt, ziet, overwint en herstelt zijnen nabuur. Deze verzoekt nu demoedig hem tribuut te mogen geven en wenscht dat zijne dochter na zijnen dood, van den koning van Frankrijk aan wien hij wil uitgehuwelijkt worde enz. De Franschman, edelmoedig, belooft haar met den tijd aan zijnen zoon te geven. Doch hij sterft en de belofte wordt vergeten. Nu komt de koning van Engeland om hare hand en zij worden verloofd, maar als deze over Frankrijk naar Spanje trekt om zijne bruid te halen, herinnert zich de Fransche koningin de oude afspraak en stelt haren zoon voor, dat hij zich van den Engelschman niet moet laten voorkomen. De prins ziet dit in, verzamelt eenen grooten stoet van reisgenooten en knechten, benevens eene aanzienlijke bagagie en trekt ook naar Spanje. Hier vraagt hij aan den koning huisvesting voor zich en zijn gevolg, noemende zich Jan van Parijs, eens rijken burgers zoon. Nu wordt zijn stoet beschreven, die aan die van eenen Azintischen despoot beantwoordt. De eene pralerij volgt op de andere. In het eind krijgt Jan van Parijs de bruid en de Engelschman trekt onverrigter zake naar huis. — Zoodanig is de

inhoud van dit geschrift, dat meer novelle dan ridderroman is en dit bijzondere heeft, dat het zich bijna nergens op eenen historischen grondslag vestigt. Ik zoude het Hollandsche stuk liefst voor niet ouder dan uit het begin der 17de eeuw houden.

---

§ 5.

Een schoone Historie van de goede vrouwe Griseldis, welke zeer zuiverlijk is om te leezen, ende spreekt wat een mensch door patientie en geduld al verwerven mag, die hem in tegenspoed geduldiglijk draagt. Amst. B. Koene. 4°.

» Het was een Poëet, die genaamd is Franciscus » Paracha, (in de oude uitgaaf Petrarcha) deze be- » schrijft dat de eerste Markgrave van Salusen, » Heere Gautier was." Zoo begint deze novelle en toont aldus haren oorsprong zelve aan, doch de volledige genealogie is waarschijnlijk deze. Overgenomen uit eene oude Fransche novelle, getiteld: *le parement des Dames*, en deze uit het Latijn van Petrarcha, dat weder eene navolging of vertaling is van eene Italiaansche novelle van Boccaccio. Alzoo komt het in de 14de eeuw. In 1395 heeft men er eene mysterie van geschreven onder den titel: *Le mystère de Griseldis, marquise de Saluces.* De gebeurtenis wordt door den geschiedschrijver Phil. Forrestus Bergomensis in zijn werk *de plurimis claris scelestisque mulieribus*, C. 145, als waar opgegeven, zij zou in 1025 geschied zijn. Ook in het Hoogduitsch heeft het eenen volksroman opgeleverd.

Naif en niet onbelangrijk is dit boekje, dat zoo het schijnt uit den aanvang der 17de eeuw is; (de approbatie is van 1612.) schoon min beroemd dan de eigenlijke ridderromans. Zie hier eene korte schets van den inhoud:

De markgraaf van Saluces, Gautier, wordt door zijne onderzaten tot een huwelijk gedrongen. Hij stemt er in toe, onder voorwaarde dat hij naar welgevallen kiezen mogt. Nu woonde er in een dorpje, niet verre van zijn slot, zekere Jan de Nicole, een zeer arm man, maar in het bezit eener eenige dochter, Griseldis genaamd, die een voorbeeld was van deugd en lijdzaamheid. De markgraaf had haar lang in stilte gadegeslagen en bewonderd, en zij had hem zoo behaagd, dat hij haar aan haren vader ten huwelijk verzoekt. Beiden onderwerpen zich aan zijne begeerte; zij wordt met groote plegtigheid naar het altaar gevoerd en leeft eenigen tijd met hem zeer gelukkig. Maar nu wilde hij haar beproeven; eene dochter die zij hem geschonken had, doet hij op haar derde jaar aan de moeder ontrooven, onder voorwendsel van aan den eisch zijner edelen te moeten toegeven, die over de lage geboorte van het kind verontwaardigd waren; zij verdraagt het met geduld en wenscht alleen zijne genegenheid te behouden. Nu meldt hij haar, dat het kind sterven moet; zij kust het, beklaagt het en geeft het over. Hetzelfde geschiedt met eenen zoon, dien zij hem later schonk en weder dezelfde onderwerping. Nu geeft hij haar zijn opzet te kennen om van haar te scheiden en gelast haar al hetgeen zij van hem ontvangen heeft, aan zijne nieuwe bruid af te staan. Ook dit verandert haar karakter niet, zij bidt alleen om een kleed om zich te bedekken. De markgraaf wordt tot tranen toe bewogen, maar drijft de beproevingen nog

verder. Zij keert naar haars vaders huis terug en al het volk volgt haar al schreijende na en beklaagt haar ongeval. Kort daarop ontbiedt Gautier haar om zijne nieuwe bruid te ontvangen en alles voor hare aankomst in gereedheid te brengen. Zij volbrengt in alles zijnen last, zonder dat eene klagte over hare lippen komt. Doch nu is het eind harer beproevingen nabij. Als zij aan tafel gezeten zijn, vraagt Gautier haar schamper: » wat dunkt u van » myne Bruid, is zy niet schoon en genoeglijk? » Griseldis antwoordde en zeide: zeker Heer, gy » hadt geen schoonder nog edeler mogen vinden. » Ik wensche dat gy met vreede en geluk te zaamen » moogt leeven; en bidde u dat gij deeze Vrouwe » zo hard niet zijt als gy waart uwen anderen » Wyve: want deeze is jonger en teder, ende fraayer » gehouden dan de andere was, en zy zou 't ook » niet verdraagen kunnen. Als Gautier verstond » en merkte die groote bedaardheid en ootmoedig- » heid van haar, zo wilde hy zig niet langer be- » denken, maar stond op, en openbaarde zig voor » haar allen, en zeide: mijn Griseldis, mijn Wijf, » ik heb u genoeg beproeft, geplaagd en bevonden » uwe getrouwigheid en bedaardheid: ik meene » dat er nu geen Man op de Aarde is leevende, » die zoo veel met zijn Wijf beproefd heeft, als ik » met u gedaan hebbe. En dit gezegd hebbende, » nam hy haar in zyne armen en omhelsde ze. » Doen wierden zy beide zo beschaamd gelijk een » Mensch die daar ontwaakt uit een wonder- » lyken droom. Ende Gautier zeide voort: Gri-

» seldis, gy zijt mijn Wijf alleen, en anders heb » ik geen gehad, en zo lang als gij leeft zal het » geen ander zijn. Deze Maagd, die gy hier ziet » voor mijn Bruid, is uw dogter en de mijne; en » deeze jonge Man, die men houdt voor mijn Zus- » ters Zoon, de Graavinne van Buenen, is ons bei- » der Kind, welke twee Kinderen gy altoos hebt » gemeend verlooren te wezen, en nu hebt gy ze » te zaamen weder gevonden, en ik wil dat elk » weeten zal, dat ik nooit gedagt heb mijne Kin- » deren te dooden; maar ik heb dit gedaan om u » te onderzoeken en te beproeven."

Nu volgt de vreugde des wederziens en de roman eindigt. Men ziet dat dit eene geheel andere soort van verhalen is, dan de ridderromans der middeleeuwen. Het is echter als volksboek aangenomen.

---

§ 6.

De Historie van Florentina de getrouwe, Huysvrouwe van Alexander van Mets, dewelke haeren Man met groote behendigheid verlost heeft uyt de slaeverny. **Antw. J. H. Heyliger. 4°.**

Dit stuk schijnt uit den rij der volksboeken verdwenen te zijn, en was mij alleen uit de aanhaling van Görres bekend, totdat ik hetzelve door de vriendelijkheid van den Heer Palier uit 's Hertogenbosch ontving. Het is, gelijk ik reeds bij de behandeling der geschiedenis van Griseldis opgemerkt heb, met dat volksboek en dat van de geduldige Helena zaamgevoegd, onder den titel: *De vrouwe-peirle ofte dryvoudige Historie van Helena de verduldige, Griseldis de zagtmoedige, Florentina de getrouwe, alle dry aanzienelyke in veéle deugden, maer meest in lydzaemheyd, die zy in tegenspoed, overlast en beproevinge getoont hebben. Genomen uyt de oude Historie, ende nieuwelijks tot profijt der Jongheyd overzien, byeen-vergaderd ende zeer verbeterd. Ende verçierd met verschyde schoone Figueren.* Geapprobeerd in 1621.

Dit met verzen doormengd verhaal, schijnt, even als vele anderen, uit de rethorijkkamers voortgekomen en op de scholen ingevoerd te zijn; waarschijnlijk hebben er vroegere drukken van bestaan, thands onbekend. Het is eene niet onbelangrijke novelle in ouden stijl en Vlaamschen tongval verhaald.

» In 't jaer ons Heere 1210, woonde in de Stad
» **Mets eenen Ridder en Heere, zeer oud van dagen**

» en rijk van goed; den welken in zijnen tijd zeer
» kloek was ter Wapenen, en dikwils groote eere
» en prijs behaelde in steéken, tournoyen en strij-
» den. Deézen naer zijn overlyden liet eenen Zoóne
» agter genaemd Alexander. Als deézen gekomen
» was tot zijne mannelyke jaeren, hebben hem
» zijne vrienden en magen uytgezogt een schoone
» Jongvrouwe, met naeme Florentina, uyt den
» Loreynschen Hove van edelen stamme geboóren;
» de welke met hem wierd ondertrouw, en namaels
» in den Houwelijken staat verzaemt, voor 't aen-
» zigt der H. Kerke." Zoo vangt de novelle aan,
en geeft naauwkeurig den tijd op, wanneer de
gebeurtenis is voorgevallen. Alexander, van gods-
dienstijver naar den geest dier tijden aangevuurd,
besluit eenen veldtogt naar het H. land te onder-
nemen. Als Florentina te vergeefs hem daarvan
heeft pogen af te trekken, schenkt zij hem bij het
afscheid een hemd van de fijnste stof geweven,
waarop zij een rood kruis geborduurd had, hem
biddende hetzelve wel te bewaren. Nadat beiden nu
in eenen beurtzang hunne klagten wederzijds geuit
hebben, vertrekt Alexander over Venetie naar
Palestine; hier wordt hij alras door de Saracenen
gevangen genomen voor den ploeg gebruikt en
wreed behandeld. » In welken arbeyd, nog doór
» zweet, nog doór regen, nog doór het vergóten
» bloed wierd zijn hemde nooyt vervuijld nog
» geverwed; het welk hem iet goeds dede ver-
moeden." Deze bijzonderheid wordt opgemerkt
en den Soudaan verhaald, welke van hem de rede
verstaan hebbende, namelijk dat hij daaruit de-

trouw zijner gemalin verstond, eenen zijner ridders heimelijk naar Florentina afvaardigde om haar in dezelve te doen wankelen. Deze te Mets aangekomen belooft haar voor dezen prijs Alexanders vrijheid, maar zij blijft ondanks deze harde proef, getrouw. Daarop besluit zij hem zelve in pelgrims gewaad te bezoeken. Door hare harp en haar liefelijk gezang, wint zij de gunst des Soudaans, die haar, als zij verder naar Jeruzalem trekken wil, eenen geleibrief en geschenken aanbiedt. Zij vraagt, onbekend zijnde, om Alexander als slaaf te mogen medenemen. Aldus redt zij haren echtgenoot en voert hem, zonder zich nogtans aan hem bekend te maken, behouden naar huis. Hier wordt zij door haren zwager, die van hare onderneming onbewust was, beschuldigd al dien tijd losbandig rond gezworven te hebben. Zij trekt tot antwoord haar pelgrimsgewaad weder aan en wordt geregtvaardigd en bewonderd.

» Daer naer leefden zy minnelijk in goeden vrede » met malkanderen; en Alexander vergat nooyt » zoo lang als hy leefde dit weldaed, den last, » grooten arbeyd en wonderlijk perijkel, dat zijne » deugdzaeme Vrouwe om zijnent wille onderstaen » had; maer hij eerdeze grootelijks en zogt haar altijd » te believen. Zy dienden beyde neirstelijk onzen » lieven Heere, onderhoudende zijne Godlijke Gebo- » den na hun beste vermogen; en alle jaeren hiel- » den zij gedagtenisse of jaer-getijde van Alexan- » ders verlossinge en waeren dan vrolijk met hunne » vrienden, maekende blyde ciere, zonder nogtans » onzen Heere te vergeeten."

§ 7.

De Historie van Genoveva, huisvrouw van Siegfried, Graaf van Trier. (Tweede verbeterde druk.) **Rotterd. P. C. Hoffers. 4.°**

Eene wonderschoone, reine en belangvolle geschiedenis; »op vele plaatsen (zegt Görres) geheel »uitgewerkt en in hare pronklooze natuur onover»treffelijk bearbeid, het geheel in een aandoenlijk »onschuldigen toon, kinderlijk, pronkloos en in »zichzelve beschaduwd in heilig gevoel." Vandaar dat het een der meest geliefkoosde volksboeken werd en zoo dikwijls dichters en schilders tot zich trok. De gebeurtenis, dat eene edele, vlekkelooze vrouw, van hemelsche schoonheid en hooge geboorte, onverdiend belasterd en verstooten wordt, maar in stille onderwerping en lijdzaamheid haar lot draagt, in vertrouwen op hoogere bescherming, is een onderwerp dat van zelf belangstelling inboezemt en deelneming wekt, maar wanneer nu het verhaal nog daarenboven zoo rein en edel voorgesteld wordt, kan het niet anders of het moet in het geheugen hechten en telkens nieuwe bekoorlijkheden aanbieden.

In den aanvang laat de schrijver ons eenen blik doen in hare jeugd, hij voert daar daarop van het hof haars vaders, des hertogen van Braband in de armen van graaf Siegfried. Slechts weinige weken met dezen gehuwd, moeten de echtgenooten scheiden, daar de graaf door den keizer

ten krijg tegen de Mooren geroepen wordt; bij zijn vertrek blijft zijne gemalin op het slot onder de bescherming van den slotvoogd Golo. Deze een eervergeten man, verbrast zijns heeren goederen, onderdrukt de onderzaten en poogt zijne gravin tot ontrouw jegens haren gemaal te bewegen. De kuische Genoveva wijst hem met afschuw terug, doch wordt nu het voorwerp van zijnen haat, hij beschuldigt haar bij den graaf en weet den laster zoo waarschijnlijk te maken, dat hij bevel tot hare teregtstelling ontvangt. Twee knechten zullen dit vonnis in het woud ten uitvoer brengen en tevens het kind, waarvan zij in den kerker verloste, dooden. Maar door hare smekingen getroffen sparen zij haar, onder belofte van haar overig leven in het woud te zullen slijten, waartoe zij haar in het wildste gedeelte van hetzelve heenvoeren. Hier volgt nu Genovevas kluizenaarsleven, de voornaamste en schoonste partij uit dit tafereel. Vooral is de ontwikkeling van haren zoon onder hare leiding met het fijnste penceel naar het leven geschilderd en onovertreffelijk.

Nadat zij verscheidene jaren op die wijs in het woud doorgebragt heeft, zonder eenigen omgang dan haren zoon en eene door haar getemde ree, en Siegfried, door Golo's eigene bekentenis van hare onschuld overtuigd, haar voor dood houdt en zijne misdaad bestendig betreurt, gebeurt het dat hij toevallig in het woud jagende haar ontdekt, voor de afgestorvene geest zijner gemalin houdt en eerst langzaam van zijne verbazing teruggekomen,

nu moeder en zoon in de hoogste verrukking in zijne armen sluit en in zegepraal naar zijn slot terugvoert, waar het geheele volk hare hervinding juichende viert en zij voortaan door haar vlekkeloos leven het voorbeeld voor alle vrouwen wordt.

Zoodanig is de inhoud van dit volksboek, dat nog daarenboven door zijnen stijl zich gunstig onderscheidt en waardig is door de beschaafdste kringen gelezen te worden. De oorsprong van dit verhaal is in eene kloosterlegende te zoeken; in het karthuizer klooster te Coblenz en in het klooster Laach bij die stad gelegen bewaarde men nog lang twee oude handschriftelijke verhalen harer lotgevallen. En nog staat onder den naam Alt-Simmern, de bouwval van den Siegfriedsburg, mede bij Coblenz. De geschiedenis is ook opgeteekend in Puteanus *Sanctae Genovevae Iconismus*, in Raders *Bavaria pia* en in Miraeus *Chronicon Belgicum a Julio Caesare ad annum* 1636. Naar deze bronnen heeft pater Cerisiers zijn werk *l'innocence reconnue* bearbeid, dat ten voorbeelde aan het Hoogduitsche volksboek gestrekt heeft. Ons volksboek stemt daarmede overeen, doch is edeler en reiner, hebbende alle mystike en bijgeloovige sieraden weggeworpen en de hoogste eenvoudigheid bewaard. In onzen tijd heeft Tieck hiervan een treffend gedicht gezongen en ook aan romanschrijvers heeft dit onderwerp stof geleverd. Zoodoende is Genoveva mede bij de hoogere standen in aandenken gebleven, ofschoon daar alras weder door andere schriften verdrongen, terwijl het bij het

volk zijne waarde behield; over den tijd, wanneer het Nederduitsche volksboek ontstaan is, vinde ik niets opgeteekend, doch naar taal en stijl te oordeelen, komt het mij een gewrocht der 18de eeuw voor. De door mij gebruikte uitgave is van houtsneden voorzien en met meer zorg nagezien en gedrukt dan de gewone volksschriften, hetgeen schijnt aan te duiden, dat men hetzelve met eenige onderscheiding beschouwde en niet met de overige volksromans durfde verwarren, ofschoon het geene mindere populariteit verkreeg en de voorstellingen dier geschiedenis op het platte land overal de woningen versieren.

DERDE HOOFDDEEL.

RIDDERROMANS

UIT DE OUDE GEWIJDE EN ONGEWIJDE GESCHIEDENIS.

§ 1.

De Historie van den vromen Ridder Jason. **Haarlem. fol. met pl.**

Meermalen wordt dit werk door Huijdecoper aangehaald in zijne aanteekeningen op Melis Stoke b. v. II. 310 en elders; het is mij nooit onder de oogen gekomen en ik kan er dus geene bijzonderheden van mededeelen; het schijnt volgens Hain *Repert. Bibl.* N°. 7055. omstreeks 1485 gedrukt te zijn en ik meen het te mogen houden voor eene vertaling van eenen Franschen roman, onder den titel uitgekomen: *C'est lhistoire du preux et vaillant cheualier Jason filz au noble Roy eson Roy de Thebes et de sa mye* (vriendin, lief) *Medee. Et comment par le cōnseil de ladicte medee il cōquist la noble toison dor et plusieurs autres fortunes a luy aduenues et a son compaignon hercules comme pourrez veoir cy apres.* Paris Phil. le Noir. 1528. Goth. lett. 4°. van welk werk een exemplaar op de Utrechtsche boekerij berust. Behalve twee vroegere uitgaven, zonder jaartal, was deze roman

reeds in 1491 te Lyon gedrukt: *Le livre du preux et vaillant chevalier Jason et de la belle Medee*, en ook in het Engelsch overgebragt, gedrukt te Londen bij Caxton omstreeks 1475 of 1476 en later te Antwerpen onder dezen titel: *The veray trew history of the valiant knight Jason.* Andewarp Ger. Leeu fol. Het werk schijnt uit Dares Phrygius zijnen oorsprong ontleend en bij de fabelen van dien schrijver nieuwe gevoegd te hebben, hier en daar met raadpleging der oude schrijvers. De geschiedenis van *Jason* wordt daarin op de zonderlingste wijs verminkt. Het is thands geen volksboek meer.

---

§ 2.

De Historie van de verwoesting van Troyen, hoe hetzelve door de Grieken is verwoest: mitsgaders de Historie van de groote liefde van Troylus Pryamus Zoon, en de schoone Bresida. **Amst. B. Koene. 4°.**

Deze roman is reeds bijna uit onze volksboeken verdwenen en ik herinner mij alleen denzelve voor verscheidene jaren nagezien te hebben, zoodat mij de inhoud meest ontgaan is, echter meen ik te kunnen verzekeren, dat het geene omwerking van Maerlants gedicht van den Trojaanschen oorlog is, waarvan de Heer Ackersdijk voor eenige jaren een fragment ontdekt en met zijne aanteekeningen uitgegeven heeft in de *N. Werken der Maatschappij voor Nederlandsche Letterkunde*. D. I. St. 1. bl. 201—286. welk werk door middel van Fransche bearbeiding uit Dares den Phrygier afkomstig is. Verg. Hoffmann *Hor. Belg*. I. 30. Doch er waren, naar het schijnt in Maerlants tijd meerdere romans uit den Trojaanschen fabelkring in omloop, even als deze in Frankrijk en Duitschland toen grooten opgang maakte, immers Maerlant, van ridderromans gewagende, plaatst daaronder ook den Trojaanschen oorlog, hetgeen bezwaarlijk van zijn eigen werk te verstaan is, omdat hij dit in goeden geloove, meenende de waarheid te melden geschreven had. Zoo voegt hij in zijnen *Alexander*

de historie van Alexander, Troje, Arthur en Walewein, Karel den Groote en Ettel bijeen:

> Dat van Troyen dats mer een wint
> Jeghen dat men van desen vint. (t. w. van Alexander.)

Zoo ook Heelu *Stach van Woeronc*; waar hij van den Roncevalslag spreekt;

> Van den torneije ende van den stride
> Van Troyen weet menich herde wide.

En de Schrijver van Sidrac en Bottus:

> Van Paerthenopeuse van Amidase
> Van Troyen ende van Fierabrase
> Ende van menighen boeken, die men mint
> Ende daer men litel oerbaren in vint enz.

Ware hier de geschiedenis van Trojes verwoesting en geen roman bedoeld, deze schrijvers zouden anders gesproken hebben, ik geloof dus, dat het volksboek uit een dergelijken, thands verlorenen, afgeleid moet worden. De eerste editie van hetzelve schijnt deze: *Die destructie van Troyen, die laetste en die schoone amoreusheyd van Troylus en der schoonder Breseda Calcas doghter, die een verrader was.* Antw. aen dyseren waghe by Jan van Doesborch fol. z. j. maar uit de 15de eeuw. Eene latere uitgaaf te Antw. bij W. Vorsterman 1541, geeft Van Wijn op, *H. A.* I. 361. Daarentegen moet men de beide, in Hains *Repert.* N°. 5525 en 5526 vermelde Trojaansche Historien voor andere werken houden.

§ 3.

Historie van den grooten coninc Alexander.
Voleynt tot Delft in Hollant. 1488. 4°.

Van al de helden der oudheid is er geen meer gevierd geworden dan Alexander de Groote; Oostersche en Westersche schrijvers hebben zijne daden vermeld en bezongen en honderden fabelen over hem verspreid, en zijn roem scheen onsterfelijk, daar hij zelfs nog de geliefkoosde held der middeleeuwen was. De levensbeschrijvingen die van dezen vorst sedert Karel den Groote geschreven werden, zijn uit beide bronnen geput; zoowel Arriaan en Curtius, als Ferdoesi en de overige Perzische en Arabische schrijvers, waarvan William Jones er verscheidene optelt, hebben op deze schriften invloed gehad, en wat de laatsten betreft, grootendeels door middel van Byzantijnsche schrijvers. Boven alle deze schriften verhief zich het werk van zekeren Griekschen monnik Simeon Seth, die onder den naam van Callisthenes eene fabelrijke geschiedenis van Alexanders leven en togten beschreef, of liever uit het Perzisch vertolkte, omstreeks het jaar 1070. Dit werk is naar het schijnt verloren gegaan, maar wekte talrijke navolgers op. Zelfs bezat de boekerij der abtdij van Egmond reeds ten jare 1057 een Latijnsch werk onder den titel *Gesta Alexandri Magni*, dat dus nog voor Callisthenes ontstaan is.

In lateren tijd kwamen er twee Latijnsche romans aan het licht, die de overigen deden vergeten, namelijk de *Alexandreis* van Gautier de Chastillon, tusschen 1176 en 1201 en de *Historia Alexandri Magni de praeliis*, welke, zoo als het schijnt, ten voorbeelde aan onzen Nederlandschen roman gediend heeft. Het is moeilijk te bepalen, wanneer deze ontstaan en of het werk naar een ouder gedicht in proza bearbeid is. Clignett haalt in de aanteekeningen op den Esopet een HS. aan, dat naar de taal te oordeelen, tot de 15de eeuw behoort; en onze Jacob van Maerlant schreef in zijne jeugd een gedicht over Alexander, dat alleen in HS. te Munchen berust en overigens onbekend is, doch dit was naar den roman van Chatillon gevolgd en kan dus niet voor het voorbeeld van het tegenwoordige werk gehouden worden. Eer mag men daarvoor aanzien een HS. vroeger in de boekerij der Jesuiten te Brugge berustende en door Sanderus in zijne *Bibl. Belg. MS.* II. 280 vermeld, onder den titel: *Gesta Alexandri Magni*, *rythmo Flandrico*, in fol. tenzij dit een ander HS. van Maerlants gedicht geweest zij.

De Fransche, Hoogduitsche, Engelsche, Italiaansche en verdere bewerkingen ga ik voorbij, om alleen nog op te merken, dat er eene tweede Nederd. uitgave van dit werk te Delft in 1491. 4°. met pl. verschenen is, en misschien later nog meerderen.

§ 4.

De Historie van de deerlijke Destructie en Ondergang der stad Jerusalem, door den Keizer Vespasiaan. Met veele en verscheidene Geschiedenissen der Joden. Van nieuws overzien, gecorrigeerd en verbeterd. **Amst. B. Koene. 4°.**

Een weinig bekende historieële volksroman, waarin de geschiedenis van Jeruzalems verwoesting ellendig verminkt en met allerlei monnikenfabelen doormengd is, die zich met dat al wel laten lezen en vrij onderhoudend geschreven zijn. Het Nederduitsche stuk schijnt tot de 16de of 17de eeuw te behooren, en is aan Vlaanderen toe te schrijven, waar de monnikenfabelen langer gehoor vonden dan hier; het is, zoo als duidelijk genoeg blijkt, uit het Fransch vertaald, en wel zoo ik meen, uit een volksboek in proza, dat echter zijnen oorsprong uit de 12de of 13de eeuw mag afleiden, want de roman is in het gewone ridderkleed dier tijden gehuld.

In Nederland is deze gebeurtenis reeds vroeg, zoowel in proza als poëzij behandeld; want Jacob van Maerlant beschreef dezelve in rijm, onder den titel van *wrake van Jerusalem* ten vervolge van zijnen *Rijmbijbel*, dien hij in 1270 voleindigde.

Deze geschiedenis werd mede door eenen ongenoemden in proza beschreven in den jare 1361. Beide deze bewerkingen houden zich aan de historie en zijn naar Flavius Josephus gevolgd; het gedicht is nog onuitgegeven; de proza is gedrukt *ter*

Goude in Hollãt bi mi geraert leeu Int iaer ons heren MCCCCLXXXII. Op sinte bartholomees avont. 4°. Goth. letter. Op het einde van het werk zegt de schrijver, dat hij ten einde gebragt heeft *dye historie ende twerc vander bijbelen ende vanden ioden yesten* en dat *vten latijn in duutsch.* (1)

Ons volksboek is van eenen anderen aard en een bloote roman geworden, waar Vespasiaan en Pilatus met hunne baronnen, hunnen senechal enz. voorkomen en de geschiedenis op de belachelijkste wijs bedorven wordt. Doch men vindt ze reeds evenzoo vermeld bij Mart. Minorita (einde der 13de eeuw) in Eccards *Corp. Hist. med. aevi.* I. 1567. De inhoud is kortelijk deze:

Omtrent veertig jaar nadat onze lieve Heer Jezus gekruist was van de felle Joden, regeerde de maggtige keizer Vespasiaan, die Heer was van alle Joodsche en heidensche landen, maar evenals zijn zoon Titus de afgoden diende. De Heiland, die hem tot bekeering wilde brengen, bezocht hem met ongeneeslijke lazerij. In dien tijd kwam binnen Rome een van ons Heeren discipelen, geheeten Clemens, welke aldaar predikte. Onder zijne toehoorders bevond zich ook toevallig des keizers senechal, die zich van het heidendom bekeerde en zijnen heer overhaalde om ter zijner genezing iemand naar Jeruzalem te zenden, om aldaar iets te vinden, dat het lichaam van Christus had aan-

(1.) Een HS. van dit werk wordt uitvoerig beschreven door den Hoogl. Ypey. *Gesch. der Nederl. taal.* II. 383.

geraakt, dewijl hij vernomen had, dat deze een groot propheet geweest was, die vele ziekten genezen had, indien men slechts aan hem geloofde. Deze raad behaagde den keizer wel en hij vaardigde dadelijk zijnen senechal daartoe af, met last om tevens van Pilatus den verschuldigden ceins te vorderen, dien hij in zeven jaren niet betaald had. De senechal te Jeruzalem gekomen, wordt door zekeren wijzen jood Jacob aan de H. vrouw Veronica gewezen, welke met hem naar Rome keert en aldaar den keizer geneest, door hem den doek te doen aanraken, waarop het aangezicht des Zaligmakers (volgens eene bekende legende) was afgedrukt. De keizer wordt daarop bekeerd en beveelt allen zijnen onderzaten zich door St. Clemens te laten doopen, maar hijzelf doet eene gelofte den doop niet eer te zullen aannemen, voordat hij Christus dood op de Joden gewroken had, waartoe hij te meer genoopt werd, daar Pilatus hem den tribuut geweigerd had. Hij trekt dan met Titus en een groot leger derwaarts en verovert een slot Iraphat van Joseph van Arimathea en Jaffat de Jaffa, waar hij de bezetting over de kling jaagt en alleen deze beiden, omdat zij aan Christus geloofden in het leven spaart. Vanhier trekt de keizer naar Jeruzalem, dat ingesloten en fel belegerd wordt; de Joden onder Pilatus weigeren de overgave en verdedigen zich dapper, hopende dat de belegeraars door gebrek aan water, genoodzaakt zullen zijn af te houden. Doch de wijze raad van Jaffat en Joseph van Arimathea en een wonder-

werk, behoeden het leger. Eindelijk nadat alle uitvallen teruggeslagen, en de voorstellingen tot overgave door den keizer verworpen zijn, en nu ook de laatste voorraad verteerd is, geeft Pilatus den zijnen den raad hun goud en zilver op te eten, ten einde aldus zich voor den hongerdood te behoeden en den overwinnaar weinig buit in handen te geven, waarna de stad, tot het uiterste gebragt, opgegeven wordt. De keizer doet nu de Joden aaneenkoppelen en bij dertigen voor eenen penning verkoopen, maar als er een dezer verkochten gedood was, vloeide er niet dan gesmolten goud en zilver uit zijn lichaam, waardoor de Romeinen opmerkzaam worden, en het geheim vernomen hebbende, alle hunne slaven slagten, ten einde den buit te bemagtigen. Daarop werd de stad, met hare muren vernield, behalve Salomons tempel en de toren van Sion.

Na dit alles keerde de keizer huiswaarts en liet te Akers drie schepen gereed maken, in elk van welken hij dertig nog overgeblevene Joden plaatste, die hij zonder spijze, de wijde zee inzond, maar zij bleven door 's Hemels wil behouden, om de gedachtenis van dit godsoordeel te bewaren. Het eene schip landde in Nervonie, het andere te Bourdeaux en het derde in Engeland. De keizer ondertusschen te Rome aangekomen liet zich met al zijn volk door St. Clemens doopen en werd Christen.

Nu moest er nog over Pilatus regt gedaan worden, dien de keizer uit Jeruzalem als gevangene

medegevoerd had, des liet hij den senaat vergaderen, welke na beraadslaagd te hebben deze uitspraak aan Vespasiaan overgaf: » mijn Heere, wij » erkennen dat Pilatus wel een wreede dood verdiend heeft, maar uw Heer vader Augustus Cesar » eischte, dat wie tegen den keizer iets misdeed, » in de stad van *Viennen* moest gestraft worden, » ten ware hij een ingezetene burger van de stad » Rome was; dit is Pilatus niet, en daarom moest » hij te Viennen gejustificeerd worden, en dat in » maniere hierna volgende; te weeten, dat *de juge* » *van Viennen* een Pilaar zal doen maaken, drie » vademen hoog en op dien Pilaar een ijzere garde » en binden Pilatus al naakt aan de roede", waarna men hem tweeëntwintig dagen lang op de uitgezochtste wijze zoude martelen.

Dit wordt goedgekeurd, Pilatus derwaarts gezonden en middelerwijl eerst in eenen put en daarna op eenen toren bewaard. Toen men hem van hier ter strafplaats wilde voeren, verschenen eensklaps eene menigte duivelen, die den toren omvlogen, roepende: de man is ons! de man is ons! waarna de geheele toren in de Rhone stortte, en toen men eenigen tijd daarna wilde weten of de toren diep gezonken was, liet men een scheepje met vierhonderd vademen koord derwaarts drijven, hetgeen in dien draaikolk wegzonk en nimmer weder te voorschijn kwam. Nu wordt nog ten slotte berigt, hoelang Jeruzalem gestaan heeft en wie de stad bezeten hebben, waarmede de roman eindigt.

VIERDE HOOFDDEEL.

AMADISROMANS.

§ 1.

Het vierde boeck van den Edelen ende seer Vromen Amadis van Gaule. Nu eerst ouergheset in onse Nederlandtsche spraecke, seer genuechelijk om te lesen. **Thantwerpen by Guillam van Parijs 1574. 4°.**

Bijna geen roman heeft ooit in vermaardheid met den Amadis kunnen wedijveren, bijna geen is zoo dikwijls vertaald en voortgezet en heeft zoo vele navolgingen gehad als deze. De oorsprong daarvan is echter duister; men schrijft denzelven gewoonlijk aan den Portugees Vasco de Lobeira toe, die men wil, dat in de 14de eeuw leefde. Het gaat ons doel voorbij dit te onderzoeken, wij verwijzen deswegens naar het verslag dat Val. Schmidt daarvan gegeven heeft in de *Wiener Jahrb.* B. 33. S. 16ff. en de aldaar aangehaalde schrijvers. De Nederlandsche vertaling is naar het Fransch, en was vóór 1568 reeds gereed, want in dit jaar is daarvoor door Philips privilegie verleend. De drie eerste boeken echter zijn ons nooit voor oogen gekomen, en de geheele roman is reeds sedert lang uit de volksboeken verdwenen, doch de onderhavige uitgave is geheel in datzelfde formaat en in dien trant gedrukt, en met eenige houtsneden versierd, hoedanigen gewoonlijk nog in de volksboeken voorkomen.

De Fransche vertaling, welke de onze ten voorbeelde gestrekt heeft, is vermoedelijk die van Nicolas de Herberay, Seigneur des Essars. Gedrukt te Parijs bij Etienne Grouleau B. I. 1548. B. 2. 1550. B. 3. 1547. B. 4. 1555. Eene latere Nederd. uitgave van 1619 Dordr. bij Waesberghen 8 vol. 8°. bezit de Koninklijke bibliotheek.

Het is ons voornemen niet den inhoud dezer fantasieromans optegeven, die gelukkig lang vergeten zijn en op den Nederlandschen bodem, waar men in de verdichting altoos de werkelijkheid hervinden wil, nooit welig konden tieren. Hieraan is het toeteschrijven, dat deze romans tegelijk met de Spaansche heerschappij voorbijgegaan zijn.

---

§ 2.

Historie van den Ridder Palmerijn van Olyve. **Arnhem 1602. 4°.**

Deze behoort ook tot het geslacht van *Amadis de Gaula*, en wordt in de bibliotheek van Don Quichote, zonder genade tot asch verbrand. De Hollandsche vertaling is ons alleen uit den Catalogus van de boekerij der Jesuiten te Antwerpen bekend en geen volksboek meer.

---

§ 3.

Den Ridder van Avonture. **Antw. 1619. 4°.**

Dit werk is mij mede alleen uit den gemelden Catalogus bekend geworden en behoort misschien tot de Amadisromans.

VIJFDE HOOFDDEEL.

ROMANS EN NOVELLEN

VAN GEMENGDEN INHOUD.

§ 1.

Een schoone en genoegelijke Historie van de Zeven Wijzen van Romen. Hoe zij des keizers Pontianus zoon onderwezen tot alle goede Leeringen, en met wat middelen en list zijne Stief-Moeder hem zocht tot onkuisheid te brengen, waarom zij namaals nog verbrand werd. Versierd met vele schoone en konstige Figuren, op ieder voorbeeld dienende, zijnde voor dezen nooit zoo gedrukt, en van vele fouten gezuivert. **Amst. B. Koene 1819. 8°.**

Wat taal, verhaaltrant en inhoud betreft een der belangrijkste volksboeken, die wij bezitten en tevens van hoogen ouderdom. In het Oosten geboren, doortrok het allengs het gansche beschaafde gedeelte van Europa, boeide overal de algemeene belangstelling en werd veelvuldig bearbeid en vertaald. Ook in ons vaderland werd hetzelve al vroeg bekend. Achter het thands in omloop zijnde vindt men eene approbatie door Jan Gozens van Oorschot en consent van den Rade van Braband, van den jare 1580, doch reeds honderd jaar te voren bestond er eene Nederduitsche bewer-

king van. De eerste uitgave hier voor ons liggende is in quarto met Gothische letter, *gheprint te Delft in Hollant: Int iaer ons heeren viertienhondert ende drie ende tachtich den dertienden dach in Januario op sinte ponciaens avont.* met houtsneeplaten en gekleurde voorletters. Vooraan staat: *Hier beghint die hystorie van die seven wise mannen van romen, welke hystorie bouen maten scōe eñ ghenoechlic is om horē, eñ oec vreemde eñ luttel ghehoert: want si is nu nuwelic in dit voerleden iaer vā LXXIX, ghetranslateert ende overgeset wt den latine in goeden duytsche, op dattet die leeke luden oec moghen verstaen* (1). Dit Latijnsche werk werd hier te lande meer dan eens gedrukt, onder anderen te Antwerpen in 1490 en was vroeger in HSS. ook bekend, immers de oude berijmde ridderroman Seghelijn van Jherusalem uit de 15de eeuw, zinspeelt er meermalen op, gelijk wij nader zien zullen; dit voorbeeld voor ons volksboek schijnt wel te wezen *Dolopatos sive Historia septem sapientum Romae*, door Don Giovanni of Dom Jehans, munnik van Haute-Selve in het begin der 13de eeuw uit eenen Griekschen roman van dien naam overgebragt; en hieruit sproten weder de Fransche en Hoogduitsche poëtische en prozaïsche, de Italiaansche, Spaansche en Engelsche bewerkingen. Uitvoeriger kan men dit vermeld vinden in het werkje van Görres

(1) Eene tweede uitgave verscheen te Antwerpen bij N. de Leeu 1488. 4°. pl. eene derde te Delf 1493. 4°.

bl. 157 ff. bij Hain *Repertorium bibliogr.* N°. 8738 volgg. en bij Büsching en von der Hagen *Liter. Grundr. zur Gesch. der deutschen Poesie* S. 303. en 552. Ook heeft Dr. Keller in 1836 *Li Roman des sept sages* uit een Parijsch HS. te Tübingen in het licht gegeven. Wat den eersten oorsprong betreft, moeten wij van Görres eenigzins verschillen. De Grieksche roman Dolopatos komt ons voor door de kruistogten in Europa bekend geworden te zijn en eerst daar zijnen tegenwoordigen vorm verkregen te hebben, zooals men uit de vergelijking met de *Gesta Romanorum* zien kan. Het Grieksche echter schijnt uit verschillende bestanddeelen zamengesteld te zijn. De vorm is geheel Oostersch en herinnert meermalen aan de Arabische vertellingen, maar de inhoud, de novellen zelve, die daarin verweven zijn, behooren deels aan oude Grieksche werken, deels aan nieuwere, deels aan Oostersche schrijvers. Zoo is het derde voorbeeld der keizerin, van eenen ridder die den keizerlijken schat bestal en door zijnen zoon onthoofd werd, opdat de dief onbekend zoude blijven, uit Herodotus ontleend, die hetzelfde van eenen Egyptischen koning en zijnen schatbewaarder verhaalt *Hist.* L. II. C. 121. dergelijke schriften als dit zijn vermoedelijk onder de Byzantijnsche keizers meerderen in omloop geweest. Het is ook niet onwaarschijnlijk dat het Arabische werk *Calila wa Dimna* op het onze invloed gehad heeft, doch dat hetzelve uit een oud Perzisch werk van den jare 530, dat weder uit de Sanskritsche Hitopadesa

ontleend was, gesproten zoude zijn, mogen wij billijk betwijfelen, daar noch Dawletsjah noch von Hammer van zoo oude Perzische schriften gewagen, en dat het ten grondslag van ons volksboek gestrekt zoude hebben, is, wanneer men den geest van sommige novellen in aanmerking neemt, geheel onwaarschijnlijk, in allen gevalle moeten er eenigen uitgezonderd worden. Van het Oostersche werk bestaat ook eene Nederduitsche vertaling of bewerking getiteld: *voorbeeldsels der oude Wijzen*, door Duikerius Amst. 1603, herdrukt in 1724; een gedeelte daarvan is in het Zuid-Friesch, d. i. in den tongval van Molkwerum, Hinlopen en die streken, overgebragt en met eene Nederduitsche vertaling opgenomen in de *Taalkundige Bijdragen tot den Frieschen tongval* door den Hoogleeraar E. Wassenbergh. Leeuw. 1803. St. 1. en 2. (1.) Niets daarvan komt in ons volksboek voor.

Hetzelve bevat eene verzameling van verhalen gedurig in de roman ingeweven. Zeker Romeinsch keizer Pontianus had eenen zoon, dien hij op verzoek zijner echtgenoot, na haren dood aan zeven wijze meesters overgaf, die als de geleerdste en verstandigste mannen van het geheele rijk bekend waren. De roman van *Seghelijn* boven door ons aangehaald, zinspeelt hier meermalen op en verhaalt dat zij de zonen waren van zeven gedoopte

(1) Over de vertalingen en navolgingen van de Hitopadesa zie men Adelung, *Versuch einer Literatur der Sanskritsprache*. Petersb. 1830.

Mahomedaansche jonkvrouwen en van Seghelijn van Jherusalem. b. v. Blad E. 3. r.

Daer wert gewonnen een vrucht
Bi natueren ende van edelen bloede;
Nu hoert hier dit was de een vroede
Van den seuenen die opheven
Waren te rome, dits bescreven
In der historien ouer waer.

Blad H. 4. r.

Die paeus seide ic gheue u prijs
Si sijn die vroetste verre te voren
Die ye van moeder waren geboren.
. . . . . .
Die seuen vroede hieten sy.

Deze zeven wijzen het kind gekregen hebbende, voerden het buiten Rome, waar hem een paleis getimmerd werd en nu beproefden zij hetzelve, door als het sliep, elk een eiloofblad onder zijn ledikant te leggen. Als hij nu wakker geworden opmerkte dat de hoogte der kamer minder geworden of de grond onder hem verheven was, zeiden zij: is het dat dit kind levende blijft, daar zal wat goeds van komen, en de uitkomst toonde, dat zij zich niet bedrogen hadden, want het kind leerde vlijtig en streefde zijne meesters spoedig op zijde.

Intusschen was de keizer weder hertrouwd met de dochter des konings van Castilie, die, daar zij geene kinderen kreeg, hem overhaalde zijnen zoon weder aan het hof terug te laten komen. De zeven meesters daarover de sterren raadplegende, ontdekten, dat het eerste woord, wat het kind

tot zijnen vader sprak, hem den dood zoude berokkenen, doch dat zij hun hoofd verloren, indien zij den hun gegeven last weigerden te volbrengen. Deze bezwaren aan hunnen leerling medegedeeld hebbende, raadpleegde hij mede de sterren en zeide tot hen, dat hij behouden zoude worden, indien hij in de eerste zeven dagen geen enkel woord sprak, waarom hij hun bad, gedurende dien tijd voor hem het woord te voeren, totdat hij op den achtsten dag, in staat zoude zijn, zelf te spreken. Dit werd bepaald en zoo trokken zij ten hove, waar de keizerin op hem verlieft en hem zoekt te verleiden; als hij haar afwijst, beschuldigt zij hem bij den keizer van poging om haar te onteeren. (1) Deze reeds op zijnen zoon vertoornd, omdat hij op geene zijner vragen antwoord van hem ontvangen had, geeft last hem aan de galg te hangen; de rijksvorsten verbidden hem nogtans, maar de keizerin verhaalt daarop haren gemaal eene novelle of parabel waardoor hij op zijn besluit terugkomt. Nu treden de zeven wijzen een voor een op; telkens als de keizer last geeft zijnen zoon op te hangen, doet een hunner het vonnis eenen dag verschuiven door den vorst eene novelle te verhalen, maar dan treedt ook telkens de keizerin weder te voorschijn en stemt den keizer weder

(1) Een gelijk verhaal treft men aan in den rijmroman van Walewein, door Penninc en Pieter Vostaert in de 12de of 13de eeuw gedicht, vs. 5389 volgg. Het nog onuitgegeven HS. het eenigste dat bestaat, berust bij de Maatsch. voor Ned.Letterk. te Leijden.

om, door eene parabel met tegenovergestelde aanwending. Zoo gaat het zeven dagen, op den achtste mag de prins weder zelf spreken en nu verontschuldigt hij zijn gehouden gedrag bij zijnen vader, die hem groote liefde toont, vervolgens verhaalt hij het geval met zijne stiefmoeder en doet eene harer vrouwen ontkleeden, welke blijkt een man te zijn; zoo wordt zij ontmaskerd. Nu verhaalt prins Diocletianus zijnen vader mede eene hierop toepasselijke parabel, waarna hij de keizerin en haren boel bij den raad aanklaagt en beide ter dood verwezen worden.

De novellen of parabelen, die in dit stuk voorkomen zijn van verschillenden inhoud, maar meestal goed verhaald en geestig gevonden, verscheidenen daarvan zijn in andere verzamelingen van novellen overgegaan; b. v. die van den ridder die zijnen windhond op valsche aanklagt zijner vrouw doodde, terwijl deze de slang verscheurd had, welke het in de wieg slapende kind wilde vatten. Die van den ridder en zijnen ekster, en anderen, daarentegen is die van den koning en den ridder die zijnen schat bestal, uit Herodotus; die van den keizer Octavianus, welke door vier vreemde ridders bedrogen werd, misschien uit de bron, waaruit het volksboek van Virgilius gevloeid is, en die van eene vrouw, die haren man en nog drie ridders ombragt, uit de Arabische vertellingen (t. w. de drie gebochelden van Damascus) ontleend. Het verhaal van eene vrouw, die haren man aan de galg hing, was reeds aan Petronius

bekend (*Satyr.* I. 111.) en heeft stof voor meer dan een blijspel opgeleverd, onder anderen voor Weisse's *Matrone von Ephesus.* (1) Tot een proefje van taal en stijl deelen wij eene der kortsten mede, volgens den tekst in de oude uitgaaf van 1483. Het is die van den ridder en zijnen windhond:

» Het was een vroem ridder, die mer enen eni» ghen soen en hadde, die hi so seer lief hadde, » dat hi hem gaf te bewaren drie voetsters, dat » die eerste voetster soude hem opvoeden, die ander » soude hem wasschen van sine onreijnicheit, die » derde soude hem te slapen ende te ruste bren» ghen. Oec hadde dese voerseide ridder eenen » wijnthont ende een valcke, die hi vtermaten oec » lief hadde. Die wijnthont was so cloec: so dat » als hi enighe dier hadde ghevanghen, dat hi die » staende hilt ter tijt toe dat sijn meester tot hem » quam. Ende als sijn meester ten stride soude » varen ende hi daer nederlaghe soude hebben: so » plach dan die hont als sijn meester opten paerde » ghinc sitten, om derwaert te riden dat paert » anden stert te houden ende te trecken, ende hi » iancte ende maecte groot gheruchte (gerucht): so » dat die ridder daer wt verstont of hem sijn reyse » te goede vergaen soude of niet. Die valcke was » so edel ende cloec, dat si nimmer meer na enighen » voghel en vloech, si en brochtese ghevanghen » voer haren meester. Deze ridder hadde so seer

(1) Verg. de Recensie van Schmidt over Dunlops *History of Fiction*, in de *Wiener Jahrb.* B. 26. p. 50.

» grote ghenoechte in tornoy spel ende ander ydel-
» heden: so dat hi op een tijt beneden sijn casteel
» beropen dede een steecspel daer veel goede heren
» ende knechten toe quamen. Die ridder toech
» ten tornoy ende sijn vrouwe ghinc met haer
» camerieren om dat te sien. Ende als alle dit
» gesin was wtgegaen: so ghinghen oec na wt die
» drie voetsters ende lieten des ridders kint legghen
» alleen in die sale inder wyeghen daer die wijnt-
» hont lach aan die want ende die valc stont op
» dat rac. In deser sale was een slanghe verborghen
» in eenen hoec van den huse dat nyemant in alle
» den casteel condich en was. Ende doe dat ser-
» pent voelde dat alle dat volc van den castele wt
» ghegaen was, so staeckt zijn hoeft wt den hole,
» ende alset nyemant en sach dan dat kint alleen
» legghende inder wyeghen: so toecht (toog het)
» ter wyeghen waert om dat kint te doden. Als
» die valcke dit sach ende den wijnthont slapende:
» maecte hi met sinen vloghelen so langhe gherufte,
» tot dat die wijnthont ontwaec gheworden was, op
» dat hi dat kint zoude verlossen. Die wijnthont
» als hi hoerde dat gherufte des valkes ende wac-
» ker gheworden was, soe sach hi dat serpent bider
» wyeghen, om quaet te doen aen den kinde. Daer
» ghinc die wijnthont te were metter slanghen also
» herde, dat die slanghe den hont wonde, dat hi
» seer bloede, also dattet omtrent der wyeghen
» seer bebloet was van des honts bloede. Doe die
» hont sijn bloet sach also wt ghestort: so vloech
» hi ten serpente waert, dat si also te samen vech-

» tende onder hem beiden die wyeghe metten kinde
» omme worpen. Ende want die wyeghe vier
» hoghe stallen of voeten hadde: so en wort des
» kints aensicht opter aerden vallende niet ghequet-
» set. Ende die wijnthont dode ten laetsten dat
» serpent. Daer da doe dat serpent doot was, so
» ghinc die hont weder legghen an die want op
» sine stede ende licte sine wonden. Onlanghe
» hier na doe dat steecspel gheeyndet was: so
» quamen die voetsters eerst ten castele. Ende
» als si saghen dat die wyeghe omme ghekeert
» was: ende omtrent der wyeghen den vloer met
» bloet ghestort, ende dat die wijnthont oec bloe-
» dich was: so worden si vervaert ende seiden
» onderlinghe dat die hont dat kint doot ghebeten
» hadde, ende en waren so vroet niet dat si die
» wyeghe omme gekeert hadden te sien hoe dattet
» metten kinde waer, mer si seiden, laet wi
» wech lopen, opdat ons van den heer die scult
» niet ghegeuen en worde, ende hi ons dan oec
» doot slae.

» Als si aldus wech liepen, quam haer die rid-
» ders vrouwe te moete ende seide waerom screyt
» ghi ende waer wilt ghi lopen. Si seiden, o lieue
» vrou och leider wat isser ghesciet, die wijnthont
» die onse heer so lief hadde, heeft uwen soen
» ghedoot ende ghegheten, ende hi leyt bider
» wyeghen an die want alheel bebloet. Als dit
» die vrouwe hoerde: soe viel si ter aerden ende
» wert hulende ende screyende ende riep. O mijn
» lieue kint ghi sijt aldus ghedoot, och laci wat

» gae ic nu doen nu ic mijn enighe kint aldus
» verloren hebbe. Hier en binnen (intusschen)
» quam die heer van den tornoy ende sach sijn
» vrouwe haer dus qualiken houdende. Ende hi
» vraechde haer waer om dat si so seer weende.
» Si antwoerde hem o lieue heer uwen winthont
» heeft ons enighe kint ghedoot, ende hi leit an
» die wyeghe versadet van sinen bloede. Die rid-
» der wort seer toernich ende ghinc in die sale,
» ende die hont als hi ghewoenlic was ghinc hem
» te ghemoete al weepstaertende ende hem vrient-
» scap bewisende. Die ridder toech wt sijn swaert,
» ende sloech den hont met enen slaghe sijn hoeft
» af ende toech ter wyeghen ende vant sijn kint
» leuendich ende onghequetst, ende sach bider
» wyeghen dat serpent doot legghen, ende sach
» alsulcke teykenen dat die wijnthont teghens dat
» serpent om dat leuen des kints gheuochten hadde
» ende dat serpent doot ghebeten. Doe toech hi
» sijn haer ende wort roepende met luder screy-
» ender stemmen: Wee mi arme mensche dat ic
» om mijns wijfs woerden minen goeden hont
» ghedoot hebbe, die minen kinde sijn leuen ghe-
» houden heuet, ende dat serpent ghedoot. Wee
» mi hier om wil ic mi seluen quellen, ende brac
» dat swaert of die lancie in drien stucken ende
» ghinc ten heylighen lande ende bleef daer alle
» die daghen sijns leuens.

De overige voorbeelden zijn meer in den smaak der oude Fransche en Italiaansche novellen, eenigzins comisch en waarin de vrouw doorgaans als

ongetrouw, los en verraderlijk geschilderd wordt. De meesten zeer geestig. Het ware te wenschen, dat men dit boek als een onzer beste prozawerken uit de 15de eeuw, volgens den oudsten druk, op nieuw uitgaf, het zoude voor de geschiedenis van den prozastijl geene onbelangrijke bijdrage wezen.

---

§ 2.

De Historie van Virgilius, zijn leven, dood en wonderlyke werken, die hy deed door de konst der Nigromantie. Te Amsterd. bij S. en W. Koene. 4°.

Een tooverroman, of liever het leven van eenen beruchten tooveraar, en een werk van hooge oudheid. De Nederduitsche bewerking bestond reeds omtrent de helft der 16de eeuw, want de approbatie is van het jaar 1552. Görres haalt eene Amsterdamsche uitgave van dat jaar aan, gedrukt bij H. S. Mulder. En daar van de werken dezes tooveraars gewag gemaakt wordt in de historie van de *Zeven Wijzen van Rome*, die in de 15de eeuw reeds in het Nederduitsch bestond en van grijze oudheid is, en in de *Gesta Romanorum*, een werk van de 14de eeuw (1340) zoo vermoedt Görres niet te onregt, dat de oorsprong van dit werk noch achter de 12de eeuw ligt. De Fransche dichter Adenès, die omtrent 1240 in Braband geboren werd, maakt althans uitvoerige melding daarvan in zijnen roman Cléomades, en ook Vincentius Bellovacensis in zijn *Speculum Hist.* een werk dat hij in 1245 voleindigde. Zie Maerlant *Sp. H.* D. II. bl. 44. Aldaar wordt deze echter met den dichter Virgilius verward. Nog vroeger treft men hem aan bij Gervasius Tilberiensis, die in 1211 zijne *Otia Imperialia* schreef

III. 12. 13. 15. 16. in Leibnitz *Scriptt. Rer. Brunsv.* I. Vergelijk over dezen Virgilius, Dobeneck *des deutschen Mittelalters Volksglauben und Heroensagen.* Th. 1. s. 188. ff. en *Wolf, über die neuesten Leist. der Franzosen für ihre alt nat. Heldenged.* s. 32. De stichting van Napels door dezen tooveraar is eene overoude Italiaansche volksoverlevering.

Niet van belang ontbloot is deze fabel, maar uitermate verbasterd, zoodat zelfs de zamenhang meermalen ontbreekt. Het boek begint: *Hoe Romulus kwam binnen de schoone stad Reins, die hy verdistrueerde, en hoe hy versloeg zynen Broeder Remus, die Heer was van Reins.* Hier wordt verhaald dat beide broeders elk eene stad gebouwd hadden, en de muren van het door Remus gestichte Reins veel hooger waren dan die van Rome, waarom Romulus zijnen broeder die hem eens kwam bezoeken, uit ijverzucht ombragt en daarop zijne stad vernielde. Maar deszelfs weduwe ontvlugtte door onderaardsche gangen met haren zoon, die zijns vaders dood naderhand wreekte en keizer van Rome werd. Een zijner ridders hem van moeders zijde verwant, was met eene dochter van een' der senatoren gehuwd." Dese Ridder had een zoon bij zijn wijf, die met groote moeite geboren werd, en moeste by hem lange tijd waken, daerom werd hy Virgilius geheten." Als deze nu de school te Toleten bezocht en op zekeren dag in het gebergte wandelde, zoo vond hij een diep hol, waar hij eene stem hoorde die hem

riep, hem biddende een bordje, waarop eene Tau geteekend was, (1) van zeker gat af te nemen. » Virgilius seide: wie zijt gy? Doe werd hem weder geantwoord: ik ben een Duivel uit een Jode gebannen in deese plaetse, tot den dag des Oordeels, ten ware ik uitgelaten worde met menschen handen." Ook beloofde deze geest hem de kunst van nigromantie te zullen leeren. Virgilius stemt er in toe, laat zich onderrigten en opent hem zijne gevangenis. Doch als nu de geest in eene ontzaggelijke gedaante voor hem staat, gaat hij met hem eene weddingschap aan, dat hij niet weder door hetzelfde gat zal kunnen kruipen. De Duivel laat zich verschalken, kruipt er in, en nu sluit Virgilius dadelijk het gat en laat hem gevangen. Dit verhaal is kennelijk uit de Arabische vertellingen ontleend, alwaar men het bijna woordelijk terug vindt. Nu omringt hij zijn huis met eenen muur van lucht, waardoor hij zijnen vijanden belet tot hem te komen. Een ander tooveraar verbreekt dien, en 's keizers volk, dat hem in zijne woning belegerde, bestormt de wallen, maar hij vindt eene nog sterkere bezwering, waardoor allen in de houding moeten blijven staan, die zij aangenomen hadden. Hierop wordt een zoen tusschen hem en den keizer getroffen. Onder zijne overige wonderen wordt opgegeven, dat hij om zich over eene

(1) Waarschijnlijk het H. Kruis. Zoo bij Gregor. Turon. *Hist. Franc.* IV. 5. *Tunc etiam in subita contemplatione parietes vel domorum vel ecclesiarum signari videbantur,* (namelijk bij eene processie.) *unde a rusticis haec scriptio* Thau *vocabatur.*

jonkvrouw, die hem beleedigd had te wreken, al het vuur in de stad liet uitgaan en daarna weder aan haar lichaam ontsteken; dat hij de *Salvatio Romae* maakte, eene verzameling der verschillende Goden van alle de omliggende landen, en in het midden dien van Rome en wanneer een volk tegen Rome wil opstaan, keert zijn afgod den Romeinschen den rug toe en klinkt met een klosje, hetgeen echter door list van de Carthagers vernield werd; (1) dat hij een ruiter en paard van

---

(1) Eene merkwaardige aanteekening over deze fabel levert ons de *Cronica der H. Stat Coellen.* Keulen 1499. fol. bl. 65. d. In got gaff ym (t. w. den Romeinschen veldheer Marcus Tribunus, door keizer Domitianus naar Perzie gezonden) geluck dat he die van Persien ouerwan ind bracht groissen mechtigen schatz vyss den seluen lande gen Rome, ind wart intfangen eirlich ind mit loff ind schall. Ind van dem schatz dede do Domicianus nae begerde des vurss. Marcus machen den groissen koestlichen tempel aller gode, ind wart hernaemails gewijet in die ere aller hilligen, do Focas keyser wart. Hie is zo myrcken dat dit schrijuen gemeynlich die hystorien dat disse vurss tempel durch sulche manier ind vp' die zijt ind van den keyser sij vp gezymmert worden, volghet sich dat clayrlich vnd offenbayrlich dat dye hystorie is gevisiert ind erdacht die saget van dem Torn der sulde gewest zyn zo Rome, in dem stonden die affgode aller lande mit eym schelgyn vmb den Romeren zo verkundigen den affvall eyniges landes. Ind dat selue schrijfft ouch Burleus anglicus (14de eeuw) in dem boich genant Vita Philosophorum in dem wort Virgilius. Ind soulde geschiet syn by den zijden do Virgilius leffde, dat was als Octavianus keyser was. Want vp die zijt was noch niet vonden die gewoinheit ind bruchung (gebruik) der schellen. Ouch vynt men dat in gheynen alden hystorien schrijuer, dat doch sunder tzwyuel niet were achter bleuen, idt hette vmmer eynre

koper deed maken, dat 's nachts door de straten rende en de boeven doodsloeg, en toen dezen hiertegen een middel uitdachten, nog twee koperen honden. Nog vervaardigde hij eene altijd brandende lamp, die de geheele stad verlichtte en eerst driehonderd jaar daarna door eenen metalen boogschutter, dien hij daarbij geplaatst had, werd uitgeschoten, toen men aan dit beeld raakte. Ook legde hij eenen boomgaard aan met eenen muur van lucht omgeven; eene grot, om zijne schatten te bergen, door twee beelden met hamers bewaakt, en een beeld, dat alle begeerte tot onkuischheid uitdoofde, bij al wie het aanzag, hetgeen door zijne vrouw vernield werd, waarom Virgilius haar zijne liefde onttrok en met de dochter van den Soudan boeleerde, welke hij des nachts door de lucht naar zijn paleis voerde en des morgens op dezelfde wijze terug bragt. Met list gevangen genomen, terwijl hij door eenen slaapdrank beneveld was, wilde hem de Soudan doen dooden, doch hij tooverde eene groote rivier daar ter plaatse, waarin

---

van yn laissen dair van luuden, dan vnser nuwe hystorien schrijuer, die gerne wat nuwes ind genoichlichs her vur brechten die visieren ind erdencken sulche fabelen, ind schrijuen die alsus bequemlich, dat die naekomelinge die dat lesen off horen lesen, meyn gantz idt sij alsus geschiet. Ich hain dat ind der gelijchen al zo vijl gemeynt idt sij wairhafftichlich alsus geschiet, as ich dicke hain hoiren sagen, mer nu as ich die hystorien schrijuer selffs durch lesen hain so vynt ich dat dat selue ind ander vijl hystorien erdacht is ind visiert." — Ook hier denkt de schrijver gelijk men ziet aan den dichter Virgilius, zonder er op te letten dat de tooveraar, volgens den roman, eigenlijk Vigilius, van *vigil*, heette.

de Soudan met al zijn volk lagen te zwemmen, zoo zij meenden, en ontkwam daarop met de maagd over een brug door de lucht naar Italie, waar hij Napels op een ei stichtte, en eenen toren bouwde, en daarin eenen appel, eenen pijl en een ei stelde in dier voege, dat wie het ei roerde, de straten der stad deed beven, en wanneer het brak, zoude de stad dadelijk verzinken. Door den keizer hier belegerd, doet hij al het water opdroogen en dwingt hem daardoor het beleg op te breken, voorts sticht hij er scholen, stelt vele klerken d. i. geleerden aan en leest zelf over de zwarte kunst. Eindelijk maakte hij nog een metalen serpent, welke ieder meineedige, die zijne hand in den muil van het beest stak, die afbeet, doch door eene valsche vrouw in zijne berekening bedrogen, vernielde hij hetzelve weder. Als hij nu oud geworden was, gebood hij zijnen knecht hem in stukken te houwen, en in tonnen in te zouten, terwijl eene brandende lamp daarin olij zoude doen druipen. Deze gehoorzaamt, doch in stede van na negen dagen terug te komen, wordt hij door den keizer gedwongen, den zevenden met hem in den kelder te gaan, waar het lijk lag, en zoo mislukte het plan van Virgilius om zichzelven te verjongen en hij bleef dood.

Voorwaar eene zonderlinge historie, die wel op eene zeer oude overlevering schijnt te berusten, maar naderhand vermeerderd te zijn. Het Duitsch en Fransch, kent, zoover wij weten dit volksboek niet.

§ 3.

De wonderlyke Historie van den Joodschen Wandelaar; dewelke, sedert het jaar 33 tot op dezen dag toe in de wereld is omdwalende, behelzende zijn geslacht, zijn straffe en zijn wonderlijke avanturen, die hij sedert dien tijd gezien, gehoord en bijgewoond heeft. **Amst. B. Koene. 8°.**

Een zeer bekend en van de Roomsch Catholijke tijden dagteekenend volksboekje, dat waarschijnlijk uit de eene of andere monnikenlegende afstamt; het verhaal is bekend, dat Ahasuerus de schoenmaker te Jeruzalem, Christus wegstiet, die naar Golgotha gaande een oogenblik aan zijne deur wilde rusten, dat hij daarop van den Heiland veroordeeld werd tot eene eeuwige rondzwerving en hoe hij zich sedert dien tijd dan hier dan daar vertoont. Het Hoogduitsch kent een dergelijk volksboek, gesproten uit een ouder geschrift van den jare 1634, van zekeren Chrysostomus Dudulaeus Westphalus, waarschijnlijk een verdichte naam, doch lang te voren liep de sage reeds onder het volk rond; Görres verhaalt, dat er in 1547 in de omstreken van Hamburg iemand met gescheurde kleederen en barrevoets verscheen, welke voorgaf deze Ahasuerus te zijn en daarbij vele bijzonderheden van dien tijd opgaf, en reeds in de 13de

eeuw had zich een dergelijke wandelaar opgedaan, die ook in Engeland, Spanje, Frankrijk, Italie, Hongarijën en elders gezien werd. Zelfs werden er over deze stof twee academische verhandelingen geschreven, de eene in 1689 te Koningsberg, de andere te Helmstad in 1760.

In Nederland werd deze legende in de 17de eeuw door volkszangers bewerkt. Ik bezit een dergelijk stuk, 18 zesregelige strophen bevattende, onder den titel: *Een echt verhaal van den Joodschen wandelaar, die in Engeland gezien is en van Christus tijden af tot op dezen dag nog wandelt.* (*Stem van de Spaansche ruiter.*) het is eene romance van middelmatige waarde.

Twee Duitsche dichters van nieuweren tijd hebben deze fabel voortreffelijk behandeld, A. W. Schlegel en vooral Schubart, die den ongelukkigen op eene hoogst tragische wijze voorstelt, daar hij den dood wenscht en echter niet sterven kan, en op den bergtop staande met doodenschedels naar beneden werpt dat zij versplinteren:

Der da war mein vater!
Er konnte sterben, aber ich
Ich kann nicht sterben. Ha!

Ook de Deensche dichter B. S. Ingemann heeft dit verhaal bewerkt, in zijn onlangs uitgegeven stuk: *Jerusalems Skomagers Lommebog.*

Achter dit verhaal volgt in sommige volksboekjens nog de historie van Malchus en een berigt van den vloek over de twaalf stammen van Israël uitgesproken, wegens het ombrengen van den Hei-

land; desgelijks monnikenwerk, uit den tijd toen de Joden nog algemeen gehaat en veracht waren en van geene de minste waarde.

Reeds zeer vroeg waren er verschillende sagen van den oorsprong des Christendoms en de wonderen welke deze gebeurtenis vergezelden in omloop, die eerst door de geestelijken en daarna door de romanschrijvers veelvuldig bewerkt en naar hun gevoel veranderd en verdicht zijn. Zoo is de historie der zeven slapers reeds bij Gregorius Turonensis geboekt en meer dan eens herhaald en opgesierd. Ook hebben de onechte Euangelien daarvoor stof opgeleverd, b. v. het verhaal, hoe het Christuskind van klei vogelen maakte, die dadelijk levend werden en wegvlogen; het bezoek dat Christus met zijne leerlingen bij zekeren Israeliet aflegde die hen gastvrij ontving en daarvoor op zijne bede de gunst verwierf van nog 500 jaar te mogen leven, waarna hij nog tweemaal den dood wist te verschalken en zijn leven dus 1500 jaren rekte. De hervorming heeft vooral hier te lande, de meesten dier legenden doen verdwijnen, hetgeen voor de poezij te bejammeren is, daar er waarschijnlijk in den vloed van dergelijke gedichten eenige opmerkenswaardige geweest zijn.

Dit had ik geschreven, toen mij een nieuwer volksboek onder gelijken titel in handen kwam, waarin de geschiedenis van Ahasuerus uitvoeriger en minder verminkt beschreven wordt. In den jare 1633 bevindt hij zich te Stalen (Staden) bij Hamburg in eene kerk, waar hij door zekeren

aanwezigen bisschop opgemerkt wordt, dien hij daarop zijne lotgevallen mededeelt. In dit stuk spreekt de gemelde geestelijke van oude geschriften nopens dien zeldzamen man en de pelgrim zinspeelt op de aloude sage dat het kruis uit het hout van drie boomen zoude gegroeid zijn, wier kernen uit het paradijs afkomstig waren en waarvan Maerlant een gedicht *van den drie gaerden* getiteld, geschreven heeft. Het oude lied wordt achter deze uitgave gevonden, maar niet de legende van Malchus.

---

§ 4.

Een zeer genoeglijke en vermaaklijke Historie van Reynaart de Vos, met haare Moralisatiën, als ook Argumenten voor de Capittelen, zeer plaisant en lustig om te leezen. Van nieuws overgezien en verbetert, met schoone Figuuren daartoe dienende. **Amst. bij de Erve Jac. van Egmont. 8°.**

Het beroemdste, meest bekende en geliefkoosde dichtwerk der middeleeuwen, dat in Nederland geboren, alom beroemd en in bijna alle talen van het toen beschaafd Europa overgebragt werd, sedert zeven eeuwen tallooze lezers boeide, tallooze bewerkingen onderging en eenen cyclus van dichtingen vormde, tot op onzen tijd toe geacht bleef en door beroemde dichters behandeld en omgewerkt is, dat grooten invloed op taal en letterkunde, op zedekunde en beschaving uitoefende en thands nog de vermaardste letter- en oudheidkundigen bezig houdt.

Van dien aard is de fabel, waarop wij thands, uit het oogpunt van volksboek, de aandacht onzer lezers gaan vestigen, niet om te herhalen wat reeds door zeer vele geleerden daarover geschreven is, maar om het merkwaardigste, wat tot regt begrip van dit werk als volksboek strekken kan, kortelijk zaam te vatten.

Bij de algemeene bekendheid met dit werk, die wij vooronderstellen mogen, is het overbodig den inhoud uitvoerig op te geven; het zal genoeg zijn aan te wijzen, dat hetzelve even als vele oude romans met de hofhouding, bij gelegenheid van het pinksterfeest, begint; waarop in het eerste capittel de aanklagt der dieren tegen Reinaert volgt. Het werk is in negenenzestig capittelen verdeeld, bevat den tweekamp tusschen Reinaert en Isegrim en eindigt met Reinaerts verheerlijking en vertrek naar zijn slot Malperduijs. Achter de meeste capittelen zijn moralisatien, in den smaak der 15de en 16de eeuw gevoegd, waarin wel scherpe steken tegen de geestelijke huichelaars, maar niet tegen eene of andere kerk voorkomen; eene aanspraak aen den lezer besluit het werk en behelst onder anderen deze woorden: „Die dan meer „van Reyntje zeyd, als wy hier in dit boek ge- „drukt hebben, dat is gelogen. En die ook niet „gelooft, dat wy 't van Reyntje gezegd hebben, „is daarom niet ongeloovig."

Deze Reinaert als volksboek is ontelbare malen herdrukt. In den Reinaert de Vos, door Willems in 1836 te Gent uitgegeven, vindt men de voornaamste uitgaven opgeteld, waaronder twee Amsterdamsche uit de vorige eeuw voorkomen, die ik beide voor volksboekjens meen te mogen houden, doch reeds vroeger was het dit. De Antwerpsche uitgaaf van 1662 in 4°. wordt door Willems voor het voorbeeld gehouden, waarnaar alle de lateren ingerigt zijn; dit stuk toch werd

tot schoolgebruik geschikt en dus van alle aanstootelijke plaatsen, maar op eene ongeschikte wijs, gezuiverd. Intusschen onderging de bewerking zelve in dien druk geene verandering, zelfs de titel van ons tegenwoordig stuk komt met dien van de Antwerpsche editie van 1566 in klein 8°. overeen, die mede met houtsneeplaten, gelijk de tegenwoordige versierd en in zeventig capittelen afgedeeld is, zoodat de inleiding die thands niet medetelt, er toen bijgerekend werd; vermoedelijk zijn de platen mede nog dezelfde. Het eenig onderscheid ligt dus in de zuivering van sommige plaatsen en de toenemende verbastering der taal, zoo wordt b. v. de haas in ons volksboek *Ruwaert*, in de oudste proza-uitgaven nog *Cuwaert* geheeten, dat ook nog bij Kilaan voorkomt, zoodat dit vermoedelijk eene verbastering uit de 17de eeuw is.

Er zijn behalve deze uitgaaf van 1566 nog twee ouderen bekend, namelijk: *die historie van Reinaert de Vos*, Delff in Holland 1485 op den vierden dag van Junius. 4 goth. l. 112 bl. en *die historie van Reinaert die vos. Gheprent ter Gouden in Hollant bi mi Gheraert Leeu den seventienden dach in Augusto. Int jaer MCCCC ende LXXIX*. 4°. gott. l.

Deze uitgave schijnt de eerste van de prozabewerking en naar het oude gedicht van de twaalfde of dertiende eeuw bearbeid. Slechts twee exemplaren zijn daarvan, zoover men weet, overig; het eene op de Koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage bewaard wordende, het andere vroeger in bezit

van den Heer van Wijn, en vandaar in handen van den Heer Luchtmans te Leiden overgegaan. Ook gewaagt de Heer Buddingh in het *Driemaand. tijdschr.* 1837 N°. 3. nog van eene Goudsche en eene Leidsche uitgave van 1478 die mij geheel onbekend zijn. De Goudsche uitgave 1479 is slechts in drieënveertig capittelen afgedeeld, ofschoon daarin alles voorkomt, wat men in de latere uitgaven aantreft, behalve dat de eigennamen minder verbasterd zijn en de stijl zich doorgaans strenger aan de poëtische bewerking houdt, zoo zelfs dat hier en daar rijmwoorden zijn blijven staan. Deze eerste prozabewerking maakte terstond zooveel opgang, dat zij hare bronnen de oude gedichten geheel deed vergeten en zelve weldra (in 1481) in het Engelsch werd overgebragt, gelijk de vertaler en uitgever zelf getuigt: » *I have not added ne mynusshed but* » *have folowed as nyghe as I can my copye whiche* » *was in dutche, and by me Willm Caxton trans-* » *lated into this rude and symple englyssh.*"

Ofschoon men nu deze eerste prozabewerking van onzen Reinaert niet moet aanzien voor een werk alleen voor de mindere klassen des volks vervaardigd, is het echter niet twijfelachtig, dat het toenmalige publiek, zoowel de geringere klasse voor zooverre die las, als de voornameren hetzelve gretig ontvangen hebben en dat terwijl de laatsten gedurig door nieuwe lectuur werden afgetrokken, vooral na de hervorming onzer letterkunde in de 16de eeuw, dit oudvaderlijk stuk meer en meer een eigendom des volks en eindelijk hem alleen eigen gebleven is.

Thands doet zich de vraag op, naar de bronnen, waaruit hetzelve ontstaan is, en wij worden naar twee Nederduitsche dichtwerken gewezen. Het eene uit de twaalfde of dertiende, het andere uit de dertiende eeuw. Beide deze stukken zijn eerst sedert weinige jaren gevonden en aan het licht gebragt. De eerste kennis daaraan is men verschuldigd aan den geleerden Rijksarchivarius van Wijn, die daarvan in den jare 17., achter een HS. van de *gulde legende der Heiligen* een fragment vond, in 1475 geschreven en 1038 regels bevattende, die eene voortzetting van een vroeger gedicht behelzen. Dit oudere stuk werd door Gräter ontdekt in een HS. van de Koninklijke boekerij te Stuttgart. Weckerlin gaf daarvan eerst eenige proeven in zijne *Beyträge zur Gesch. altteutscher Spr. und Dichtk.* Stuttg. 1811. s. 125—151 en vervolgens deelde Gräter het geheele stuk mede in zijn *Odina und Teutona.* Breslau 1812. Th. I. Later nam Jac. Grimm de taak op zich dit stuk en het van Wijnsche fragment, tegelijk met eenige bewerkingen in andere talen op nieuw uit te geven, te verklaren en den aard en oorsprong der fabel zelve te onderzoeken, welk werk hij onder den titel van *Reinhart Fuchs* in 1834 te Berlijn uitgaf. Intusschen had men vernomen, dat de Heer Rendorp van Marquette te Amsterdam een HS. van het geheele gedicht bezat; dit stuk werd na zijnen dood door eenen Engelschman gekocht en in het vorige jaar onder de nalatenschap van den boekhandelaar William Heber te Londen

zich bevindende, op voordragt van de Heeren Willems en Serrure, door het Belgische Gouvernement in Februarij 1836 voor de Bourgondische bibliotheek te Brussel aangekocht en vervolgens op last van hetzelve door den Heer Willems afgeschreven, verklaard en uitgegeven te Gent 1836. Deze HSS. zijn van verschillenden ouderdom, het Comburgsche door Grimm uitgegeven, is een perkamentcodex, zoo het schijnt uit de eerste helft der 14de eeuw; (Grimm *Reinh. Fuchs.* s. CLIV.) het Amsterdamsche, door Willems publiek gemaakt, is desgelijks op perkament, in 4°, groot 120 bladen, en hoogstens, volgens den uitgever (*Inl.* bl. XXV.) uit de eerste vijfentwintig jaren der 15de eeuw; het van Wijnsche fragment gelijk ik gezegd heb, nog later, van 1475.

De geboorte van het gedicht wordt door Grimm in de 13de eeuw, omstreeks 1250 gesteld; en dit is althans niet te veel gezegd, daar Jacob van Maerlant er van gewag maakt in zijnen rijmbijbel, dien hij in 1270 voleindigde; voor den dichter houdt Grimm zekeren Willem die Madock; Willems omhelst een ander gevoelen; volgens hem is de grondslag van het werk aan eenen onbekenden Vlaamschen dichter uit de 12de eeuw, omstreeks 1170 toe te schrijven en heeft Willem Utenhove, een tijdgenoot van Maerlant hetzelve omgewerkt, vervolgd en voltooid.

Beide deze gevoelens komen mij voor, wat den naam des dichters aangaat, gedeeltelijk valsch te wezen; Grimm die het Amsterdamsche HS. niet

gezien had, verklaart het begin daarvan geheel verkeerd; hetzelve luidt aldus:

Willam, die madock maecte
Dair hi dicke om waecte
Hem iamerde zeer haerde
Dat die geeste van reynaerde
Niet te recht en is gescreuen.

Waaruit duidelijk blijkt, dat niet Willem die Madock, maar Willem, die den Madock maakte, de dichter van Reinaert is en hiermede komt de plaats in den rijmbijbel overeen, die den *droem van Matock en Artuers boerden* nevens elkander stelt. Grimm heeft dit later zelf ingezien.

Het gevoelen van Willems, die Willem Wtenhove voor den vervolger van het gedicht houdt, is althans niet genoegzaam gewaarborgd, ofschoon het mij, om andere redenen, die ik zoo aanstonds zal mededeelen, niet onaannemelijk voorkomt. Deze geleerde dan beroept zich ter staving van zijn gevoelen, op eene plaats uit het begin van Maerlants Naturenbloeme of Bestiaris, alwaar deze onder anderen zich aldus laat hooren:

Ick hebbe ghelouet ende wilt ghelden
Ghewillike, sonder scelden
Te dichtene enen Bestiaris
Nochtan wetic wel dat waer is
Dat her Willem Wtenhove
Een Priester van goeden loue
Van Ardenborch heuet enen gemaect;
Mer hi was er in ontraect
Want hine vten Walsche dichte,
So wort hi ontledt te lichte
Ende heuet dat ware begheuen.

Maerlants werk is eene natuurlijke historie; hij noemde het *Bestiaris*, dewijl er over beesten in gehandeld werd en in navolging van den Franschen smaak (1) en bearbeidde het naar een werk van Thomas Cantipracensis, getiteld: *Liber rerum.* (2) Dezen Bestiaris nu schreef hij, omdat, zooals hij op eene andere plaats van den proloog zegt, nog geen dichter in het Nederduitsch een zoo volledig werk over de dieren (van so menighen creaturen) geschreven had; wel is waar, bestond er een Bestiaris van Willem Utenhove, maar hij had dikwijls gedwaald, omdat hij alleen uit Fransche boeken geput had, en had zoodoende vele fabelen daarin gemengd. Men ziet, hier kan geene dieren*fabel* bedoeld worden, maar eene geschiedenis die fabelachtig was, en dus heeft Maerlant hier gewis niet gezien op den Reinaert.

Willem Utenhove was priester te Aardenburg of aldaar geboren; hij moest dus met die streek bijzonder bekend zijn en dit was ook de dichter van den Reinaert; want, zooals Willems aanmerkt, het vermelden van het schier onbekende *Hoeckenbroek* (vs 6904; van Wijns HS. *Hoelre broec*, Amst. HS. *Helrebroec*) in de nabijheid van Aardenburg gelegen, mitsgaders het plaatsen van zeker voorval op eenen dijk, (vs. 6285) doen ons van zelf aan eenen inwoner dier stad denken. Ik

(1) Zie van Wijn Hist. Avondst. B. I. bl. 262.

(2) Hoffmann Hor. Belg. I. 36.

mag er nog iets bijvoegen. In het Amsterdamsche HS. vindt men in den aanvangsregel:

Willem die madock maecte

drie groote of capitale letters geschreven, namelijk de *W* van Willem, vervolgens eene *T* daarnaast, in stede eener *I* en eindelijk eene *H* boven de *K* van *madock*; zal, kan dit anders beduiden, dan de aanvangsletters van den naam Wttenhove (Wt-Ten-Houe)?

Het is waar de spelling van het Comburgsche HS. is veel meer Noordvlaamsch dan die van het Amsterdamsche, doch welligt was ook Claes van Aken, de afschrijver van het laatste, een Hollander, althans kan dit geene genoegzame tegenwerping tegen het vaderland des dichters opleveren.

De voltooijing van dit gedicht zoude dus ten minste tot de helft der dertiende eeuw moeten gebragt worden en het eerste ontwerp derhalve ouder moeten zijn; de Heer Willems brengt het tot het jaar 1170, want daar Reinaert Hulsterloo beschrijft als in eene zoo groote wildernis gelegen, dat men er in zes maanden geen schepsel zag en aldaar in de dertiende eeuw eene zeer bezochte bedevaartplaats was, moet noodzakelijk het gedicht in eenen tijd opgesteld zijn dat het Lieve Vrouwenbeeld zich nog niet daar bevond. Ook wordt in den Reinaert verhaald, hoe hij met Isegrim eenen uitstap naar Vermandois doet en daar dit niet als buitenslands gelegen vermeld wordt, is het waarschijnlijkste, dat de dichter schreef tusschen 1165 en 1186, toen het graafschap Vermandois met Vlaanderen ver-

eenigd was. Hoezeer dit geene volledige argumenten zijn, komen zij mij althans gewigtig genoeg voor, om als waarschijnlijk aantenemen, dat het gedicht omstreeks de helft der 12de eeuw ontstaan is; te meer, omdat de voortzetting bewijsbaar van de 13de eeuw is, want om dit hier nog bij te voegen, de Esopet, eene verzameling van fabelen uit de 13de eeuw kent de namen Boudewijn en Marten, die alleen in het vervolg van den Reinaert voorkomen, bovendien zijn in die fabelen, gelijk Willems opmerkt, twee regels uit den Reinaert overgenomen.

Men heeft onlangs deze geheele stelling betwist en zekeren Claes van Acen, die in een slotgedicht genoemd wordt als

diet boec screef int voorgedicht,

als den auteur van den geheelen Reinaert willen doen voorkomen. Mijns oordeels is deze meening ongegrond. De woorden *diet boec screef* worden evengoed van afschrijvers als van auteurs gebruikt, gelijk elk weet die een aantal oude HSS. gelezen heeft. Daarenboven hadden de dichters, gelijk Clignett in de Voorr. voor den Esopet zeer wel aanmerkt, steeds de gewoonte hunnen naam in den tekst zelven, niet in een naschrift te vermelden, hetgeen integendeel het gebruik der afschrijvers en later der drukkers was, zooals ten overvloede uit het van Wijnsche fragment zelf blijkt. Deze Claes van Acen, die het boek en het voorgedicht d. i. den proloog schreef, laat echter in hetzelve eenen *Willem* als auteur optreden en

deze Willem erkent alleen de vervolger van eenen ouderen dichter te zijn. Men zoude ten overvloede er nog bij kunnen voegen, dat er geen Claes van Acen als dichter bekend is, ofschoon dit argument, bij het vele dat verloren gegaan is, weinig afdoet. De plaats door den Heer Buddingh uit Gräters *Odina* aangehaald, waarin de naam *Aken* voorkomt, bewijst niets, omdat er in het HS. *Elken* gelezen wordt en het de aanvang van de *Heimelicheid der Heimelicheden* is, welk werk aan Maerlant toegeëigend wordt.

De taal van den Reinaert wijst aan, dat dit werk niet jonger dan de veertiende eeuw zijn kan, tot welks eerste helft ook het Comburgsche HS. schijnt te behooren, maar de taal van van Acen is die van de laatste helft der 15de eeuw; afkortingen als *se*, *ra*, *le*, *pa*, voor *seden*, *rade*, *lede*, *paden* zijn tegen alle taalgebruik der vroegere tijden, maar komen bij rethorijkers der 15de eeuw voor; zoo ook de nomin. pl. *dien* voor die en de accus. *sijn*, zoodat al hetgeen tot nog toe voor deze meening bijgebragt is, mij voorkomt niets te bewijzen.

Thands doet zich een moeilijk vraagstuk op, betreffende de bronnen, waaruit dit geheele dichtwerk gesproten is. Zeer uiteenloopend zijn hieromtrent de gevoelens der geleerden; voorheen hield men de Fransche bewerkingen voor de oudste en oorspronkelijke, waaruit de Nederduitsche gesproten zouden zijn en wat het vervolg of tweede gedeelte van den Reinaert betreft, schijnt dit ook genoegzaam zeker, daar de dichter het zelf erkent:

want na den boven opgegevenen aanvang, vervolgt hij:

> Een deel is dair after gebleven
> Daer.om dede hy die vite zoeken
> Ende heeftse wtten walschen boeken
> In duutsche aldus begonnen.

Want dat deze proloog, ofschoon voor het eerste gedeelte geplaatst, een werk van den tweeden dichter is, moet na hetgeen daaromtrent door Willems is aangevoerd, voor genoegzaam zeker gehouden worden. Het eerste deel daarentegen heeft, wanneer men den inhoud naauwkeurig nagaat, eene geheel Vlaamsche kleur, gelijk ook reeds door Grimm is opgemerkt, en verraadt eene zoo naauwkeurige kennis aan alles wat Vlaanderen betreft, dat geen vreemdeling iets dergelijks zoude kunnen bewerken. De Heer Willems heeft dit in de bijzonderheden aangetoond in eene Fransche verhandeling, in het tijdschrift: *Le Messager des Sciences et des Arts* geplaatst, en waarin hij in eene bijzondere paragraaph: *noms géographiques*, de zinspelingen op weinig bekende plaatsen aanhaalt en opheldert. Ook is Vlaanderen het tooneel van het gedicht en blijft dit in den Nedersaxischen Reineke en in Fransche gedichten; Reinaerts vader woont in het land van Waas, de Gentsche lakenfabrijken worden aangehaald enz. eindelijk Waas heet *tsoete lant*, even als de Franschen hun vaderland *douce France* noemen. Wijst dit niet alles op eenen Vlaamschen oorsprong des gedichts?

Intusschen was het nog de vraag of deze eerste bron in de volkstaal, of in het Fransch, of eindelijk in het Latijn gesteld was. Het eerste kwam min waarschijnlijk voor, omdat men, hoewel te onregt, meende, dat het Vlaamsch in dien tijd nog niet geschreven werd en de oudste ons bekende charters in die taal, de Brusselsche keur van 1229 en die der vier ambachten van 1242 zijn; het Fransch scheen dan waarschijnlijker, wegens de nabijheid van dat land en de vroege algemeenheid dier taal, die zelfs door hertog Hendrik III van Braband in poëzij beoefend werd, terwijl zich Fransche dichters aan zijn hof ophielden, gelijk ook Brunetto Latoni een schrijver uit het midden der 13de eeuw en de dichter Adènes le Roi (geb. 1240) het Fransch eene toen algemeene taal noemen. Nogtans is dit gevoelen aan geene mindere bedenkelijkheden onderhevig, want behalve dat de Fransche dichter Guillaume le Breton, die in 1213 uit Vlaanderen kwam, over de onkunde der Vlamingen in het Fransch klaagt, schijnt ook de oudste thands bekende Fransche bewerker van eene *branche* van Reinaert, uit het Vlaamsche gedicht ontleend te hebben, ja zelfs vindt men eene plaats, waar hij het Vlaamsche woord *Willecome*, dat hij in onzen Reinaert vond, behouden heeft. Zie Willems Inl. bl. 42 volgg. Eindelijk alle de Fransche bearbeiders dezer dierfabelen behandelen *branches*, d. i. takken, avonturen van een ouder epos, maar dit epos zelf wordt in hunne taal niet gevonden.

Nu komt dan het Latijn nog als mededinger op:

Het is bekend, dat in de middeleeuwen, de meeste schrijvers en dichters geestelijken waren, en dat dezelven zich bij voorkeur van deze taal bedienden, terwijl de *lingua vulgaris*, de volkstaal alleen tot dagelijksch gebruik gebezigd werd; dit scheen dus reeds op zichzelve voor eene Latijnsche bron te pleiten, maar thands wordt de waarschijnlijkheid nog grooter, daar Grimm en Mone in de daad een zoodanig Latijnsch gedicht uit de middeleeuwen ontdekt hebben. De laatste heeft hetzelve in 1832 te Stuttgart en Tubingen, met aanteekeningen in het licht gegeven, onder den titel: *Reinardus Vulpes, carmen epicum: saeculis IX et XII conscriptum.* Twee der drie HSS. welke de uitgever gevolgd is, zijn op perkament van de 13de en 14de eeuw en uit de abtdij van St. Truyen en Hoei afkomstig; het derde mede op perkament, werd door Grimm reeds in 1814 op de Parijsche bibliotheek gevonden, afgeschreven en aan Mone ter uitgave medegedeeld. Deze Reinardus is echter evenmin een epos, als de Fransche branches; hij bevat vier boeken en daarin twaalf avonturen, waarvan de meesten in Reinaert niet voorkomen, ofschoon er aan herinnerd wordt. Deze avonturen zijn wel is waar eenigermate kunstig aan elkander geschakeld, doch maken met dat al geen geheel uit, hetgeen onder anderen ook daaruit blijkt, dat het Luiksche of St. Truyensche HS. Liber VI heeft, waar de beide overigen Lib. IV stellen.

Mone is van oordeel dat dit gedicht even als

onze Reinaert, uit twee verschillende tijdperken stamt, de eerste grondslag zou uit de negende, de omwerking en voltooijing uit de twaalfde eeuw zijn. De interpolatien van dezen vervolger heeft hij naar inwendige gronden zoeken vast te stellen. In het oude stuk ziet hij eene satyre op koning Zwentibold, welk gevoelen reeds vroeger door Eccard en anderen is voorgestaan en het geheel tot eene alleen tijdelijk belangwekkende satyre zoude verlagen.

Dit gevoelen is echter weder bestreden geworden door Grimm. Deze ontdekte namelijk op de Berlijnsche bibliotheek een Latijnsch gedicht, getiteld *Isengrimus*, hetgeen ten grondslag van den Reinardus gestrekt had; dit stuk bevat slechts twee avonturen, de krankheid van den leeuw en het verhaal van de pelgrimaadje van den gems. Zeer vele verzen uit dit gedicht zijn in den Reinardus overgenomen en aldaar met andere verbonden en uitgebreid. Grimm houdt dezen *Isengrimus* onzes inziens, met veel waarschijnlijkheid, voor een werk uit het laatst der elfde of het begin der twaalfde eeuw, en zoo vervalt dan het gevoelen van Mone, die aan de negende eeuw denkt. Ook de zinspelingen op Arnulf, in den Reinardus door den naam *Rufanus* zoo Mone wil, uitgedrukt, ontbreken in den Isengrimus, die alleen eene algemeene volksfabel toont.

Alle deze werken zijn uit Vlaanderen afkomstig, de inhoud bewijst dit genoegzaam. Grimm houdt den Isengrimus voor een Zuid-, den Reinardus voor een Noordvlaamsch werk.

Deze geleerde heeft in zijnen *Reinhart Fuchs* tevens nog verscheidene kleinere Latijnsche dierfabelen laten afdrukken, waaronder uit de 8ste en 11de eeuw merkwaardige stukken voorkomen, die zeer waarschijnlijk invloed op de Reinaertsgedichten gehad hebben, doch daar zij geene dierennamen kennen, mogen wij ze hier voorbijgaan.

Deze nasporing heeft genoegzaam in het licht gesteld, dat er althans aan het einde der elfde eeuw een dierenepos bestond, waarin Reinaert en Isengrim de helden zijn, dat dit toen reeds in avonturen of branches verdeeld was en dezen afzonderlijk bezongen werden, dat de schouwplaats van dit epos, in de oudste rhapsodien, Vlaanderen is en alles daartoe leidt, om eenen Vlaamschen oorsprong der fabel als zeker te stellen, maar dat onze Reinaert de Vos geene navolging van een der Latijnsche of Fransche ons bekende gedichten is, maar geheel op zich zelve staat, want dat in de overige vooral Latijnsche gedichten, andere avonturen bezongen worden, zoodat ons alleen de volkstaal ter nasporing overig blijft; kunnen wij daarin den oorsprong der fabel van Reinaert vinden, dan is zij een wezenlijk volkseigendom, is zij daarentegen oorspronkelijk in het Latijn gesteld, dan is zij een kloosterwerk, dat met den aard des volks, als Germanen, misschien niets gemeen heeft.

Voordat wij tot dit belangrijk onderzoek overgaan, is het vooraf noodig het gevoelen van sommigen, die het als eene historische satyre be-

schouwen, zooals wij boven ter loops aanmerkten, nog nader te ontwikkelen. Deze stelling is het eerst door Eccard in den aanvang der vorige eeuw ter bane gebragt en door Mone op nieuw voorgestaan en met nieuwe argumenten toegerust. Deze beschouwt namelijk de fabel als een bedekt hekeldicht op keizer Arnulfs zoon Zwentibolc; onder Reinaert, zoude dan de graaf of hertog Reginarius, op het einde der 9de eeuw voorkomende, te verstaan zijn en de vossenborg Malpertuis, zijn slot Durfos zijn; Isengrim zoude koning Zwentibolc aanduiden, (Eccard had daarvoor zekeren Beijerschen graaf Isanricus opgespoord) Arnulf door den naam Rufanus beteekend, maar bij de buitverdeeling zou daarmede zijn zoon, Lodewijk het kind gemeend zijn; door den ezel Boudewijn graaf Boudewijn I van Vlaanderen, door Bruno de aartsbisschop Hatto I van Mainz enz. Intusschen loochent Mone geenszins, dat de fabelen van Vos en Wolf reeds vroeg in Duitschland en elders gangbaar waren, slechts de hun toegevoegde namen en het daarmede in verband staande epos zoude uit de geschiedenis van Zwentibolc of Zwentibold geboren zijn.

Jacob Grimm heeft deze stelling bestreden; hij grondt zich op het gezochte der uitlegging, daar koning Zwentibolcs lotgevallen weinig overeenkomst met die van Isengrim in het gedicht toonen, vervolgens op de onwaarschijnlijkheid dat een zoo ruime vloed van gedichten uit eene magere gebeurtenis zoude gesproten zijn, terwijl het ook

nog ongeloofbaar voorkomt, dat een in Lotharingen geboren dichtstuk al zijne plaatselijke toespelingen naar Vlaanderen en Artois zoude overbrengen.

Het is moeilijk in dergelijke zaken, die gedeeltelijk op een subjectief gevoel berusten en bij de magerheid der oudste kronijken duister zijn, iets zekers te bepalen; mij althans komt dit punt nog niet geheel helder voor en daar Mone beloofd heeft zijn gevoelen nog nader toe te lichten, zal men weldoen dit af te wachten, alvorens het geheel te veroordeelen. Evenwel meen ik tot nog toe hetzelve niet te mogen omhelzen en de fabel als vrij en onafhankelijk van alle geschiedenis te moeten beschouwen, te meer omdat mijns inziens het gedicht uit overoude Frankische overleveringen gesproten is en de diernamen in de oudste bewerkingen voorkomende, uit vroegere tijden moeten toegelicht worden. Dan alvorens zoo hoog in de oudheid op te klimmen, zullen wij onderzoeken, welke aanduidingen men van die dierfabel met de vastgestelde eigennamen op verschillende plaatsen aantreft, in zoover daaruit blijkt, dat zij toen reeds als volksdicht algemeen bekend was.

In de Noordelijke provincien heb ik tot nog toe geene sporen van dergelijke kennis aan de Reinaertsgedichten kunnen vinden en moet mij dus tot Belgie bepalen, waarin ik Willems en Grimm volgen zal.

Toen hertog Hendrik I van Braband ten jare 1213 bij eenen oorlog met Luik, zich in de noodzakelijkheid bevond eenen wapenstilstand te vra-

gen en des met geveinsde demoedigheid zijn leedwezen over gepleegden kerkroof aan den graaf van Vlaanderen betuigde, riepen de omstaande Vlaamsche heeren: » Ha, ha! Reinaert is munnik geworden." Twee gelijktijdige schrijvers getuigen dit.

In Westvlaanderen ontstond in de twaalfde eeuw een aanmerkelijke twist tusschen de heeren en hunne boeren, die in den jare 1201 tot eenen oorlog uitbarstte. De aanhangers der adelspartij werden toen Isengrimmers, die der boeren Blaauwvoeters geheeten, namen, die niet zooals sommigen te onregt meenen, van hunne aanvoerders ontleend zijn, maar aan het Reinaertsgedicht herinneren, want in den *Reinardus Vulpes* II. 485. wordt Isengrim als van ouden adel beschreven:

Isengrimus adest gnarus quarumque viarum
Et tribus a denis hinc sua claret avis.

dit gedicht is dan ook volgens Grimms berekening tusschen 1148 en 1160 geschreven. —

De benaming Blaauwvoeters, welke aan de aanhangers der boeren gegeven werd, is duister. Wel is waar, dat het landvolk in Zweden den vos doorgaans *blåfot* noemt, doch het blijkt niet, dat deze benaming in Belgie geldig was. Kiliaan verklaart ze integendeel door accipiter, en dat men ten minste hier aan geenen familienaam te denken hebbe blijkt daaruit, dat volgens de voorrede voor de rijmkronijk van Heelu, de vijanden van den hertog van Braband vóór den slag van Woeronc, (1288) zichzelven in Dietsche en Walsche

gedichten bij valken en blaauwvoeten, den hertog en de zijnen bij eenen haan en bloode hoenderen vergeleken (voorr. vs. 517—563. en B. II. vs. 1265—1269.) Op deze plaats schijnt daarenboven de naam niet op den vos te zinspelen, maar sperwer te beteekenen, doch wanneer men bedenkt dat het een bijnaam is, die op beide dieren past, zie ik niet in, waarom niet de vos tegenover den wolf geplaatst, mede *blaauwvoet* zoude genoemd zijn.

Ik kan er nog een merkwaardig voorbeeld bijvoegen, uit Lod. van Velthem, eenen dichter uit het begin der 14[de] eeuw: *Spiegel Historiaal* B. IV. C. 24. Aldaar verhaalt hij, dat de graaf van Artois in 1302 tegen de Vlamingen zullende strijden, verscheidene kwade voorteekens ondervond, onder anderen gebeurde het dat een door hem getemde wolf *Brune* genaamd, toen hij zijnen heer zag wapenen, hem de wapens zocht af te trekken:

Die graue dade hem wapen saen
Doe quam daer een wolf gegaen
Daer si Artoyse wapenen souden
Dien hi lange hadde gehouden
Menigen dach, die *Brune* hiet.

Ware het niet dat de dichter ook in het vervolg hem nog meer dan eens eenen wolf noemt, zoude men geneigd zijn aan eene vergissing te denken, want in geen der Reinaertsgedichten komt dit dier met den beerennaam voor.

Eindelijk treft men in Noord-Frankrijk eene nog veel oudere zinspeling op onze fabel aan, welke genoegzaam toont dat zij ten minste reeds in den

aanvang der twaalfde eeuw aldaar als volksfabel gangbaar was. Wij hebben de opsporing dier bijzonderheid aan Grimm te danken, en nemen ze uit zijn werk bl. CXCV over.

» Eene oudere aanspeling ken ik niet, dan die
» de abt Guibert van Nogent in zijne levensbeschrij-
» ving ons aanbiedt. Guibert of Wibert, geboren
» te Beauvais, in den jare 1104 abt des kloosters
» in Nogent bij Coucy, stierf 1124; hij schreef
» drie boeken *de vita sua;* zijne *opera omnia* gaf
» Lucas d'Achery, Parijs 1651 fol. in het licht.
» B. 3. Cap. 8. p. 507 verhaalt hij het vermoor-
» den van Gualdrious of Waldricus, Episcopus
» Laudunensis (Laon in Picardie) die zich door
» zijne misdrijven gehaat gemaakt had; deze moord
» viel voor ten jare 1112; oproerlingen zochten
» den bisschop, die zich verstoken had, overal,
» eindelijk ook in den kelder: » *cum itaque per*
» » *singula eum vasa disquirerent — iste* (Teude-
» gallus, hoofd der moordenaars) *pro fronte ton-*
» » *nulae illius, in qua latebat homo, substitit,*
» » *et retuso obice sciscitabatur ingeminando, quis*
» » *esset? Cumque vix eo fustigante gelida jam*
» » *ora movisset, captivus inquit. solebat autem*
» » *episcopus eum* (wien? Teudegaldus?) Isengri-
» » num *irridendo vocare* propter lupinam scilicet
» » speciem: sic enim aliqui solent appellare lu-
» » pos; *ait ergo scelestas ad praesulem: hiccine*
» » *est dominus* Isengrinus *repositus? Renulfus*
» » *igitur* (waarom hij dus genoemd wordt, is
» duister) *quamvis peccator, christus* (i. e. unctus)

» » *tamen, domini, de vasculo capillis detrahitur.*"
» Eene merkwaardige plaats; in den jare 1112
» was de faam onzer dierenfabel zoo verspreid,
» dat men iemand met een wild uitzicht spottend
» den naam Isengrim geven en ieder onder het
» volk de aanspeling begrijpen konde. Toont dit
» niet aan, dat de karakteristieke fabel althans
» een menschengeslacht of langer in Noordfrank-
» rijk reeds omtrent het midden der elfde eeuw
» ontsprongen moest zijn?"

Tot nog toe is ook mij geene oudere zinspeling op de diernamen onzer fabel voorgekomen, ik ga dus over om te onderzoeken, welke sporen men van deze eigennamen hier en daar vindt en tot welk volk zij de naaste betrekking schijnen te hebben.

Deze diernamen zijn, gelijk elk bij den eersten oogenblik ziet, deels uit de Duitsche deels uit de Romansche of Walsche talen genomen. Maar de beide hoofdpersonaadjen dragen Duitsche: Isengrim en Reinaert, zoowel in de Walsche als Duitsche gedichten.

Isengrim is een oud Duitsche eigennaam, maar te onregt eigent Mone in zijnen *Anzeiger zur kunde der teutschen vorzeit* 1835. bl. 48, dien alleen aan den Hoogduitschen tak toe, omdat bij de Nederduitsche de sluit *m* reeds in den aanvang der 9[de] eeuw tot *n* zoude zijn overgegaan. In Altfridi *Vita S. Ludgeri*, eenen Frieschen schrijver der 9de eeuw, komen drie Friezen *Thiatgrimus Nothgrimus* en *Hildigrimus* uit de 8ste eeuw voor.

Deze namen zijn uit twee woorden te zamengesteld, *grim* is de algemeene, *Noth*, *Thiad*, en *Hilde* de bijzondere of toeëigeningsnaam. Zoo ook *Isen* of *Isan* in *Isengrimus*. Deze laatste naam komt in Beijersche charters van 930—940 en vroeger 821, 822 voor; bij de Schwaben omstreeks 818 en 762. Zie de plaatsen aangehaald bij Mone *Rein.* 306. Deze namen behooren dus aan alle Duitsche stammen, ofschoon welligt bij den eenen meer in zwang dan bij den anderen. Merkwaardig is het, dat Otnits en Dieterichs helm *Hildegrijn* of *Hildegrim* heet; dus werden de oude eigennamen in lateren tijd aan wapens zoowel als aan dieren toegeëigend, maar leefden tevens onafhankelijk van volkssagen voort. Men kan dus niet tot het bestaan eener dierenfabel besluiten, omdat men hunne eigennamen aantreft, maar men kan zeker stellen, dat die namen uit de algemeene Duitsche taal zijn ontleend.

Mone heeft de gissing geopperd dat Isengrim de eigennaam des weerwolfs zijn zoude; hoezeer de oorspronkelijke natuur van dit wezen vrij duister is, kan men behalve uit andere omstandigheden, ook uit het stafrijm besluiten, dat die benaming van heidenschen oorsprong is, maar ik aarzel nog, om met Mone de Longobardische namen *Gerolfo*, *Uuerolfo* en derg. daartoe te betrekken, evenmin als de oud Friesche *Gerolf*, die in de 9de eeuw voorkomt, waar blijft dan de alliteratie? bovendien zijn de namen op *olf* uitgaande reeds in het Gothisch bekend, b. v. *Athaulf*, en kunnen

niet door wolf verklaard worden. Het Noordsche *vargr i veum* hangt mijns inziens hiermede evenmin zamen. *Vargus* beteekent in de Salische wet en *vargs* in de Gothische verklaring van het Evang. Joh. eenen verbannenen. Zie Massmann *Gloss.* i. v. De eigennaam dien de wolf in de fabel draagt komt mij dus voor in geene betrekking tot zijn karakter te staan en alleen een oudtijds in Duitschland gewone eigennaam geweest te zijn, die evenwel waarschijnlijk reeds onder de Karolingen of nog vroeger aan dat dier toegeëigend en dus als het ware zijn geslachtsnaam geworden was.

Overigens weet men, dat de wolf tijdens het heidendom in den roep van tooverij was en dat men hem het vermogen toeschreef van huid te kunnen veranderen. Ook heeten verscheidene tooverkruiden naar hem, waarvan de wolfsmelk (in Overijssel *heksenmelk*) vooral in aanmerking komt. Deze trekken zijn in de fabelen bewaard gebleven.

Reinaart is de andere held der dierenfabel en mede een oud Duitsche naam; de uitgang *aert* is vooral Vlaamsch en Noordfransch; het Hollandsch, Geldersch en de Hoogduitsche dialekten hebben dien niet zoo veelvuldig; in oud Duitsche namen vindt men *art*, *hart* of *hard*. Merkwaardig is het, dat het Vlaamsch achter adjectiva gaarne die staart aanhangt. Zoo *blankaert*, *moyaert*, *gryzaert*. Dit is hier evenwel het geval niet. Grimm vindt er den oud Duitschen naam Raginohard, Ragnohard in, die in oorkonden van de 7de, 8ste en 9de eeuw veelvuldig voorkomt en met het

Goth. *ragineis* verwant zoude zijn; waarbij ik uit de Acta S. Ludgeri (8ste eeuw) de namen *Reginharius* en *Reginhardus* voegen kan; vandaar zoude dan ook Renart in het Fr. gedicht zeggen:

> si ai maint bon conseil donné
> par mon droit non ai non Renart.

Intusschen komt mij dit nog twijfelachtig voor, en ik wil dus liever mijn oordeel opschorten.

Nobel de leeuw, *die coninc van allen dieren*, is kennelijk uit Frankrijk afkomstig; dat een der hoofdpersonaadjen in de fabel eenen Franschen naam draagt, komt mij voor aan te duiden, dat de leeuw niet in de Frank-Duitsche fabels voorkwam, maar eerst in de Fransche bewerking ingevoerd is; welligt hadden dus de eersten daarvoor den beer, die in de Ardennen regeert. (Verg. Grimm. XLVII. ff. en Rein. 2254 volgg.) In Braband heette de leeuw *liebaert*, vanwaar deze naam? Zoo Maerlant *Naturenbloeme*.

> Leo, zeggen Solinus geesten
> Es coninc van den IIII voeten beesten.
> Leeuwe es hi in dietsche genant
> Ende *Liebaert* heet men hier int lant.

Kan dit welligt een oud Vlaamsche fabelnaam voor den leeuw zijn? ons volksboek echter noemt hem meestal *Lion* en schijnt dus uit verfranschte bronnen geput te worden.

Brune de beer, is een oud Duitsche naam; Grimm wil dit niet laten gelden en denkt alleen aan de kleur, maar wanneer men overweegt, dat deze naam, zoo eenvoudig als zamengesteld, oudtijds zeer veelvuldig was en er eene mijthische

kracht in schijnt te wonen, b. v. in Brunhilde; zal men welligt toestemmen, dat de beer zijnen naam van den mensch ontvangen heeft, niet van zijne kleur.

Fierapeel, de luipaard, is volgens Grimm en Willems fier-a-pel, fier op zijne huid.

Belijn de ram, volgens Grimm van *beler*, bleeten, waarvan in enkele Fransche dialekten het lam nog *belin* heet.

Courtoys de hond, uit het Fransch en duidelijk.

Tybaert de kater. In den Hoogd. Reinhart *Dietprecht*, in den Reinardus *Tebergus*. De afleiding is mij duister; ik houd het voor eene verbastering van Diebreht. In den oud Franschen roman *Berte aux grands pieds* van Adènes le Roi, komt desgelijks *Tybert* als mansnaam voor.

Grimbaert de das. Mede zoo ik meen eigennaam.

Armelijn, de huisvrouw van Reinaert. Misschien van hermelijn, wegens de huid.

Panther, de losse (luchs) in den ouden Reinaert *Pancer*. Noch Grimm noch Willems wisten dit te verklaren.

Tyselijn de rave. Weder een eigennaam. Tiezelinus, komt, gelijk Willems opmerkt, in charters van 988 en 1067 voor, maar hetgeen merkwaardig is, in de Malbergsche glossen op de Salische wet (einde der 5de eeuw volgens Feuerbach) wordt de sperwer *sucelin* genoemd.

Ruwaert de haas. Verbasterd van *Cuwaert* d. i. couard, wegens den aard van dit dier.

Lampreel het konijn. Thands noemen wij een

gebraden konijn *lamprei*, en oudtijds heette zoo men wil dit dier bij ons *lampe*, waarvan ik meen dat Nederlandsche toenamen verklaard moeten worden. Maar ook zekere visch heet bij Maerlant *lampride*, Fr. *lamproie*, Petromizon, sorte d'anguille de mer. Dict. de Boiste i. v. en dit woord komt reeds bij Willeramus voor: *goltchetenon in lampreythe wise gebreyde machon wir thir* enz. Is dit woord hiermede verwant? In allen gevalle is het Lat. *lepus* het stamwoord.

Byteluys de simmen dochter behoeft geene verklaring.

Cantecleer is Fransch: chante clair.

Cantaert en *Crayaert*, is Fransch en Vlaamsch.

Koppe de hinne. Oudtijds heette de hen, volgens Bilderdijk *Kobbe*, waarvan het oude deuntje: ei kobberij, de kob zal leggen. Maar hoe dan met spinnekob? Ik zie er dus eenen eigennaam in, of het is verwant met *kip*; de *i* en *o* verwisselen: hen of hin, hoen, si, soe, willen wollen.

Martijn de aap, in ons volksboek verkeerdelijk *de paap*, mede een oude eigennaam; men denke aan St. Martinus van Tours.

Boudewijn de ezel, wordt in den Reinardus verklaard *qui bona fiducia fertur*. Grimm ziet er dus eene aanspeling in op het karakter van den ezel. Maar de eigennaam Boudewijn is ouder dan de 12de eeuw. De eerste Vlaamsche graaf van dien naam leefde omstreeks de helft der 9de eeuw, zoodat Grimms meening niet doorgaan kan, of men moet bewijzen, dat hij in fabelen van de 8ste eeuw voor-

kwam, hetgeen, zoover ik weet, nog niet aangetoond is.

De overige dierennamen, gaan ons minder aan, daar zij in ons volksboek niet voorkomen, men vindt dezelve door Grimm en Willems verklaard, zoover zij daarvoor vatbaar schijnen.

Deze nasporingen omtrent de diernamen der fabel, voeren ons tot de volgende resultaten. 1°. Deze namen zijn of oude eigennamen, die zonder dat men daarvan de rede gissen kan, op dieren zijn overgedragen; of zij zijn van eigenschappen dier dieren ontleend; of eindelijk zijn zij van oude appellativen, eigennamen dezer dieren geworden. Grimms meening, dat menschennamen wegens hunne oorspronkelijke beduiding, op dieren zouden zijn overgebragt, komt mij onbewijsbaar voor. 2°. De eigennamen der dierenfabel zijn of Duitsch, of Fransch. De Fransche namen, vooral in de Fransche bewerkingen zelven, meer eigenschapsnamen, de Duitsche meer oude eigennamen. 3°. Isengrim en Reinaert komen in alle bewerkingen voor en zijn bewijsbaar reeds in de elfde eeuw bij dien naam bekend geweest, hetgeen met de overigen het geval niet is.

Deze resultaten kunnen ons nu, vergeleken met het overige, wat wij van de oudste dierfabelen in Duitschland en Noordfrankrijk weten, tot eene bepaling leiden' omtrent den ouderdom en oorsprong der Reinaertsfabelen.

Vooraf moeten wij aanmerken, dat oudtijds in het Noorden van Frankrijk de Duitsche taal heersch-

te, omdat hetzelve door Duitsche stammen bewoond werd (1), en dat dus de fabel in allen gevalle, indien zij tot de Frankische tijden opklimt, van Duitschen oorsprong is.

Van ouds werden bij de Duitschers sommige dieren bijzonder aangekweekt en in achting gehouden, namelijk het paard, de hond en de valk, deze toch dienden hun ter jagt en in het veld. Anderen werden bijzonder vervolgd, wijl zij in menigte voorhanden en uiterst schadelijk waren, vooral de beer, de wolf, de vos en de ever. Sommigen van dezen komen bij voorkeur in de oude Reinaertsfabelen voor, als de wolf, vos en beer; dezelfde treft men ook in de naamlooze dierfabelen der oudere tijden aan. De kronijkschrijver Fredegarius Cap. 38. beroept zich ten jare 612 op eene *rustica fabula* handelende van den wolf.

In de geglosseerde Salische wet, volgens Feuerbach (*die Lex sal. u. ihre versch. Recens.*) een werk van het einde der 5de eeuw, wordt *vulpecula* voor eenen scheldnaam gehouden.

De beer komt ook reeds vroeg voor; in het werk van eenen ongenoemden: *de fundatione monasterii Tegernseensis*, uit de 10de eeuw, wordt uit oude boeken (in veteribus libris legitur) eene fabel medegedeeld van den vos, het hert en den beer, *cui dominationem profitentur omnes bestiae*, en deze wordt herhaald in Donnizonis Presb. *Vita*

(1) Zie van Wijn *Hist. Avondst.* I. 234.

Mathild. Comit., ofschoon toen het koningschap van den beer reeds vergeten was; bij Leibnitz *Scr. R. Br.* I. 636. Mij dunkt deze getuigenissen toonen reeds voldoende aan, dat de fabelen van vos, wolf en beer in Duitschland van de 5de eeuw af aan bekend waren, en dat, zooals wij boven aannamen, vóór de Fransche bewerkingen, den beer, niet den leeuw het koningschap over de dieren behoorde.

De valkenjagt was van oude tijden af aan in Duitschland en in het Noorden in groot aanzien, en deze vogel wordt onder de edelen geteld. Vandaar dat in de Salische wet de valkenroof geboet wordt. Maar de Malb. glosse vertaalt *accipiter* d. i. valk, jagtvogel, door *Sucelinus*. Dit schijnt hetzelfde woord te zijn met het latere *Tyzelijn*, de naam van den raaf in de Reinaertsfabelen, want valk, sperwer en raaf worden veelvuldig verwisseld en zoo maakt dit waarschijnlijk, dat sommige dieren reeds in de 5de eeuw vaste namen verkregen hadden. Wanneer men nagaat, dat de oude Duitschers op hunne schilden dieren afmaalden en aan deze insignien bekend waren, zal men het welligt niet onaannemelijk te vinden, indien ik gis, dat even als de helden vaak hunne namen van dieren ontleenden, (1) ook wederkeerig menschennamen door middel van die schildteekens soms op de dieren als bijnamen zijn overgegaan en aldus in de herinnering gebleven, vooral wanneer

(1) B. v. de naam *Wlf-Hraban* in de Acta S. Ludgeri uit de 8ste eeuw.

dergelijke helden bezongen werden, hetzij door de dichters van hunnen landaard, hetzij in spotliederen van vreemden.

Ik geloof dus dat alle de Duitsche volkeren, maar inzonderheid de Franken, vooral die in het Zuiden van Belgie en het Noorden van Frankrijk, van ouds dierenfabelen gehad hebben, die eigenaardig waren en daarom inzonderheid den wolf, den vos en den beer ten onderwerp hadden; dat in dezen de beer het koningschap bekleedde en reeds vroeg als van Duitsche afkomst beschouwd is, dat de dierennamen slechts zelden waren en alsdan van menschen ontleend door middel der schildteekenen, maar dat de bewerking dier losse fabels tot een epos eerst onder de Karolingen in Vlaanderen of Noordfrankrijk heeft plaats gehad, en de overgang des koningschaps van den beer op den leeuw, welligt op de heerschappij der Frankische keizers ziet, want de leeuw spreekt Fransch, de beer Duitsch; ik meen tevens te mogen aannemen, dat door het zamenstellen en episch vereenigen dier fabelen, de populariteit daarvan nimmer is verloren geraakt, maar dat integendeel het gedicht juist daarom zoo aan het volk behaagde, en algemeen volksdicht werd, omdat hetzelve er alle zijne oude denkbeelden en dichtingen in terug vond, en de nieuw daarin gevoegde geheel met de ouderen eenstemmig waren. Behalve dat was het vol van tijdelijke en plaatselijke aanspelingen, waardoor de dieren bij de Belgen als hunne landgenooten moesten beschouwd worden en dus daar meer dan

elders volkshelden worden. Hierin zie ik dan ook den voornaamsten grond om het epos in zijnen oorsprong en beste bewerking aan Vlaanderen, zoo Fransch als Belgisch toeteschrijven, want welk volksdichter, die de historie buitensluit, zal het tooneel van zijn epos geheel buiten zijn land vestigen? behalve dat de naauwkeurige kennis van Vlaanderen, die in het gedicht overal doorstraalt, van zelf den inboorling verraadt.

Ik wil echter den eersten dichter van onzen Reinaert geenszins voor den eersten Vlaming houden, die in zijne taal Reinaertsfabelen geschreven heeft; integendeel geloof ik, dat de dichters der 9de en 10de eeuw reeds in dat land en in hunne volkstaal, onder en voor het volk dergelijke Reinaertsfabelen zullen gedicht hebben, maar onzamenhangend; totdat in de twaalfde eeuw een dichter van uitstekender genie opstond, die die fabelen opnam in een heldendicht vereenigde en veredelde, waardoor allengs de volksfabelen zelve vervielen en in vergetelheid geraakten, terwijl het epos zelf volksdicht wierd.

De Latijnsche gedichten, die buitendien andere avonturen behelzen, zijn dus mijns inziens geenszins als de bron der overigen, als de eerste epische bewerkingen te beschouwen; zij toonen alleen, dat ook de hoogere standen, dat vooral de geestelijkheid de volksfabel niet versmaadde, maar zich die door eene eigene, in hunne taal en hunnen smaak bearbeide dichting, wilde toeëigenen. Daarom zijn ook die stukken van zoo hoogen ouderdom, want

later kwam de poëzij in de volkstaal zelf in hunne handen en werd daardoor veredeld, ofschoon zij ook aan den anderen kant ontaardde en deels naar de Latijnsche, deels naar de reeds vroeger bloeijende Provençaalsche dichtkunst geplooid werd. Dit blijkt reeds uit onzen Reinaert, die gewis door eenen geestelijke gedicht is, die Latijn en Fransch verstond, in de regten en godgeleerdheid ervaren was.

In de vijftiende eeuw begon allengs de volksgeest overal eene andere wending te nemen; de groote gebeurtenissen en omwentelingen van dien tijd hadden ook op de letterkunde grooten invloed, die zich mede daarin openbaarde, dat zij prozaischer werd, zoodat vele oude gedichten in proza omgewerkt werden en daardoor, nu het liefelijk waas der poëzij weggevaagd was, alleen het min beschaafde gedeelte des volks, dat nog sterker aan zijne oude zeden en denkbeelden hing, voldoen konden. Van dien tijd af is de Reinaert dan ook meer aan de mindere standen gebleven, hoezeer nu en dan ook de overigen zich daaraan vergastten en de fabel nooit geheel zonk. In onzen tijd is zij door Duitschlands grootsten dichter in een klassiek gewaad uitgedoscht geworden en heeft weder hare intrede in de groote wereld gedaan. De tijd schijnt terug te komen waarin men het voorouderlijke op nieuw begint te waarderen, maar de geest dier voorouderlijke tijden en hunne naïveteit is voorbij; Reinaert zal onze hoogere kringen slechts voor een oogenblik boeijen, ook

het volk vergeet hem allengs en alleen de geleerde, die de vroegere tijden navorscht en de onpartijdige letterminnaar zal altijd met belangstelling een dichtstuk gadeslaan, dat als eene perel uit de juweelkas der middeleeuwsche poëzij, eeuwen lang zijne voorouders geboeid en vermaakt heeft en waarvan onze latere poëzij nog geenen tegenhanger kan opleveren.

---

§ 5.

Een Nieuwe Historie van Fortunatus Borse, en van zijnen Wensch hoed. Zeer geneugelijk en playsant om te lesen, lerende hoe een jong Gesel hem heuslijk houden zal in handel en wandel, met woorden en werken; bij hoge en lage personen. Desen allerlaatsten druk van nieuws overgesien, en met nieuwe Figuren, daar op passende, verbetert. Noit voor desen zo gedrukt. Amst. bij S. en W. Koene 1796. 8°.

Deze niet onaardig gevondene roman is echter veel minder belangrijk dan de vorige en ook van jongeren oorsprong. In vroegere tijden werd zij vermoedelijk veel gelezen, want Fortunatus beurs is tot een spreekwoord geworden, en de wedergade van die beurs, in de Arabische nachtvertellingen, die telkens weder gevuld werd, wanneer men daarin blies. Beide kan echter zeer goed afzonderlijk bedacht zijn, want de gedachte aan eenen nooit ledig wordenden buidel is natuurlijk genoeg, om van zelf bij velen optekomen.

Het Nederlandsche volksboek is, wat de taal betreft, vernieuwd en naar de tegenwoordige spelling, schoon zeer slordig ingerigt; het draagt geene zekere kenteekenen van den tijd, wanneer het geschreven werd, liefst zoude ik het aan het begin der 17de eeuw toeëigenen.

De geschiedenis zelve is echter ouder. Het Fransche volksboek noemt eenen Spaanschen roman

als voorbeeld en dit verzekert ook Quadrio in zijne *Storia d'ogni Poesia*, terwijl de Hoogduitsche volksroman, gedrukt te Augsburg in 1530, even als de onze sporen van Spaansche afkomst vertoont. Zie Görres bl. 74, die ook uitvoerig aantoont, dat de roman in of omstreeks het jaar 1440 speelt en vermoedelijk iets later ontstaan is. Twee werken schijnen daarbij ten grondslag gelegd te zijn, namelijk de *gesta Romanorum* van 1340 en de reize van Montevilla, maar de onbekende schrijver heeft dezelve niet slaafs nagevolgd, maar integendeel geheel vrij, een oud denkbeeld nieuw behandeld. Zijn held Fortunatus, een jongeling uit Cyprus, verlaat zijne ouders, omdat dezen door hunne spilzucht arm waren geworden en gaat vrolijk de wijde wereld in *met eenen vogel op zijne hand.* Op zee zijnde leert hij den graaf van Vlaanderen kennen, in wiens dienst hij treedt en zich bij zijnen heer zeer gezien maakt, doch eene valsche vrees jaagt hem vandaar; nu komt hij te Londen, waar hij een los leven leidt, en van zijne vrienden en minnares verlaten, genoodzaakt is eenen Florentijnschen koopman te dienen. Deze wordt wegens eenen moord gehangen en onze held moet het land verlaten.

Na vele omzwervingen, komt hij in Bretagne, waar hij in een bosch verdwaalt, rondom *de beiren hoort grimmen* en bijna door hen verslonden wordt, doch nu verschijnt hem eene schoone vrouw, die zich aan hem openbaart als vrouw Fortuna en hem eenen wensch belooft te vervullen. Hierop ontvangt hij van haar eene beurs, waarin hij bij iederen greep, tien goudstukken

vindt; vervolgens leidt zij hem uit het woud en hij vindt eene herberg, waar hij onthaald wordt. Hier onderkoopt hij den woudgraaf drie paarden van eenen *rostuischer*, hetgeen hem bijna het leven kost, daar de graaf meent, dat hij het geld gestolen had. Hij ontkomt evenwel nog en begeeft zich naar Andegavis, eene zeehaven, waar hij zich op nieuw uitrust en de feesten ter eere der koningin bijwoont. Hier leert hij eenen ouden armen ridder, Leopold genaamd, kennen en gaat met hem op reis, nádat hij hem behoorlijk van het noodige voorzien heeft. Eerst bezoeken zij Duitschland, en gaan over Neurenberg, Weerd, Augsburg en andere steden naar Keulen en verder naar Brugge in Vlaanderen en zoo naar Londen. Van Londen reizen zij naar Maldrik, in Hibernia waar Leopoldus woonde; zij houden zich aldaar eenigen tijd op; en nadat Fortunatus de vrouw en kinderen van zijnen vriend rijkelijk beschonken had, trekken zij naar de stad van Verniers, (Redgles?) om St. Patricius vagevuur te zien, te weten eene spelonk waar deze Heilige eens in verdwaalde en allerlei gejammer en geschrei hoorde. Vandaar gaat de reis naar Venetie en Constantinopolen, waar hij een arm meisje uithuwelijkt en na er eenigen tijd zich opgehouden te hebben tot zijne ouders in Cyprus terugkeert. Hier huwt hij met eene dochter des konings, welke hem twee zonen schonk, Ampedo en Andolosia. Na twaalf jaren gehuwd te zijn, bevangt hem de reislust op nieuw, hij neemt oorlof van zijne vrouw en reist naar Alexandrien, en vandaar

naar het land van den keizer van Persia, *daer reisde hij door, en kwam in 't land van den groten cham van Cathay, daer na door de wildernisse na Oost-Indiën in Paep-Jans land, die heeft onder hem 72 koningryken, ende elk land is wel bevolkt, hebbende veel magtige steden. Fortunatus schonk Paep-Jan schone juweelen die daer te lande zeer vreemt waren.* Dit is uit Montevillas reis ontleend Capittel 93 en 94 van de Nederd. uitgave.

Nadat hij hier zijne galei met kostelijke goederen bevracht, aan de markt gebragt had, wordt hij door den Soudaan uitgenoodigd zijne schatten te komen beschouwen; onder deze was een oude vilten hoed, die de eigenschap bezat, dat hij dengene, die hem op het hoofd zette, overal, waar hij wenschte, heenvoerde. Fortunatus zegt te gelooven, dat deze hoed zeer zwaar zijn moest, de ander om het tegendeel te bewijzen, zet hem dien op en oogenblikkelijk wenscht zich Fortunatus in zijne galei die zeilree lag, en de Soudaan ziet te laat in, dat hij verschalkt is. Na nog eenige jaren op Cyprus geleefd te hebben, valt hij in eene uitteerende ziekte en sterft, maar maakt zijnen zonen vooraf de kracht van den buidel en den wenschhoed bekend. Andolosia neemt de beurs en gaat daarmede op reis, maar wordt door eene vrouw bedrogen en heimelijk van zijnen buidel beroofd; hij keert daarop weder huiswaarts en leent van zijnen broeder den wenschhoed, waarmede hij naar Engeland trekt, maar aldaar door onvoorzichtigheid ook dezen verliest, en bovendien door het eten van zeker soort van appelen twee hoornen op het hoofd

krijgt. Wanhopig over zijn ongeluk wil hij zichzelven ombrengen, maar vindt eenen ouden kluizenaar, die hem goeden raad geeft. Hij vermomt zich nu als een medicijnmeester en weet aldus listig zijne beide schatten terug te erlangen; maar van het Engelsche hof, waar hij zich een tijd lang opgehouden had, terugkeerende, wordt hij door twee graven, die hem vijandig waren, onverhoeds overvallen en op een sterk slot gevangen gezet. Zijn broeder, dit hoorende, bidt den koning om hulp, doch daar men de moordenaars niet ontdekken, noch het spoor van den gevangene vinden kan, scheurt hij in drift zijnen wenschhoed van een en verbrandt hem tot asch. Daarna vervalt hij in eene slaapziekte en sterft. De beide graven hadden intusschen Andolosia doen pijnigen en van de beurs beroofd, die hun rijke inkomsten schonk, maar vreezende dat hunne misdaad eenmaal uitkomen zoude, indien de ware eigenaar in het leven bleef, en welligt door eenig toeval zijne vrijheid ooit terugkreeg, besloten zij hem omtebrengen, onbewust dat aan zijn leven de rijkdommen des buidels verknocht waren. Zij volbrengen hun voornemen en de beurs is dadelijk uitgeput; hierover geraken zij in twist en dien ten gevolge komt hun verraad uit en beiden worden op 's konings last geradbraakt, terwijl de koning hunne en Andolosias bezittingen erft.

Aldus loopt deze vlugtige roman af, die doorgaans onderhoudend geschreven is en bij het volk ten allen tijde lezers vond. Tieck heeft in onzen tijd de fabel gedramatiseerd.

§ 6.

De wonderlijke Reize van Jan Mandevyl, Beschrijvende eerst de Reize en Geschiedenisze van den H. Lande van Beloften, te Voet, te Paard of ter Zee, ende de Gestaltenisze, ende Geleegendheid van den zelven Landen. Daer na de Gestaltenisze ende Zeeden van den Landen van Egipten, Syriën, beide Arabiën, Persiën, Indiën ende Ethiopiën, ende ook dat Leeven ende Geloove der Menschen van dien Landen. **Amst. Erven Wed. J. v. Egmont. 4°.**

Hoezeer het werk van Jan Mandevyl eigenlijk niet tot de klasse der romans behoort, heeft het evenwel eene zoo naauwe betrekking daartoe, heeft het zooveel invloed daarop gehad, zooveel voedsel aan dezelven geleverd en de daarin geschilderde wonderen als het ware geheiligd, dat het bij eene geschiedenis der romantische letterkunde in de middeleeuwen niet met stilzwijgen mag voorbijgegaan worden; het werd al spoedig na zijn verschijnen een volksboek en drong in verscheidene landen onder alle standen zoodanig door, dat het niet alleen de vroegere reisbeschrijvingen vergeten deed, maar allen den geliefkoosden wonderverhalen uit het Oosten nieuw belang gaf, doordien zij niet langer als fabelen voorkwamen, maar door eenen geleerden reiziger met eigen oogen aanschouwd waren.

Het tegenwoordige volksboek is tamelijk verbasterd, evenwel veel minder dan het Hoogduitsche; men kan nog bijna overal bij eenig nadenken en geographische kennis de ware lezing herstellen, ook schijnt men daarbij min of meer een vast stelsel van spelling in acht genomen te hebben.

Aan het einde staat aangeteekend, dat het gedrukt is *bij consent van het Hof, gegeven tot Brussel, den lesten October* MD *ende* L. Doch het was reeds vroeger bekend; Visser geeft in zijne Naamlijst eene Zwolsche uitgave op in quarto van den jare 1483, waarvan het eenige bekende exemplaar, zoover ik weet, op de bibliotheek te Deventer berust; en Clignett in zijne aanteekeningen op den Esopet, haalt meer dan eens een handschrift van deze reis aan van den jare 1462, zonder dat het nogtans blijkt, of dit op de overbrenging in onze taal ziet, dan of het HS. te dien jare vervaardigd is.

In andere talen werd dit werk mede reeds zeer vroeg overgebragt, Robertson noemt in de inleiding tot zijne *History of America* eene Engelsche vertaling, en Hain *Repert. Bibliogr.* N°. 10641, haalt vier Hoogduitsche aan, door ongenoemden in 1481, 1482 en 1484 en eene andere door den Domheer van Mets, Otto van Demeringen, in 1488 vervaardigd, en Görres, *teutsche Volksb.* 68, eene Neder- of Plat Duitsche van 1420. In het Italiaansch verscheen zij in 1480 en vervolgens meermalen; in het Fransch, dat men, zoo ik

meen te onregt voor den grondtekst hield, daar M. zelf zegt in het Latijn geschreven te hebben, in 1480 en 1487, en in het oorspronkelijke Latijn, tweemalen zonder aanwijzing van jaar en plaats. Ook hierin wordt van eene vertaling uit het Fransch, te Luik vervaardigd gewag gemaakt. Eindelijk berust er op de keizerlijke hofbibliotheek te Weenen een HS. van het oorspronkelijke, onder den titel: *Joannis de Mondevilla descriptio Terrae sanctae et regnorum orientalium, a.* 1352. fol. Zie het *Archif für ält. deutsche Geschichtk.* II. 534. De opgaaf van Görres, uit sommige oude drukken overgenomen, dat Mandevyl, die in 1322 zijne reis ondernam, dezelve eerst 33 jaar daarna, in 1355 zoude beschreven hebben, moet dus eene wijziging ondergaan, indien namelijk het jaartal in gemeld HS. echt is.

Sir John de Mandevyl of Johannes de Mondevilla, was een Engelschman uit St. Alban; hij vertrok van daar ten jare 1322, bezocht Turkijen, Armenie, Tartarye, Persie, Syrie, Arabie, het hooge land van Egypte, Lybie, het meeste deel van Ethiopie en Chaldea, Amazonie, groot, klein en middel Indië » en Volken van meenigerhande » Manieren of Wetten, en van Geloove, van Maak» zel en van Leeven, en van Phisioenen (physiono» mien) en van Aangezigten. Van welke Landen » en Eilanden ik zal vertrekken, klaarlijk, ende » uitspreeken haar (hier) namaals als het zynen tijd » heeft en ook na der gelykenisse die daar is na » mijn vermoogen en zonderlinge om der geener

» wil, die meininge hebben te visiteeren de Edel » Heilige Stad van Jerusalem en de andere Steeden » daar omtrent zijnde'' enz.

Azie was van ouds het fabelland; zoodanig komt het bij de ouden zoowel als bij de middeleeuwsche schrijvers voor; het westelijk gedeelte, Syrie en Palestina, werd sedert Karel den Groote door duizenden uit Europa bezocht en vandaar kwamen tallooze wonderverhalen naar het Westen, die gretig in volkszangen en verhalen werden opgenomen en zelfs meermalen het heiligdom der geschiedenis binnendrongen en die men veelal in de Arabische en Perzische nachtvertellingen terug vindt.

Er waren dus ook genoeg beschrijvingen van en reizen door die landen bekend, maar het binnenland en vooral het Oosten en Zuiden van Azie bleef nog altijd in den sluijer der fabel gehuld en derwaarts werd het wonderland met alle zijne schatten en zeldzaamheden door de Europische dichters geplaatst.

Mandevyl had alle deze gewesten zelf bezocht, de wonderen dier streken, de draken en griffioenen, de reuzen en pigmeën, de monophthalmi, en akephali zelf in oogenschouw genomen en een zoo omstandig en met zoo veel onloochenbare daadzaken vermengd verhaal daarvan gedaan, dat hij noodzakelijk in die half poëtische half wetenschappelijk beschaafde tijden, eenen ons thands naauw begrijpelijken opgang moest maken. Daarenboven was hij de geloofwaardige getuige voor

de oude reizigers. Reeds Ctesias had die fabelen in menigte der wereld medegedeeld, en hoezeer door de oudheid verworpen, was veel van zijne verhalen in het werk van Plinius en later in de Grieksche romans overgegaan. Ook de Westersche volkeren hadden uit Azië daaraan kennis verkregen; de betrekkingen van Karel den Groote met het Grieksche keizerrijk en met den vorst van Perzie, Aaron, hadden daartoe het hare bijgedragen, want wanneer men de kronijkschrijvers uit Karels tijd inziet, vindt men dat het Oosten met het Westen veel naauwer verbonden was, dan ooit in latere eeuwen.

De reis van Mandevyl heeft een drievoudig belang, vooreerst als wegwijzer door het heilige land; als zoodanig geeft hij omstandig de verschillende reiswegen naar Jeruzalem en andere gewijde plaatsen op, beschrijft de steden en dorpen die men op weg ontmoet, de merkwaardigheden en herinneringen, aan elk derzelven verbonden, deels volgens den bijbel, deels volgens de overlevering; de voortbrengselen, de maatschappelijke inrigting zeden en gebruiken van Palestina, kortom alles wat hij oordeelt den pelgrim, die deze gewesten bezoeken wil, nuttig en belangrijk te kunnen wezen. In dit gedeelte zijns werks treft men slechts weinige fabelen aan, maar integendeel vele kostbare berigten, die nog thands eenige waarde kunnen hebben. Vervolgens reist hij verder en beschrijft Arabie, Perzie, Egypte en andere meer afgelegene streken, zelfs Indie, Cathay en Paep

Jans land. Ook daaromtrent deelt hij veel wetenswaardig mede, hij beschrijft naauwkeurig de inzameling der pepervrucht, van den balsem en dergelijken en stemt daarbij veelal met de opgaaf van Herodotus en andere oude schrijvers overeen, hoezeer hij ook veel eigens heeft dat bij anderen niet aangetroffen wordt. Eindelijk, en dit is het derde punt van beschouwing, mengt hij in zijn verhaal eene menigte fabelen en sagen, die gedeeltelijk zoo buitensporig zijn, dat zij hem in den roep van den onbeschaamdsten logenaar gebragt hebben en zijn krediet later geheel gezonken is.

De bronnen waaruit hij ontleende zijn misschien eenige oude, maar vooral middeleeuwsche shcrijvers, inzonderheid heeft hij veel overgenomen uit Haithon, Proccardus en uit de reisbeschrijving van Marco Polo, die ongeveer eene halve eeuw vroeger deze streken bereisde, en uit verschillende beschrijvingen van het H. land, in zijnen tijd gangbaar en waarvan er meer dan eene in de 15de eeuw gedrukt is. Bijzonder geldt dit bij de beschrijving van het binnenland en het Zuiden van Azie en bij de vermelding der fabelen van die landen. Men heeft dezelve niet uit het regte oogpunt beschouwd; Mandevyl had die geenszins verzonnen, maar alleen, en hier ligt zijne fout, als waarheid in zijne reisbeschrijving opgenomen; het waren aloude Oostersche sagen die men bij de Oostersche schrijvers, in de Perzische en Arabische vertellingen en fabelen terug vindt, die ook door Herodotus vernomen waren, maar bij wier opgaaf hij zijn eigen

ὺν πιστον geplaatst had, die vooral Ctesias in zijne *Persica* en *Indica* had verzameld en welke later door andere Grieksche en Romeinsche schrijvers, zelfs door Strabo en Plinius overgenomen waren. In de middeleeuwen was Europa weder poëtischer geworden en vonden dus die sagen van Azie gretig gehoor; bij den jood Benjamin, bij Gervasius Tilberiensis, zelfs bij den waarheidlievenden Marco Polo, treft men dezelven in menigte aan, ja zij werden nog in latere schriften als waar opgegeven, b. v. in de Cosmographia van Petrus Apianus, door den Frieschen sterrekundige Gemma in 1574 te Antwerpen uitgegeven, en dit voornamelijk op gezag der oude schrijvers, van Plinius. Behalve dit hadden de reusachtige togten en ondernemingen van Alexander den Groote, die zulk eenen diepen indruk op Azie en Europa gemaakt hadden, de Oostersche fabelen overal verspreid, die gretig in de vele levensbeschrijvingen en romans van dien vorst opgenomen waren. Eindelijk waren er welligt eenige Aziatische stammen bij die gelegenheid naar Europa getrokken en hadden daar hunne vaderlandsche overleveringen medegebragt, die vervolgens in ons volksbijgeloof overgingen en nog gedeeltelijk gangbaar zijn.

De sagen door Mandevyl medegedeeld van lieden met hondskoppen (κυνοκεφαλοι), van volkeren zonder hoofd (ἀκεφαλοι) van pigmeen, van landen waar man en vrouw als twee takken op éénen stam gewassen zijn, van volkeren met paardevoeten, van griffioenen (γρυπες) en dergelijken zijn

uit de oude schrijvers genoegzaam bekend. Anderen zijn daarentegen vooral bij Oostersche schrijvers te vinden, gelijk de buitensporige beschrijvingen van de rijkdommen der Aziatische vorsten en de sagen van Gog en Magog, van het aardsche paradijs, van de gouden bergen, van de duistere landen, van de wildernis, waar de boomen der zon en der maan staan enz., doch men treft er eenigen bij dezen reiziger aan, die van lateren tijd en nog weinig opgehelderd zijn; hiertoe behooren de verhalen van de Thomas-Christenen en vooral van Paap Jan; het is eene zeer oude kerkelijke overlevering, die reeds bij Gregorius Nazianzenus, Hieronymus en Ambrosius voorkomt, dat de apostel Thomas in Indie het Euangelie zoude verkondigd hebben, ofschoon anderen zulks tegenspreken, en op deze overlevering zijn verschillende fabelen geënt, van welke Mandevyl er eenigen opgeeft, terwijl hij tevens de zoogenoemde Thomas-Christenen als afgodendienaars schildert. In hoeverre het een en ander eenigen grond hebbe, mogen deskundigen onderzoeken.

Nog merkwaardiger en vreemder is de sage van Paap Jan, eenen Christenvorst van uitgestrekte magt in Indie, daar deze in de middeleeuwen algemeen aangenomen en veel zeldzaams van dezen koning verhaald werd. » Gij weet, (zegt Mande» vyl in het 106de capittel) waarom dat de Kyzer » geheeten is Paap Jan, maar ik zal het nog eens » zeggen, om der geener, die het niet en weeten. » In voorleeden Tijden was' er een Kyzer, dat een

» groot en Vroom Prins was en had in zijn Gezel-
» schap veel Kerstene Ridderen, als den Kyzer nog
» doed, zo dat hem zeer luste om den dienst Go-
» des te zien ende te dier Tijd zoo gingen de Kers-
» tenen door de Zee van Turkyen, Armenien,
» Syrien, Jerosolimen, Arabien en Alappe, tot
» de hooge Landen van Egypten, zo dat dien Ky-
» zer eens kwam gereeden met weinig Gezelschap
» tot een der Kerken van Egypten, op een Sater-
» dag na de Pinxteren, daar de Bisschop van
» Alexandrien Wyden ofte Oorden maakten: De
» Kyzer zag en hoorden daar den Dienst Gods ende
» zag den Bisschop Dienst doen. Doe vraagden
» hy wat Lieden dat het waaren die voor de Pre-
» laat zaaten, daar hy zo veel Diensten voor ge-
» daan hadde? Ende een van zynen Ridderen ant-
» woorden hem en zeide, Dat het Paapen waren.
» Doen zeide den Kyzer, dat hy nimmer meer
» Kyzer nog Koning woude zijn maar Paap, hy
» woude ook zo geheeten zijn en den Naam heb-
» ben, de geenen daar zy eerst uit kwaamen,
» dewelke geheeten was Jan: Zo dat hierom de
» Kyzer van dien Landen geheeten is, Paap Jan."

Men ontwaart uit deze plaats, die ik naauwkeurig afschrijf, opdat men zoude kunnen zien in hoeverre de taal verbasterd is, dat Mandevyl zich weder op eene overlevering beroept, wier oorsprong echter moeilijk te ontdekken is. Volgens Görres heet deze Paap Jan bij Marco Polo, Uncha, koning van Indie, vroeger door de Tartaren ceinsbaar gemaakt. Op de bibliotheek van het St.

Bartholomeus sticht te Frankfort aan den Main berust een HS. van de 14de eeuw (No. 71.) op papier, waarin gevonden wordt *Epistola Johannis, Indorum regis, de miraculis Indiae, Emanueli Graecorum regi ab illoque Frederico Romanorum Imp. missa,* waarschijnlijk dezelfde welke uit de archiven der abtdij *Tegernsee* in Pezii *Thes. anecd. noviss.* V. 2. 20. No. 43 overgenomen is, en eene uitnoodiging aan den Griekschen keizer bevat, om naar Indie te komen; een stuk dat ook reeds in de 15de eeuw gedrukt was. Deze keizer Emanuel was waarschijnlijk Manuel Comnenus, die in de 12de eeuw leefde. Althans Pez stelt den brief omtrent 1165, en Mart. Minorita (13de eeuw) brengt Paap Jan mede tot de 12de eeuw. Geheel verschillend van deze tijdsbepaling is de opgaaf van Veldenaer, die in zijnen *Fasciculus temporum* Paap Jan tot het einde der 8ste eeuw brengt. Zoo verward zijn de berigten omtrent hem.

Men ziet uit dit alles dat Montevillas werk geenszins de verachting verdient, welke hetzelve in latere tijden getroffen heeft en dat er, indien men hem die sagen ontneemt, ten opzichte van het wetenschappelijke nog veel belangrijks bij hem overblijft, daar hij geen oppervlakkig reiziger was, maar integendeel met belangstelling en kennis van zaken waarnam, zoodat zijne berigten evenzeer geloof verdienen als die van elken anderen reiziger door deze gewesten. Görres, die dezelve met die van anderen zijner tijdgenooten vergeleken en aangetoond heeft, wat hij daaruit had

overgenomen, bewijst dit punt in de bijzonderheden en wij beamen gaarne zijnen wensch, dat Mandevyl eens in zijne echte oorspronkelijke gedaante worde uitgegeven; de geographie der middeleeuwen, zegt Görres, heeft naauwlijks een belangrijker gedenkstuk aantewijzen.

De kennis der twee overige werelddeelen Azie en Africa bepaalde zich in de middeleeuwen grootendeels bij datgene, wat de oude schrijvers vooral Plinius, die ook gewoonlijk als getuige ingeroepen wordt, daarvan vermeld hadden, Palestina en de aangrenzende landschappen nogtans uitgezonderd, waarvan men sedert Karel den Groote door pelgrims en andere kruisvaarders vele berigten ontving. Er schijnen dan ook, althans in de landtaal, zeer weinige schriften over uitgekomen te zijn, des te merkwaardiger is dus elk stuk dat wij daarvan vooral in ons Nederduitsch aantreffen, en zoo acht ik het niet onvoegzaam te dezer gelegenheid de aandacht te vestigen op een nog nergens, zoover ik weet, vermeld fragment eener aardrijksbeschrijving in proza, in den vorm van zamenspraken vervat en dat mij voorkomt ten minste tot de 14de eeuw te behooren. (1) Ik vond het in Le Longs afschrift van Maerlants geestelijke gedichten, ofschoon ik het dezen dichter niet

(1) De *verscheidene gedichten* van Maerlant, waarin dit stuk voorkomt, zijn volgens den titel omtrent 1270 vervaardigd; het HS. waarvan dat van Le Long eene copij is, ten jare 1339.

durve toeschrijven, hoe veel aardrijkskennis men overigens in zijne dichtwerken aantreft; even min durf ik bepalen of het al dan niet eene vertaling zij en of het werk, waartoe het behoort nog bestaat, maar deel het hier mede, zooals ik het in het HS. gevonden heb.

» In Affrica es dat water Indus, (Nilus?) ende
» gheet westwaert an die wendelzee. Daer in
» leecht wele (vele?) wider ieghenoden ende
» groet lant. Daerbi leecht Libia, daer is vele
» nadren ende ander boser diere. Daerbi leecht
» een lant heet Dentipolus ende Bereta, ende
» ander groet lant. Daerbi leecht Bisartim. Daerin
» zijn 11. crachtighe borghe. Eene heet Astro-
» meus. Die ander heet Bizatium. Ende andre
» uele stede. Daerbi is een lant heet Getulia
» ende Mituidia. daer in was hongher. Die liede
» die in dien lande zijn eten ros en andere
» diere rae (d. i. raauw). Daerbi is der Moer-
» lant. In die lande is ene borch heet Saba.
» Daerhenen (danen?) was die coninghinne te Sa-
» lomone hore (comen?) wijsheit te uernemen.
» Daerbi is ene borch heet Gamma. Daer in is
» borne hi is des daghes zo cout datten nieman
» en mach ghewinnen ende nachts zo heet, dat-
» ten nieman en mach doghen. Bi der Moorlande
» is ene grote woestine vol nadren ende draken.
» Al dat lant sceedt die wallende zee. dats zo
» heet van der zonnen, dat altoes walt als een
» ketel. In die zelue wallende zee is een die
» hoechste berch die in die werelt is, die heet

» Aalas, die reiket ouer die lucht daer en is der
» werelt niet meer. M. (Maerlant of Meester?)
» Nu hebbewi geseghet hoe die werelt ghedeelt
» is. nu zelewi van den Insulen zegghen, die in
» de zee zijn. (Leerling.) So dat weet ic gherne
» want God heeft menich wonder in den Insulen
» verborghen. M. Deerste Insule heet Cyprus.
» Daerbi leecht een heet Colekokos, daer is vele
» edels gouds. Daerbi leecht een heet Delos. Dat
» was deerste daer nie vloede in inquam. Daerbi
» leghet Marram. Danen coemt die beste mer-
» melsteen. Daerbi is Sardijns. Daerbi is oec
» een die heet Samos. Danen was Sibilla ghebo-
» ren. Daerbi leecht Cecilia. In die leecht een
» berch heet Ethau. Vut dien berghe ziet men sul-
» fer bernen. Daer werden oec die zielen ghe-
» pijnt thent hem geholpen werdt ende zi hare
» zonden ghearnen (?). In die lande zijn 11. berghe,
» die ene heet Cicilla, die ander Karabdis. Bi
» dien berghe en coemt gheen scip en zi verlo-
» ren. Daerbi is ene Insula, daerin zijn smede,
» dat zeit ons der heidene boec, die smeden den
» donreslach ende staen al midden den viere. Die
» smeden heiten Cyclopes. In der eerster Insulen
» Vulcanus, die der Hellen plach ter porten. (?)
» Onze boeke willen weten, dat hi tsi die de zie-
» len pijnt. Daerbi es een heit Dardinas. Daer
» timmerde Sardin, die was Hercules zone. Hi
» maecte ene wel uaste borch. In dier Insulen en
» werden nemmer nadre noch wolf gheboren.
» Daerin is oec een worm, die heit Dolifoga.

» Daer is oec ene spinne en waer die worm daer
» niet, dier (daer ?) en mocht niemen ghenesen.
» In dier Insulen is een cruut; welk ziec mensch
» dat eet, hi lacht zijns ondancs dat hi steruen
» moet. Daer is oec een borne welc ziec men-
» sche zoen drinct, hi wert blint altehant ghenesen,
» ende welc ghesont mensche zone drinct hi wert
» blint. Daerbi is ene Insula, daer worden deerste
» slanghen vonden. In dier Insulen en zijn (niet ?)
» dan witte scape. Van dier wollen werct men
» die alrebeste purpure. Daerbi is ene Insula,
» die verzanc hier te uoren met den lieden; dier
» was meer dan tien lantscape. Daer zwemt
» die Leuerzee. Daerbi is ene Insula, daerin is
» hont dat heit Ebenus; dat en valt nemmermeer
» noch dan (voor dat en) bernt nemmermeer.
» Daer in is oec ene borch die heet Senada daer
» in groeuen hier te uoren die Philosophen enen
» borne, die was LX scachte diep ende was zo
» listich ghegrauen, dattie zonne sceen opten bo-
» dem ende al opten gront. In die wendel-zee is
» ene Insula ende heit Persida; dats emmer euen
» groene ende wast alze tsuete paradijs. Daerin
» quamen ten enenmale heiligheliede dies ghesma-
» keden om die mate van XV iaren. Daer en
» mach engheen mensche metten lichame meer
» comen zidert dat God zente, h? danen zende (?).
» Daer vliet een water daerin zijn ale XXXIII
» voete lanc. In dat selue water zijn worme die
» zijn ghescapen alse creefte ende hebben arme
» VI ellen lanc. Die worme zijn so starke, datsi

» die Elpendiere int water trecken te hem. In dien zeluen water zijn sneeke, (in het oorspr. H. S. *snoeke*) die zijn zo grote ende zo lanc, dattie liede herberghen van horen scellen maken. — Gheloue die wille." (†)

Men ontwaart in dit kleine fragment, dat ook om de zuivere taal zeer merkwaardig is, dezelfde ligtgeloovigheid als bij Mandevyl; hoezeer er geene sagen in opgenomen zijn, toont het echter de kennis aan dezelven en geeft wenken, die op oude overleveringen doen terugzien. Het ware niet onbelangrijk eens opzettelijk te onderzoeken, in hoeverre de geographische berigten en fabelen in de oude romans en novellen, uit dergelijke bronnen geput zijn, in hoeverre daarentegen regtstreeks uit het Oosten overgekomen. Eindelijk of verschillende Duitsche benamingen, gelijk *Leverzee*, *Wendelzee* en dergelijken ook met oud heidensche overleveringen in verband kunnen staan, die tot onze vaderlandsche mythologie behooren. Wanneer eenmaal meer dergelijke schriften aan het licht zullen gekomen zijn, zal men daarin gewis nog belangrijke mythen aantreffen, die thands of geheel onbekend of althans nog duister zijn.

(†) Het stuk is door Le Long gecopieerd naar het Zutph. HS. van Maerlants Gedichten, dat misschien van 1339, zeker van de 14de eeuw is. De woorden *Gheloue die wille* zijn met anderen inkt en kleiner letter geschreven, volgens eene mededeeling van den bezitter, den Heer Staring van den Wildenborch, die ook aan het einde voor *herberghen* liever *halsberghen* wil lezen. Voor *snoeke* lees ik met Le Long *sneeke* d. i. slakken, en verste schildpadden.

---

§ 7.

De Historie van Docter Johannes Faustus, die een uitnemenden grooten Tovenaar in zwarte Konsten was. Van zijn Duivelsche verschrijvingen, van zijn Onchristelijk Leven, wonderlijke Avonturen, van zijn schrikkelijk en gruwelijk Einde, en Afscheid. Meestendeel uit zijn eigene Schriften bijeen vergaderd. Alle Hoovaardige, Opgeblazene, Stouten en Goddelozen Menschen, als een Schrikkelijk Voorbeeld en Waarschuwing. Uit het Hoogduitschen Exemplaar nagezien en op vele plaatsen gecorrigeert en met schoonen kopere Figuren versierd. 4°.

Daar de vorige volksromans meestal hunnen oorsprong aan de tijden der kruistogten te danken hadden, is het onderhavige eerst veel later ontstaan, maar nogtans een der meest bekende en gelezene volksboeken geworden, en geen wonder; de trek tot het wonderbare, het bovennatuurlijke, die in alle menschen ligt, maar vooral bij de min beschaafde klassen levendig is, wordt in dit werk meer dan in anderen gevoed, terwijl het tevens het bijgeloof en de denkwijs der middeleeuwen uitnemend heeft opgenomen en bewaard.

Het Nederduitsche werk is volgens den titel uit het Hoogduitsch vertaald of nagevolgd, waarschijn-

lijk (wat deze vertaling betreft) op het einde der 17de eeuw; het Hoogduitsche voorbeeld heeft den titel: *wahrhaftige Historien von den grewlichen und abschewlichen Sünden und Lastern, auch von vielen wunderbarlichen und selzamen Ebenthewern so D. Johannes Faustus, ein weitberuffener Schwarzkünstler und Erzzauberer durch seine Schwarzkunst bis an seinen erschrecklichen End hatt getrieben. Mit nothwendigen erinnerungen und schönen Exempeln, menniglichem zur Lehr und Warnung aussgestrichen und erklehret durch* G. R. Widman. Hamb. 1599. 4°. 3 th. Vroeger reeds zoo men meent, in 1587 in 8°. te Berlijn uitgekomen, doch ik twijfel of er niet nog vroegere uitgaven bestaan, daar de Engelsche dichter Marlowe, een tijdgenoot van Shakspeare daarop zijne *tragedy of Faustus* grondde.

Görres heeft zeer wel aangemerkt, dat Faust als de heirvoerder van alle vorige tooveraars te beschouwen is en alles volbrengt, wat dezen vermogten, ja nog meer. Faust, zegt hij, is in zeker opzicht meer boek dan persoon, al wat van zijne tooverkunsten in zijne biographie verhaald wordt, had reeds eeuwen lang als overlevering onder het volk geleefd en Fausts beeld was slechts, om zoo te spreken het zegel, dat men op de verzameling van die allen drukte. In de daad is er bijna geen factum in het leven van Faust, waarvan men geene vroegere gelijkduidende traditie bijbrengen kan. Wij zullen dit bij de opgaaf des inhouds aanteekenen. Ons volksboek dan is in hoofdstukken

verdeeld, voorafgegaan van eene voorrede *tot den goedwilligen en christelijken lezer*, over het misdadige der tooverkunst, uit de H. Schrift bewezen, en de straffen, die zoo aldaar als bij den wereldlijken regter daarop gesteld zijn; opdat nu alle Christenen den duivel en zijn voornemen des te beter zouden leeren kennen, heeft de autheur van dit volksboek met raad van sommige geleerden en verstandige luiden dit schrikkelijke exempel van Dr. Faustus voor de oogen willen stellen, en opdat niemand ter navolging zoude geleid worden, heeft hij de bezweringsformulen en al wat tot ergernis strekken kan *weggelaten*. Ook zou het Latijnsch exemplaar binnen kort worden uitgegeven.

Wij zien hieruit, dat het volksboek gereinigd en naar een uitvoeriger stuk bewerkt is, daar nu in de voorrede naar het werk van Wierus *de Praestigiis Daemonum* gewezen wordt, dat in 1564 en 1577 in het licht verscheen, en daarenboven de stijl en geheele verhaaltrant de kleur van de laatste helft der 17de eeuw dragen, en het Hoogduitsche voorbeeld in 1599 gedrukt werd, kan men het gevoegelijk tot het einde der 17de eeuw brengen. Maar vroeger vindt men hier reeds sporen van kennis aan deze geschiedenis; want volgens eene volksoverlevering zoude Faust op zeker slot in Gelderland, ik meen Amerzoden, gewoond hebben en reeds vroeg heeft men hem met den drukker van dien naam, die te Parijs mede van tooverij beschuldigd werd, verward.

Het werk zelf is zijne levensbeschrijving, waarin zijne wonderen en disputatien met den boozen geest voorkomen. Hij was, volgens dit geschrift, een boerenzoon, te Rot bij Jena in 1491 geboren, en door eenen zijner bloedverwanten, een welgezeten burger te Wittenberg opgevoed, die hem in de theologie liet studeeren, waarin hij het zoo ver bragt, dat hij tot Doctor in die faculteit werd bevorderd. Doch door ijdelen hoogmoed aangespoord, liet hij de godgeleerdheid varen en legde zich op de medicijnen, mathesis en astrologie toe. Hierin genoegzame vorderingen gemaakt hebbende, begon hij op eenen kruisweg (die reeds onder het heidendom tooverplaatsen waren) den duivel te bezweren, en sloot met denzelven een verdrag, waarbij deze hem vierentwintig jaar in alles te willen zijn zoude en hij daarna met hem ter helle zoude varen. Hij ontving nu eenen boozen geest Mephistopheles genaamd, tot zijnen dienaar, die hem in de gedaante van eenen graauwen monnik verscheen, en volbragt door diens hulp allerlei tooverkunsten. Hij voer in de hel en in de gesternten des hemels en zwierf door de voornaamste rijken der wereld, onder anderen kwam hij te Rome en hier worden bittere beschimpingen tegen den Paus geuit, waarom het welligt aan eenen Protestant is toeteschrijven. Vervolgens doet hij op begeerte van keizer Karel V, Alexander den groote voor hem verschijnen; elders slokt hij een voer hooi met wagen en paarden in, voert drie graven door de lucht weg, timmert een kasteel

op eene rots, rijdt uit eenen kelder te Leipzig op een wijnvat, enz. Verscheidene dezer tooverkunsten waren reeds vroeger door anderen verrigt; zoo had Albertus Magnus in 1248 koning Willem te Keulen op kersdag onthaald en de spijs en drank door tooverij van elders doen komen. Zie het verhaal bij van Velthem Sp. H. I. C. 26. Een andermaal had hij voor zekeren vorst oesters doen komen. Ook van Erlolfus, abt van Fulda, wordt hetzelfde verhaald. Het verhaal, hoe Faust vier tooveraars aantrof, die elkander onthoofdden, is mede eene oude overlevering, aan Johannes Teutonicus, domheer te Halberstadt, toegeschreven. Ook de luchtreizen, door Faust ondernomen, vindt men reeds voor hem van anderen gemeld. Zie hierover uitvoeriger berigt bij Görres, s. 220. ff.

Nadat Faust nu een en andermaal tot bekeering vermaand, had begonnen te wankelen, dwong hem de booze geest tot eene nieuwe verschrijving, waarbij hij zich voor nog korteren tijd verbond en meer en meer in goddeloosheden toenam. Eindelijk maakte hij zijn testament, waarbij hij zijnen dienaar Wagenaar tot erfgenaam instelde en na nog eenigen tijd in doodsangst doorgebragt te hebben, op zekere nacht door den duivel gehaald en met vreesselijk gedruisch in stukken gescheurd werd. Zijne vrienden en leerlingen, die zijn gekerm gehoord hadden, kwamen daarop, als de morgen aangebroken was en vonden zijne verscheurde leden, welke in een dorp bij Wittenberg begraven werden. Zij gingen daarop naar de wo-

ning van Faust in Wittenberg en boodschapten het gebeurde aan Wagenaar. » Zij vonden ook » aldaar deze historie van Faustus zelven opge- » teekend en met eigene hand geschreven, gelijk » hier voor verhaald is geweest, uitgenomen de » historie van zijn einde, welke van de studenten » en van den voorzeiden Magister hierbij gevoegd » is en van zijnen dienaar was opgeteekend, zoo- » dat er ook een nieuw boek van hem uitgaat."

Aldus is de inhoud. Wat nu den persoon van Faust betreft, zoo schijnt het uit de getuigenissen van geloofwaardige mannen uit dien tijd, b. v. Melanchton, Conr. Gessner en anderen, aangehaald bij Görres, bl. 212. genoegzaam zeker, dat er om dien tijd een vermaard astroloog en goochelaar van dien naam geleefd heeft, die overal rondreizende veel toeloop had en van wien men (even als later van Cagliostro) vele wonderen verhaalde, en dat, hetzij hijzelf of een ander deze biographie geschreven hebbe, aldus die tooverstukken bijeengebragt zijn, welke in het volksboek gevonden worden.

Meesterlijk is deze fabel in onzen tijd door Göthe behandeld in zijn treurspel Faust, het diepzinnigste en verhevenste dichtstuk der 19de eeuw.

Er is in Duitschland een vervolg op den Faust verschenen, het leven van zijnen bediende Wagenaar bevattende, waarvan ik eene oude uitgave in quarto voor mij heb, getiteld: *Ander theil D. Joh. Fausti Historien darin beschrieben ist Christophori Wageners, Fausti gewesenen Discipels auffgerichter Pact mit dem Teuffel, so sich genandt*

Auerhan, und ihm in eines Affen gestalt erschienen etc. Neben einer feinen beschreibung der newen Inseln, was für Leute darin wohnen etc. Alles aus seinen verlassenen schrifften genomen, und wol es gar Kurtzweilig zu lesen, in druck verfertiget. Durch Fridericum Schotum Tolet. jetzt zu P. Gerapoli (?) bey Constantinum Josephum, 1594. Aan het einde van dit boek zegt de Duitsche bewerker, dat hij hetzelve uit het Spaansch vertaald heeft naar een exemplaar hem door zekeren Benedictijner Martino verschaft en dat voor meer dan 70 jaren in dat land gedrukt was. Doch vermoedelijk is dit eene fabel. Daar het Nederduitsch zoover mij bekend is dezen roman niet bezit, acht ik het onnoodig daarvan den inhoud, die veelal met Faust overeenkomt, op te geven.

---

§ 8.

Wonderbarelyke en zeldzame Historie van Thyl Uilenspiegel, van zyn schalke, listige potsen en Boeveryen, die hy, zoo in zyn dood, als ook in zyn leven bedreven heeft. Zeer tydkortig en geneuglyk om te lezen, voor ouden en jonge lieden. Amst. B. Koene. 8°.

Een boek vol boerenschalkerij en grove scherts, dat alleen voor het volk geschreven, ook zijnen ruwen toon juist getroffen heeft en daardoor altoos aangenaam was, en eene zoo groote vermaardheid verkreeg dat het nu en dan zelfs in de hoogere standen dezen en genen plompaard vermaakte en boeide.

Het werkje is daarom ook bij ons tallooze malen herdrukt; de oudste mij bekende uitgave is deze: *Historie van Thyl Uilenspieghel van zyn schalcke Boeveryen, die hy bedreven heeft, seer genoechlyc om te lesen, met schoone Figuren.* Rotterd. S. v. d. Hoeven 1613. Welligt was hij reeds vroeger bekend, althans verdient het opmerking, dat men wel eens onzen ouden dichter Jacob van Maerlant voor Uilenspiegel gehouden heeft, tot welk misverstand de zinnebeelden op zijne grafzerk aanleiding schijnen gegeven te hebben. Zie de voorrede voor zijnen *Spieg. Hist.* bl. 37.

Het Hoogduitsche volksboek is gevolgd naar de gereinigde Protestantsche bewerking, die in het Hoogduitsch, in de 16de eeuw verscheen, de ergste gemeenheden miste, maar daarentegen behalve de 92 gewone boevenstreken en aardigheden nog tien anderen tegen Paus en geestelijkheid opgenomen had. Eene oudere Straatburgsche uitgaaf van 1543 bevat den oorspronkelijken inhoud, door Thomas Murner, eenen Franciscaner monnik, uit het Plat- of Neder-Duitsch het eerst in het Hoogduitsch overgebragt; in de eerstgenoemde taal was het reeds te Augsburg 1540 in 4°. verschenen, en nog vroeger in 1483, welke uitgaaf echter verloren schijnt. Ook in het Fransch en Latijn werd hij vertaald.

Nergens, zegt Görres, wordt Uilenspiegel meer in waarde gehouden, dan onder den Zwitserschen boerenstand, die krachtvolle bergbewoners, waar het vleesch zoo overwegend is. Doch ook in Westfalen en Nederland genoot hij altijd de volksgenegenheid en was de begunstigde boerennar.

Zijn naam schijnt verdicht; bij het dorp Möllen, niet ver van Lubek, toont men zijn graf onder eene linde, (Lat. *tilia*) en op den zerk is de *uil* en de *spiegel* uitgehouwen. Volgens het grafschrift zou hij aldaar in 1350, doch volgens de prologe van ons volksboek in 1101 gestorven zijn, doch dit alles zal wel eene fabel wezen en ik meen het met Görres er voor te moeten houden, dat het boek, dat zijnen naam draagt, eerst langzamerhand verzameld en tot een geheel gebragt is,

dat als een schat van volksgeestigheid den boer een huispostil en nooit verdroogende bron van scherts en vrolijkheid naar zijn hart was.

Het Hollandsche volksboek bevat 50 streken van Uilenspiegel en eindigt met zijn grafschrift in verzen; het schijnt hier en daar het oorspronkelijke ingekort, maar althans niet verbeterd te hebben en van Roomsch-Catholijken oorsprong te zijn. De aard van dit stuk, dat niets edels heeft, verbiedt mij den inhoud medetedeelen, die ook voor aesthetische letterkundigen weinig belangrijk is. Eene latere uitgave onder den titel: *wonderlijke Levensgeschiedenis van Thyl Uilenspiegel, behelzende zijn schalkachtig en avontuurlijk leven, op nieuw verbeterd en vermeerderd, met zeldzaamheden welke noch nimmer bekend zijn geweest.* Tweede Druk. Rott. bij Hoffers. is iets gekuischter en in stijl verwerkt, doch in de daad weinig beter. In het voorberigt vindt men nog de bijzonderheid gemeld, dat dit boek ons uit Cleefsland is toegekomen. Het had er mogen blijven.

TOEVOEGSEL.

De volgende stukken, die ik alleen bij naam kende en welke ik dus aarzelde onder de volksromans optenemen, acht ik het niet ongepast ten slotte van dit werk optegeven, gelijk ik dezelven in Hains *Repert. Bibliograph.* beschreven vond, tevens met eenige werken van gelijken titel in andere talen.

I. *Historye van Troyen als si bescreven is bi den Rechter Guidonem van der Columnen.* Gouda bij Ger. Leeu. 1497. fol.

II. *Die Vergaderinge der Historien van Troyen, ghecompozeert en̄ vergadert van den Eerbaren man, Meester Roelof die Smit, Priester en̄ Capellaen van mijn zeer geduchtige Heere myn Heere den Hertoghe van Bourgongen Philippus int iaar* 1464. Haerlem in Hollant 1485. fol.

III. *Die schoene en die suuerlike Historie van Apollinus van Thyro.* Gheprent te Delf in Hollant. 1493. 4°. pl.

IV. a. *Die historien der heyliger drie coningen.* Delf 1479. 4°.

b. *La vie des trois Roys, Jaspar, Melchior et Balthazar, translatée de Latin en Francois.* Impr. a Paris par Jehan Treperel etc. VI de Fevr. l'an mil CCCC. IIII. XX. & XVIII. 4°.

V. *Het boeck van de dochteren van Syon.* Antw. Gher. Leeu. 1492. 4°. pl.

VI. a. *Hier beghint die prologhe van der scoenre historien hertoghe Godeuaerts van Boloen.* gekl. pl. z. j. pl. en dr.

b. *Hier beghint een genuechlike hystorie van den edelen hertoghe Gouaert van Buloen, die welck seer genuechlick es om lesen,* met houtsn. Gheprent Thantwerpen bi my Gouaert Back. z. j.

VII. Jan van den Berghe, *Kaetspel.* Ghepr. te Louen bi mi Johan van Westphalen, 1477. kl. fol,

VIII. a. *Van den Scaecspele.* z. pl. j. en dr.

b. (H)*ier beghint eē suuerlijk boec van den tijtuerdrijf edelre heren ende vrouwen als van dē scaecspul.* Ter Goude in Hollant by Ger. Leeu. 2 Oct. 1479. fol. 67. bl. pl.

c. *Tractaat van den Tijdverdrijff der Edele Heeren en Vrouwen genoemt dat Scaecspel, verciert mit veele schoone historien.* Int iaer ons heren MCCCCLXXXIII opten viertienden dach van februario: so is dit ghenoechlike boeck volmaeckt te Delfft in hollant. 4°. pl.

d. *Libro di guocho di scacchi. Composto per*

Maestro Jacobo dacciesole dell ordine de frati predicatori. Firenze per M. Ant. Miscomini 1493. 4°.

e. *The game at chess.* De voorrede is van Willem Caxton, daarin deze woorden: » *There was an excellent doctour of dyuynyte in the royame of fraunce of the ordre of thospital of Saynt Johns of Jherusalem* (*Joh. du Vignay*) *whiche entended the fame* (*game*) *and hath made* (d. i. in het Fr. vertaald uit het Lat. van Jac. de Cessolis) *a book of the chesse moralysed whiche at suche tyme as I was resident in brudgys in the counte of Flaundres* (vóór 1474) *cam into my handes.* z. j. 83. bl. pl.

f. Eene andere uitgave van Caxton. 1474. 72. bl. fol.

Waarschijnlijk is deze lijst nog voor aanvullingen vatbaar, gelijk er daarentegen misschien eenigen zijn opgenomen, dat geestelijke werken, geene romans zijn. Nadere nasporingen zullen dit kunnen ophelderen, want er schuilen zeker hier en daar in de boekerijen nog vele exemplaren van dergelijke zeldzame werken.

OVERZICHT

OVER DE

OUDE ROMANTISCHE LITERATUUR

IN DE NEDERLANDEN.

Nadat wij nu de geschiedenis, den inhoud en de taal onzer vaderlandsche volksboeken, zoover zij ons bekend waren geworden en onder het volk nog lezers vinden, hebben nagespoord, is het voor hunne juiste waardering van groot belang, dezelve in verband tot de oude romantische letterkunde te beschouwen, en hun aldus de plaats aantewijzen, die zij moeten innemen als kunstwerken, waarin zich de geest van eenen anderen tijd spiegelt.

Nog is eene dergelijke schets nimmer in ons vaderland beproefd, tevreden met de luisterrijke tijden van het gemeenebest, waande men dat ook eerst met deszelfs oprigting onze letterkunde ontstaan was en zag met minachting op de oude poëzij neder; de schuld daarvan lag grootendeels bij onze letterkundigen zelve, die slechts dat gedeelte der oude literatuur aan het licht bragten, wat uit een aesthetisch oogpunt beschouwd, van zeer geringe waarde was, te weten de rijmkronijken, en het overige, het romantische gedeelte, als der lezing geheel onwaardig, in het stof hunner boekerijen lieten rusten. De burgerzin, de geest

van handel en nijverheid, die den Nederlanderen in de drie laatst verloopene eeuwen eigen was, vond geenen smaak in de romantische denkbeelden der middeleeuwen, en de geslachten, wier opkomst van den oorsprong der republiek en der hervorming dagteekenden, hechtten zich niet aan herinneringen van geslachten en tijden, die tot hen in geene betrekking stonden, en daaruit is het dan ook te verklaren, dat zelfs onze letterkundigen der 16de en 17de eeuw bijna nimmer van de voorouderlijke poëzij gewagen en er met haat en minachting op nederzien.

Men begint thands allengs van dit vooroordeel terug te komen, al is het ook misschien uit volgzucht, want het zijn de Duitschers die ons het eerst met deze voorouderlijke schatten bekend gemaakt, en ons tot onze schande onze oude taal en letteren geleerd hebben; terwijl de Nederlanders nog bijna alleen Maerlant, Stoke en van Velthem kenden en daarnaar de poëzij en de taal der vroegere eeuwen beoordeelden, werd het beste gedeelte daarvan zoo in Duitschland als hier, door Weckerlin, Gräter, Grimm, Mone, Graff, Massmann, Tross, Hoffmann von Fallersleben en anderen, opgespoord, uitgegeven en toegelicht. Het is meer dan tijd om te ontwaken en mede de hand aan het werk te slaan, wil men de eer des lands in dit opzicht niet geheel prijs geven en wij wenschen dus van harte dat diegenen onzer geleerden welke daartoe bevoegd zijn, zich deze tak van wetenschap eindelijk eens met ernst en ijver

mogen aantrekken en het publiek hunne nasporingen mededeelen. Doch wij keeren na dezen uitstap, dien de belangstelling in de zaak ons deed wagen, tot het onderwerp terug.

De eerste tijden onzer letterkunde zijn, meer dan elders, in duister gehuld; hoezeer ons van de heidensche en Frankische tijden niets is overgebleven, behoeft het geen betoog, dat er ook toenmaals hier te lande dichters gebloeid hebben en de roem der goden en helden, de lof van natuur en liefde in Nederland bezongen is. In Friesland kent men nog den naam van den blinden zanger Bernlef, die onder het heidendom, in de 8ste eeuw de daden der koningen in zijne liederen vermeldde. (1) Dit alles is echter verloren. Als eene rede daarvan pleegt men aantevoeren, dat de volkstaal (*lingua rustica* of *vulgaris*) niet geschreven werd en alleen het Latijn dat voorregt genoot. En dit zoude dan tot in de 13de eeuw voortgeduurd hebben? wie kan het gelooven. Neen, men mag gerustelijk aannemen, dat althans ten tijde der Karolingische vorsten ook de volkstaal in schrift vervat en vele gezangen ook daardoor bewaard werden. Van de 12de eeuw weet men dit zeker; Mone voert uit een stuk van den jare 1130 daaromtrent eene getuigenis aan (2) en wat meer zegt het meesterstuk onzer oude poëzij, de Reinaert de Vos, behoort in zijnen eersten

(1.) Zie mijne *Nederl. Volksoverl. en Godenleer* bl. 126.

(2.) *Anzeiger zur kunde der teutschen Vorz.* 1834. bl. 185.

aanleg gewisselijk tot deze eeuw, terwijl ook misschien nog andere ons overgeblevene stukken daartoe gebragt moeten worden. (1)

Doch hoe het daarmede zijn moge, men moet de romantische literatuur dier eeuwen als een uitvloeisel van de kruistogten beschouwen, die der oud Duitsche poëzij hare woestheid, haren wildzang ontnomen hebben en met Zuidelijken en Oosterschen gloed verwarmd. Vandaar die prachtige beschrijvingen, die men in de oude romans overal aantreft, die trek naar het Oosten, als het land van roem en schatten, en die droomen van betooverde eilanden, onwaardeerbare edelsteenen, kleenodien, talismans en dergelijken, waarvan nog de Oostersche verhalen overvloeijen en daarin vaak eene treffende overeenkomst met onze oude gedichten opleveren. (2)

Men zoude echter dwalen, indien men meende dat daardoor de oud Duitsche poëzij geheel te gronde gegaan ware, zij bleef altijd in eere, maar werd rijker opgetooid en met den tijdgeest in overeenstemming gebragt, zoodat de *kempen* en *recken* tot ridders, de heidenen tot Christenen, de godenzangen tot kerkliederen vervormd werden. Er zijn dus bij de beschouwing der oude romantische literatuur twee verschillende grondslagen te onderscheiden. Dit oudere heidensche element

---

(1.) Willems *Reinaert de Vos*. Gent 1836. Voorr. bl. 17. volgg.

(2.) Zie b. v. hetgeen ik boven aangeteekend heb omtrent den roman der Zeven Wijzen.

is wederom niet van éénen oorsprong, maar deels plaatselijk, deels algemeen Duitsche mythe, deels vreemd, t. w. of Keltisch of Slavisch of Latijnsch, en dit laatste hangt met de invoering des Christendoms zamen, ofschoon het den aard der heldendichten niet zoo zeer veranderde als de kruistogten en alleen de heidensche voor Christelijke namen verwisselde en soms nog niet eens. Daarom bleven bij de Duitsche stammen de aloude eigennamen ook na de invoering der nieuwe godsdienst in zwang en werden eerst tijdens de togten naar Azie voor anderen verwisseld, behalve in Friesland, waar men de vroegere behield.

Deze opmerkingen moesten vooruitgezonden worden om den aard der oude romantiek van het ware standpunt te beschouwen, op hetwelk zij zich in Nederland en elders in de 12de en 13de eeuwen bevond, wij moeten er alleen nog bijvoegen, dat ook de godsdienst dat karakter allengs aangenomen had, dat de staatsinrigtingen daarnaar gewijzigd waren en dat de maatschappij aldus een in allen deele harmonisch geheel opleverde, zooals het na die tijden niet weer aanschouwd is.

De maatschappij bestond toen, gelijk bekend is, uit geestelijkheid, adel en gemeen, maar reeds in de 12de en 13de eeuw kwam vooral in het rijke Vlaanderen een derde stand op en deze ontwaarde bij toenemende beschaving mede de behoefte aan eene eigene letterkunde, vandaar weder vier wijzigingen. De geestelijkheid las behalve hare kerkelijke en zedelijke boeken ook wereldlijke, maar

mengde het romantische tevens in hare kerklegenden en geestelijke gedichten, ja eigende zich soms de volksfabel toe en trok haar alleen een heilig gewaad aan. In de kronijken echter bleef zij doorgaans (uitzonderingen zijn er vele) meer nuchter en prozaisch.

De adel, die ter liefde van God en de vrouwen gezworen had, geene gevaren te ontzien, en zonder krijgsroem niet bestaan konde, was de stand die voor de romantiek het gunstigst werkte en daarom zingen de meeste dichtstukken diens tijds van riddergeest en liefde. Zelfs geestelijken verwaardigden zich gaarn daartoe voedsel te leveren. De dichters waren aan de hoven en op de burgen des adels welkom en om den gezelligen haard gezeten hoorde het huisgezin gretig de daden der voorouders en de wonderen van vreemde gewesten. (1)

De knecht volgde zijnen heer in den krijg; ook hij kon roem en ridderschap verwerven, ook hij verhaalde in zijnen ouderdom aan zijne kinderen van zijne togten en daden en daarom was ook hem en den zijnen de roman welkom, maar uit de hoofsche kringen uitgesloten, koos hij eenen ruweren vorm voor zijne tafereelen of verbasterde die der hoogere standen, vandaar het volkslied.

Geheel anders was het met den derden of bur-

---

(1) Gervasius Tilberiensis meldt dit uitdrukkelijk ten aanzien van Engeland, *Otia Imp.* III. 59. *In hyemis tempore post coenam noctu familia divitis ad focum, ut potentibus moris est, recensendis antiquorum gestis operam dabat.*

gerstand. Deze aan koophandel en handtering verknocht, vond geen behagen in de beschrijving van ridderschap, van krijgstogten en heldenavonturen, die hem niet aangingen en waaraan hij geen deel had. Zijn geest hechtte zich bij voorkeur aan tafereelen uit zijnen stand of uit de ware geschiedenis, ontkleed van de romantische fabelen en aan eene min mystisch- romantische zedeleer en godsdienst. Daar nu deze stand reeds vroeg in de Nederlanden in bloei kwam, vormde zich ook al vroeg eene antiromantische letterkunde en vandaar de school van Maerlant; vandaar dat deze burgerdichter (hij was griffier der stad Damme) overal zoo hevig uitvaart tegen de romantische fabelen en tevens zoo weinig poëtisch is. (1) De eernaam *vader der dietsche dichteren*, wordt hem dan ook alleen van zijne volgers gegeven en daar dezen meer en meer toenamen, geraakte de romantische literatuur, als eene fijne bloem, onder de ruwe handen der burgers te loor en ging allengs tot de mindere volksklassen over. Men heeft dus zeer verkeerd dien dichter voor den oudste der

---

(1) Zie deze plaatsen uit Maerlant bijeengezameld door Hoffmann *Hor. Belg.* I. 17. 48. De *Lekenspiegel* zegt van hem: III. XVII. 120—125.

Jacob van Maerlant die vader
Es der dietscer dichter al gader
Sceltse sere die loghenieren,
Die valsce materien visieren,
Die sy subtylic connen cleden
Ende met sconen woerden leden.

Vlaamsche poëten gehouden, hij was alleen de stichter der burgerlijke dichtkunst, die in Nederland alleenheerschend werd en zich nooit tot eene aanzienlijke hoogte verheffen konde.

De kruistogten, niet door één volk afzonderlijk, maar door de bloem der magtigste natien van Europa gezamenlijk tot bereiking van hetzelfde doel ondernomen, hadden dezen nader met elkanderen en allen gelijkelijk met het Oosten bekend gemaakt; het gevolg daarvan was, dat hunne letterkunde ook dat scherp afscheidende, nationale verloor en dezelfde heldenbedrijven en groote herinneringen, dezelfde fabelen en dichtingen allen gelijkelijk boeiden, kortom dat de opkomende romantische literatuur een algemeen eigendom werd, zoowel wat de romans der hoogere klassen, als de volksliederen betrof, maar daar het Zuiden van Frankrijk en het Noorden van Spanje reeds vroeger door den invloed der Grieksche en Latijnsche volkplantingen, en de meerdere beschaafdheid der Gallische stammen in cultuur de Noordelijke volkeren voorbijstreefde, had hetzelve ook zeker overwigt in de letterkunde, maar het Frankenland, mede reeds tot zekere beschaving gekomen, voerde daarentegen eenen krachtigeren en mannelijken toon, die den Duitschen volkeren eigenaardiger was en daarom bij hen grooten weerklank vond.

Nederland was gedeeltelijk door Frankische vorsten beheerscht, door Frankische volkeren bewoond geworden en schoon de taal niet gelijk in

het Zuidelijke Frankenland in het Romansche was overgegaan, had de Romansche poëzij nogtans grooten invloed daarop verkregen. Vandaar dat onze oude romans veelal naar Walsche voorbeelden bewerkt en somtijds vertaald zijn; het volkslied daarentegen hechtte zich minder aan die Frankische beschaving en sloot zich aan de Overrhijnsche en Noordsche naburen aan. (1)

Nadat wij nu in het algemeen het karakter onzer oude romantische poëzij hebben leeren kennen, komen wij tot de beschouwing derzelve in de gewrochten, waarbij zich weder even als elders eene merkwaardige verdeeling opdoet.

De geestelijke poëzij, hoezeer zij mede eenen romantischen geest ademt, gaat ons hier niet aan dan in zooverre zij zich aan den roman huwt, in legenden, novellen of allegorie.

Aan dergelijke stukken is vooral de Hoogduitsche letterkunde zeer rijk, (2) wij daarentegen arm; hetzij de hervorming veel heeft doen verloren gaan, hetzij het meeste nog in de Belgische kloosters schuilt. Het is opmerkelijk dat ook de school van Maerlant, hoezeer anders van alle fabelen afkeerig, de geestelijke niet heeft durven wegwerpen en zelfs de meesten bij hen worden aangetroffen. Zoo de *mirakelen van onser Vrouwen*, welke Maer-

(1) Zie dit in de bijzonderheden aangetoond door Hoffmann, *Hor. Belg.* P. II.

(2) Zie Büssching en von der Hagen *Litter. Grundr. zur Gesch. der deutschen Poësie.* 251 ff.

lant in zijnen *Spieghel Historiael* heeft opgenomen. Zijne gedichten *van den drie gaerden*, *van ons Heren kijnscheide* en die van onbekende schrijvers: *van vijf bomen; van Marien ende ere nonnen; een sprake van sesterhande verwe; een argument tusscen oetmoedicheit ende die ere van der werlt, ende tusschen rijcheit ende armoede ende tusscen solaes ende penitentie; dyaloghe van Meliboeus ende Prudentia; de Levens der Heilighen* enz. (1) welke allen min of meer den geest dier eeuw kenmerken en menigen echt dichterlijken trek in hunne naïve eenvoudigheid bewaren.

De geestelijke allegorische poëzij is eerst later bij ons in den smaak gekomen en mede van burgerlijke afkomst; want zij sproot uit de rethorijkkamers, die in de 14de eeuw opkwamen, maar eerst in de twee volgende het toppunt van haren bloei bereikten en eene voorname oorzaak waren van het verval onzer letterkunde. Nogtans treffen wij van dezen aard reeds vroeger een opmerkelijk stuk aan, en wel in den gewonen romanvorm. Het is eene vertaling van den beroemden *Roman de la rose* door twee Fransche dichters Guillaume de Lorris (1260) en Jehan de Meung (1300) geschreven en waarschijnlijk omtrent het midden der 14de eeuw in onze taal overgebragt, echter met verkortingen. Dit geestige gedicht voert een aantal zinnebeeldige personaadjen handelende ten

(1) Hoffmann *Hor. Belg.* P. I.

tooneele, in den verhaaltrant der romans. (1) Het Nederduitsche stuk ligt in HS. te Stuttgard. (2)

Van oneindig meer belang is de wereldlijke romanpoëzij in Nederland en tevens veel rijker in voortbrengselen. Even als in Duitschland en Frankrijk kan men dezelve in verschillende klassen verdeelen naar de stof welke daarin behandeld wordt, ofschoon allen uiterlijk op dezelfde wijs opgetooid zijn.

Deze romans behandelen namelijk of oud Duitsche overleveringen uit de tijden des heidendoms, of heldenverhalen uit de tijden van den Britschen koning Arthur of Artus, of dergelijken uit de Frankische tijden, en elk dezer klassen bevat eenen cyclus van dichtingen; of zij zijn van gemengden inhoud, dan eens uit de oude gewijde of ongewijde geschiedenis ontleend, dan eens ridderbedrijven of novellen uit latere dagen behelzend.

Behalve deze eigenlijk gezegde ridderromans heeft onze oude letterkunde nog andere werken aantewijzen, welke schoon geheel romantisch, tot de bovengenoemde niet betrokken kunnen worden, te weten romantische reisbeschrijvingen, verhalen van tooveraars, schalksche romans en eindelijk de dierenroman. Wij zullen elk dezer klassen afzonderlijk beschouwen.

In de eerste plaats doet zich de Duitsche volksoverlevering voor onze aandacht op. Zij bevat de

---

(1) Bouterweck *Gesch. der Franz. Poësie und Beredsamkeit.*

(2) Weckherlin *Beytr.* 107—413. Hoffmann. *Hor. Belg.* I. 64.

daden van oude helden en hunne oorlogen, hetzij met verwante, hetzij met vreemde volksstammen. In Duitschland over den Rhijn zijn deze sagen volstandiger en langer bewaard gebleven dan in de Frankische gewesten, maar evenwel kan ook onze overlevering en letterkunde nog overblijfselen daarvan aanwijzen. Hiertoe behoort onder anderen de overlevering van koning Ermanarik en zijne begravene schatten, waarvan in den Reinaert de Vos gewaagd wordt (vs 2247), welke Ermanarik volgens Saxo Grammaticus een koning der Gothen was, die om zijne schatten te bewaren een groot slot deed bouwen (1) en in de Duitsche heldensage sedert de 6de eeuw beroemd is. (2) Eene andere herinnering, koning Ettel (Attila) en de Hunen betreffende, vindt men bij Maerlant. (3) In een ander oud Vlaamsch gedicht *der vier Heren wenscen*, komen vier helden uit het Nibelungenlied voor, namelijk Günther, Gernot, Rudiger en Hagen, welke te zamen eenen wedstrijd van

---

(1) Zie Willems *Reinaert de Vos* bl. 90. Grimm *Reinh. Fuchs* s. CLII. Saxo Gramm. *Hist. Dan.* L. VIII.

(2) W. Grimm, *die deutsche Heldensage.* s. 1. ff.

(3) *Alexander:*

Ettels orloghe van den *Hunen*
En mochte hier jeghen niet ghestunen.

Ook in Holland kende men deze sage. Zie mijne *Ned. Volksoverl.* 91 en 207. In den *Roman van Lemborch* komen ook de *Hunen* nevens die van *berberien* voor. Zie

wenschen houden (1) dergelijke sporen treft men ook in den *Roman van de Kinderen van Otte van Lemborch* aan, alwaar de ridder Echites van Athene in zeker foreest den reus Morant ontmoet, dien hij overwint, na hem zijn zwaard *Mimminc*, door *Wilant* gesmeed, ontnomen te hebben, (2) en eindelijk heeft de Heer Serrure onlangs een fragment van het Nibelungenlied in het Vlaamsch ontdekt. (3) Welligt zijn ook de oud Duitsche heldendichten Gudrun en Lohengrin oorspronkelijk in het Vlaamsch geschreven. (4)

B. VIII. fol. 83 van het HS.

Nv latic van hem bliuen
Ende willu vort bescriuen
Hoe di coninc van mombrant
Ende van barbarien die seriant
Ende van den *hunen* mede
Die conincghe met moghenthede
Siin in ermenien comen.

(1) Zie dit gedicht in Mone *Quellen u. Forsch. zur Gesch. der teutschen Litter. u. Spr.* B. I. s. 148.

(2) *Roman van Lemborch* B. IV. fol. 39 b. van het HS.

Morant scoet op al met ouermoede
Ende seide du daets alse de vroede
Dattu names mi miin swert
Dat menegher marc es wert.
Het smeede *wilant*
Ende es *mimminc* ghenant
Het voerde *wedege* die coene.

(3) Mone *Anzeiger* 1835. s. 148.

(4) Willems *Reinaert* Inl. Mone *Gesch. des Heidenthums im nördl. Europa.* II.

Indien nu ondanks de Frankische heerschappij, die der oud Duitsche heldensage niet gunstig was, deze echter niet geheel uitgewischt heeft kunnen worden, is het natuurlijk, dat die overleveringen, welke in het Frankenrijk bloeiden ook hier te lande opgenomen en met vrucht bewerkt geworden zijn. Terwijl dus van de Merowingen geene zangen overbleven, verspreidden zich die van koning Arthur zoo in Frankrijk als in de Nederlanden met groote vruchtbaarheid en vormden allengs eenen cyclus van dichtingen, waaronder zeer opmerkelijke stukken aangetroffen worden. Reeds in de oud Hollandsche kronijken doen zich sporen daarvan op, terwijl deze koning tevens als hier te lande geoorloogd hebbende voorgesteld en als de volksvijand der Friezen en Angelsaxen gedacht wordt. (1)

Wat nu onze letterkunde aangaat, zijn er uit dezen fabelkring verscheidene romans, deels in de herinnering, deels in de daad overig. Reeds Maerlant maakt van den roman *van den Grale* (2) (d. i. de schotel waarop Christus het H. Avondmaal gebruikte, waarvan in dezen fabelkring overal

---

(1) Onder anderen in het *Goudsche Kronyoksken* 1478. Zie mijne *Nederl. volksoverl.* bl. 95 en 210. Ook Gervasius Tilber. *Otia Imp.* III. bij Leibnitz. II. maakt van Holland melding.

(2) Welligt wordt hiermede de roman van *Arthur* bedoeld, welke naar het Fransch van Philippe de Mousque gevolgd was en waarvan Lod. van Velthem *Sp. H.* B. II. C. 17. en Lelyveld op Huyd. *Proeve.* I. 141 gewagen.

gewaagd wordt) melding en tevens van *Perchevale*, (waarvan ook van Velthem spreekt *Sp. H.* B. II. C. 19.) *Lenvale*, *Walewein*, *Tristram ende Lanceloet*, (1) waarvan ook Diederik van Assenede gewag maakt (2), en *Merlin*, welke door Melis Stoke genoemd wordt (2*), en hoewel het niet zeker is, of alle deze helden afzonderlijk in Nederduitsche romans bezongen zijn, laat het zich nogtans van eenigen bewijzen, waarvan de gedichten nog heden bestaan. Zoo bezitten wij de romans van *Lancelot* (3), *Ferguut ende Galiene* (4) en *Walewein* (5) waarvan de eerste naar Gautier de Mappes bewerkt is, terwijl de laatste tot de twaalfde of de eerste helft der 13de eeuw behoorende, door Penninc en Pieter Vostaert gedicht, en zoo het mij voorkomt niet vertaald is (6).

Intusschen schijnen de romans uit dezen fabelkring later de algemeene belangstelling verloren

---

(1) Zie deze plaatsen van Maerlant aangehaald bij Hoffmann *Hor. Belg.* I. 48 sqq.

(2) *Floris ende Blancefloer* vs. 58.

Wi hebben ghehoert van Ysouden
Hoe si minde haers mans neue Tristram.

(2*) D. II. bl. 377 uitg. van Huydecoper.

(3) H. S. in de Koninklijke boekerij. Zie Hoffmann. I. 54.

(4) HS. in de boekerij der Maatsch. voor Ned. Lett. eerlang uittegeven door Prof. Visscher.

(5) HS. mede aldaar. Hoffmann. I. 56. Eenige Uittreksels bij Ypey *Gesch. der Nederl. tale*. II. 368. volgg.

(6) Ik heb hier het HS. voor mij liggen. Daarin lees ik aan het einde, dat Vostaert het door Penninc onvoltooid gelatene gedicht afwerkte:

te hebben, hetgeen daaruit aftenemen is, dat er slechts drie tot op onzen tijd en wel in niet meer dan een enkel handschrift zijn overgebleven, gelijk ook geen derzelven immer zoover ik weet in proza omgewerkt en volksboek geworden is.

Maar nu kwamen de Frankische sagen op en werden in romans verwerkt en zij bragten de oud Duitsche en Arthurs verhalen langzamerhand in vergetelheid. Wanneer men den aard dezer Frankenromans nagaat, wordt dit natuurlijk, want alle de geliefkoosde denkbeelden, vooroordeelen en herinneringen der hoogere standen waren daarin opgenomen en gevoed. Het middelpunt, waarom zich die geheele fabelkring wentelde was Karel de Groote, de overwinnaar der Saxen en Saracenen,

---

na die wort
Die hi van penninge vant bescreuen.

waaruit blijkt, dat deze den roman eerst geheel in proza opgesteld had, en deze zelf zegt in den aanvang:

Van den coninc Arture
Es bleuen menighe auonture:
Die nemmermee ne wert bescreuen
Nu hebbic ene scone up heuen
Consticse wel in twalsche vinden
Ik soudse jou in dietsche ontbinden.

Hij heeft dus eene *scone avonture die nemmermee ne wert bescreuen* opgemaakt, had hij ze in het Fransch kunnen vinden, hij zoude ze in het Nederduitsch *ontbonden* d. i. verklaard hebben.

Wel is waar beroept hij zich aan het einde op een Walsch voorbeeld:

Ons orcont die walsce tale

doch dit bewijst niets, daar hij evenzoo oude brieven uit Waleweins tijd aanhaalt.

de voortplanter des Christendoms, de reusachtige, onverwinnelijke, edelmoedige, beschaafde held en ridder, de door den Paus gekroonde Keizer, kortom het ideaal van eenen Christenvorst en ridder en bovendien een Frank.

De romans van dezen cyclus houden zich echter niet met Karel alleen bezig, ook de overige zoo vroegere als latere Frankische vorsten worden daarin opgenomen, en soms alleen de helden wier fabel met die der Karolingen in verband staat. De oorsprong dier sagen ligt waarschijnlijk in de 9[de] of 10[de] eeuw, want na de nasporingen van Turner en Wolf is het genoegzaam zeker geworden, dat de kronijk van den gewaanden Turpinus, in 1112 door paus Calixtus II voor echt verklaard en op welke de romanschrijvers van dezen fabelkring zich veelal beroepen, zelve op oudere volksoverleveringen gegrond was (1),

---

(1) Wolf *über die neuesten Leist. der Franz. für die Herausg. ihrer Nat. Heldenged.* Wien 1833. s. 23ff. en 162. Het zoude ons te ver voeren en zelfs onze krachten te boven gaan, reeds nu de betrekking dier sagen tot de historie van dien tijd te ontwikkelen; waarheid schijnt daaraan ten grond te liggen en het meeste uit de levensbeschrijving van Karel den Groote door Alcuinus geput te zijn; men heeft onlangs een HS. onder dien titel op de boekerij van Cajus and Gonnevill College te Cambridge ontdekt, hetgeen echter bleek van Eginhardus te zijn. Zie Pertz *Mon. Germ. Hist.* II. 436.

Het bestaan van een zoodanig werk van Alcuinus wordt dus nog zeer betwijfeld, doch in eenen ouden Codex van Eginhard van de 11de eeuw uit de Thuaansche biblio-

en Görres is van meening dat de romans, naar gelang zij Karel als heilige of bloot als overwinnaar en held beschouwen, uit latere of vroegere eeuwen afkomstig zijn; (2) dit is echter voor als nog moeilijk te beoordeelen, daar slechts een gedeelte der oudste hiertoe betrekkelijke overleveringen verzameld is en de vroegste romans en volksliederen zelve eerst ten halve bekend zijn. Doch wij kunnen het onderzoek daaromtrent nalaten, dewijl de Nederduitsche romans allen tot dien lateren

---

theek (Bouquet *Scr. R. Fr.* V. 103. Pertz II. 433.) komen ten slotte deze merkwaardige woorden voor: *Reliqua actuum ejus* (Caroli M.) *gesta, seu et quae in carminibus vulgo canuntur de eo, non hic planiter descripta, sed require in vita quam Alchuinus de eo scripsit;* van dergelijke zangen spreekt ook de Poeta Saxo *Ann. Car. M.* L. V. een schrijver uit den aanvang der 9de eeuw:

Est quoque jam notum *vulgaria carmina* magnis
Laudibus ejus (Caroli) avos et proavos celebrant:
Pipinos, Carolos, Hludovicos et Theodricos
Et Carlomannos Hlothariosque canunt.

Ofschoon Eginhard zelve van alle deze oorlogen geene melding maakt, bewijst dit nog geenszins dat zij geen plaats gehad hebben, dewijl hij zelf meer bijzonderheden zoude hebben kunnen opgeven, *nisi vitae illius modum, potius quam bellorum quae gessit eventus memoriae mandare, praesenti opere animo esset propositum.* (Vita Car. M. C. 6.) Van *Roeland* en den neerlaag bij *Ronceval* gewaagt hij nogtans ter loops, terwijl van *Willem van Oranje* eene levensbeschrijving bestaat, voor of in de 11de eeuw geschreven, en *Haimon*, Hertog der Albigensen ten jare 778, in Astronomi *Vita Ludov. Pii* C. 3. een werk uit de eerste helft der 9de eeuw, genoemd wordt.

(2) Görres *Teutsche Volksbücher.* s. 120. Karel de Groote werd in 1166 door Paus Adrianus heilig verklaard.

tijd schijnen te behooren en gaan dus tot derzelver beschouwing over, ons daarbij alleen aan de ruimere beteekenis van de benaming Karolingische fabelkring houdende, waarbij de daden en lotgevallen der verschillende vorsten van dien stam en hunner helden en genooten geschilderd worden, ongeveer van de 7de tot de 10de eeuw. (1)

Deze fabelkring wordt in onze letterkunde, wat het onderwerp aangaat, geopend door de beide romans van *Floris en Blancefloer* van Diederik van Assenede en *Valentijn en Ourson*, van welken wij boven een verslag gegeven hebben, want ofschoon de laatste van veel jongere dagteekening is, worden daarin de lotgevallen van de stamvaders der Karolingen vermeld, waarbij men den roman van *Nameloes ende Valentijn* voegen moet, die welligt aan gene ten voorbeeld gestrekt heeft en waarvan thands slechts een paar fragmenten overig zijn (2) en dien van *Seghelijn van Jherusalem*, (3) door Loyalte of Loylate, mijns oordeels een werk van de 15de eeuw en van geringe waarde. Misschien behooren ook *de geduldige Helena van Constantinopel* en *Parthenopeus en Melioere*, waarvan een stuk overig en door Bilderdijk uitgegeven

(1) Eene algemeene opgaaf en karakteristiek der Karolingische romans vindt men bij Schmidt in de *Wiener Jahrb.* voor 1825. B. 31.

(2) Zij bevatten 352 verzen. Hoffmann *Hor. Belg.* I. 68.

(3) Van Wijn *Hist. Avondst.* B. I. bl. 312. Er zijn drie uitgaven van bekend, een exemplaar berust in de bibl. der Maatsch. voor N. Lett.

is (1) en dat tot de 13ᵈᵉ eeuw schijnt betrokken te moeten worden, tot dit tijdvak der Karolingen.

Talrijker zijn de Nederduitsche romans welke Karel den Groote zelven en zijnen tijd behandelen en onder dezen vindt men verscheidene uitmuntende gedichten. Vooreerst moeten wij melding maken van een fragment van 360 verzen, onlangs door Massmann te Munchen uitgegeven, welke uit Turpinus schijnen ontleend te zijn, (2) omdat deze kronijkschrijver de bron voor vele romans geweesd is; vervolgens van twee andere fragmenten, thands alleen in den Nederrhijnschen tongval bestaande, maar die volgens Hoffmann uit het Nederduitsch vertaald en in het gemelde werk van Massmann opgenomen zijn; (3) zij bevatten de beschrijving van Karels togt naar Spanje en schijnen naar Fransche of Latijnsche bronnen bewerkt. Belangrijker is echter de roman van *Carel ende Elegast*, zoowel omdat het een oorspronkelijk Nederduitsch gedicht uit de 13ᵈᵉ of 14ᵈᵉ eeuw is, als wegens den welgelukten verhaaltrant; onlangs is deze naar twee gedrukte exemplaren uit de 15ᵈᵉ eeuw, door Hoffmann in het licht gegeven. (4)

---

(1) Bilderdijk *T. en D. Verscheidenh.* III. 121—159. Verg. Hoffmann I. 66.

(2) Massmann *Denkm. deutscher Spr. u. Litt.* 1ᵉ Heft Munchen 1828.

(3) Massmann t. a. p. bl. 155. Verg. Hoffmann I. 94.

(4) *Hor. Belg.* IV. Bresl. 1836.

Nog bezitten wij gedeeltelijk den roman der *vier Heemskinderen*, (1) *Malaghys*, (2) *Gueryn van Montglavie*, waarvan Bilderdijk de overgeblevene fragmenten heeft uitgegeven (3) *Buovo van Antona* (4) en *Oghier van Danemarc*, waarvan de Nederduitsche tekst echter verloren is (5); bovendien maken Maerlant, Heelu, Niclaes de Clerc en de schrijver van Sidrac gewag van de romans van *Fierabras*, *Berewislau*, (5†) *den Roncevalslag* en *Willem van Oranje*, (6) en Heinric, de dichter van den roman van *de kinderen van Otto van Lemborch*, haalt dien van *Olivier* aan (7) waaronder ik den paladijn van dien naam versta, welke bij Ariosto als tijdgenoot van Orlando en Rinaldo gemeld wordt, doch wiens genealogie zeer verward is. (8) Ofschoon het twijfelachtig is of alle deze romans in Nederduitsche bewerkingen bestaan hebben en

---

(1) Zie boven bl. 12.

(2) Aldaar bl. 21.

(3) *T. en D. Versch.* IV. 121—146.

(4) Zie boven bl. 22.

(5) Hoffmann I. 60.

(5†) Deze sage is mij geheel onbekend.

(6) Zie deze plaatsen bij Hoffmann I. 60 sqq. Er bestaat van dezen held eene fabelachtige levensbeschrijving in het Latijn, voor of uit de elfde eeuw, afgedrukt bij Mabillon *Acta SS. ord. Sti Bened.* P. I. Saec. 4. p. 78. en bij Bouquet *Rer. Fr. Scr.* V. 470.

(7) *Roman van Lemb.* HS. B. III. Nogtans behoort deze roman niet tot den Karolingischen cyclus.

(8) *Orl. Fur.* C. 44. St. 26. en elders. Zie boven bl. 43.

Maerlant tegen dezelven uitvarende soms de Fransche dichters bedoelt (*die scone walsce valsce poëten die meer rimen dan si weten*), kan men echter aannemen dat het grootste deel daarvan in de landtaal bestond, althans indien men van het bestaande tot het verlorene besluiten mag. (1)

Eindelijk behelzen nog eenige romans de daden en lotgevallen van latere Karolingische vorsten en hunne helden; onze letterkunde heeft echter weinig daarvan aantewijzen, het is alleen de roman van den *Ridder met de Zwaan*, die nog min of meer tot dit tijdvak behoort en waarvan niet dan het latere volksboek overig is. (2)

Deze drie klassen, die elk eene nooit uitgeputte bron van dichtingen opleverden, waarvan de eene altoos tot de anderen in betrekking stond, zijn daarenboven nog aan elkander verbonden, hoe ongelijksoortig de grondstof ook zijn moge, want bij de Duitsche heldensage ligt een heidensch mythisch en een vaderlandsch gevoel ten grondslag, bij de Arthursagen heerscht meer een Christelijk mythisch grondbeginsel, waarbij komt dat deze koning wegens zijne milde inborst beroemd was, in de Karolingische romans is de ridderlijke heldengeest hoofddenkbeeld en de strenge regtvaardigheid van Karel is niet minder dan zijne dapperheid en reu-

(1) Te Stuttgard, te Bentheim, te Wolfenbuttel, te Munchen, in Frankrijk, Belgie en elders schuilen nog vele tot nog toe onbekende oud Nederduitsche gedichten.

(2) Zie boven bl. 28

zenkracht vermaard in de middeleeuwen, en juist deze drie trekken ontwaart men in alle romans. Maar ook buiten deze fabelkringen zwierf de dichterlijke geest der voorouders; somtijds bezongen zij de togten en heldenbedrijven van latere ridders, soms werd de geschiedenis zoo gewijde als ongewijde aan hunne ridderromantiek dienstbaar gemaakt. De eerste klasse, de eigenlijke ridderromans, laat zich weder in geschiedkundige en phantastische verdeelen en het is opmerkelijk dat juist dezen alleen in proza geschreven zijn, terwijl de poëtische altijd, al is het ook in schijn, op geschiedenis steunen.

Van deze laatste soort heeft de Nederduitsche letterkunde, zoover mij althans bekend is, slechts twee romans aantewijzen; namelijk het uitvoerige gedicht van *Heinric en Margaretha van Lemborch* door zekeren Heinric in de 14de eeuw gedicht, en den roman van *Soudan Saladijn en Hugo van Tabaria* door Heine van Aken, eenen Brusselaar uit het laatst der 13de of den aanvang der 14de eeuw, welke nog in HS. te Stuttgard berust (1) en uit het Fransch overgebragt is.

De phantastische verhalen, welke allen historischen grondslag versmadend in het wilde voorthollen, zijn de beruchte Amadisromans, waarmede sedert den aanvang der 15de eeuw het Zuiden van Europa, Portugal, Spanje en Frankrijk, overstroomd werden en die de ridderromans in het

(1) Weckherlin *Beytr.* 114. Hoffmann I. 44.

ongerijmde doende uitspatten, de oorzaak van hunnen ondergang werden, toen de geestige aanval van Cervantes hunne ijdelheid aan het licht gebragt had. De Spaansche heerschappij bragt te weeg, dat zij ook in Nederland ingang vonden, maar kon nogtans hunnen spoedigen val niet beletten. Van deze vruchten der 15de en 16de eeuw zijn mij in onze letterkunde alleen de *Amadis van Gaule*, *de Palmerijn van Olyve* en de *Ridder van Avonture* voorgekomen. (1) Maar niet alleen de riddertijden, ook de oudere zoo gewijde als ongewijde geschiedenis, leverden zooals wij reeds aanmerkten, stoffe voor de romantische dichtkunst op en men kan zich verbeelden hoe de Grieksche en Romeinsche helden in dien tooi eene zonderlinge vertooning moeten maken, wanneer men hen van hunne tornooijen en tweegevechten hoort gewagen. Het is nog niet uitgemaakt of men deze stukken en de bearbeiding der oude Grieksche en Romeinsche fabelen en geschiedenis, alleen aan de geleerdheid en het onderwijs der monniken te danken hebbe, dan of zij welligt gedeeltelijk op oude volksoverleveringen berusten; zooveel is ten minste zeker, dat de sage van Troje en die van Alexander den Groote zeer vroeg onder de Germanen bekend geweest zijn; van de eerste maakt reeds Tacitus gewag, wanneer hij het gevoelen van sommigen opgeeft, dat Ulysses in Germanie zou gezworven hebben, en vooral de Frankische schrijver

---

(1) Zie boven bl. 70.

Fredegarius uit de 7de eeuw. (1) Ook op Alexanders togten berusten drie oud Duitsche stamsagen. (2)

Hoe dit zij, men kan althans vaststellen, dat de dichters dier romans uit monnikenverhalen geput hebben, die naar Latijnsche en Grieksche bronnen bewerkt zijn, de inhoud toont dit genoegzaam aan, ook waren eenigen dezer dichters in de geleerde talen onderwezen en lieten gaarne hunne geleerdheid in die stukken uitkomen.

Onze letterkunde is aan deze soort van romans arm, en bovendien zijn de meesten verloren gegaan, terwijl Duitschland en Frankrijk vele dergelijke dichtstukken kunnen aanwijzen. Uit de gewijde geschiedenis is mij alleen de *Destructie der stad Jherusalem* als volksboek voorgekomen (3), en uit de ongewijde historie ken ik slechts de romans van *Jason; de verwoesting van Troje en de liefde van Troilus en de schoone Briseida*, benevens de *Alexander* in drie verschillende bewerkingen, allen in proza (4) en de *Historie van Alexander*, een dichtstuk van Maerlant, in zijne jeugd vervaardigd. (5) Zijn gedicht *van den Trojaanschen oorlog* is hoezeer fabelachtig eigenlijk

---

(1) *Hist. Franc. Gregor. Turon. epit.* C. 2· et *Fragm. ad hist. Franc. pertinentia.* in edit. Th. Ruinart. Par. 1699. p. 706. en de Aant. van Ruinart aldaar.

(2) Zie mijne *Nederl. Volksoverl.* bl. 116.

(3) Zie boven bl. 65.

(4) Boven bl. 64.

(5) Hoffmann *Hor. Belg.* I. 28. Het HS. berust te Munchen.

niet met het doel om eenen roman te vormen, geschreven.

Wij hebben nu de eigenlijke ridderromans afgehandeld, zooveel die in onze oude letterkunde voorkomen en gaan tot eene klasse van schriften over, welke den overgang van dezelven tot de burgerlijke of huiselijke romans vormt, maar nogtans geheel den geest der riddertijden ademt, namelijk de Novellen. De oorsprong daarvan is in het Zuiden te zoeken; Frankrijk, maar vooral Italie is rijk in dergelijke stukken, welke door Boccacios bewerking overal opgang maakten. In dezelven heerscht eene neiging tot boerterij en satyre, welke zich dikwijls tegen de geestelijkheid en de vrouwen openbaart en niet tot den Nederlandschen volksaard behoort, hoewel ook hier zeer gezocht en zelfs tot de lagere klassen in volksboeken doorgedrongen.

De oude Italiaansche novellen zijn grootendeels in proza vervat en hebben den weg gebaand tot eene beoefening van den ongebondenen stijl, zij zijn haren oorsprong aan de zucht der Italianen tot *conversazione* verschuldigd en eigen aan dien landaard. In Frankrijk daarentegen zijn de *fabliaux* en *contes* veelal in poëzij; Spanje heeft ze uit Italie ontvangen en daar tierden zij minder welig, omdat de Spanjaard minder *gezellig* is, later in de 16de eeuw hebben zich die *del genere picaresco* beroemd gemaakt, doch dezen zijn van eenen anderen aard.

In Nederland zijn de novellen, gelijk ik ze zoo

even opgaf, weinig in getal, maar meestal belangrijk, zij zijn even als de Italiaansche in proza. Ik reken daartoe de *Historie van Jan van Parijs*, van *de goede vrouw Griseldis* (van Italiaanschen oorsprong) van *de getrouwe Florentine* en vooral de belangrijke verzameling onder den titel *de Zeven Wijzen van Rome*, allen tot de klasse der volksboeken overgegaan. (1) Waarschijnlijk zijn er velen verloren geraakt en misschien ook nog alleen in Vlaanderen gangbaar.

De Historie van *Fortunatus beurs en van zijnen wenschhoed* heeft met deze soort veel overeenkomst (2) en mag er bijkomen.

Voordat wij tot andere romantische schriften overgaan zal het niet ongepast zijn hier nog met een woord van den dierenroman of den *Reinaert de Vos* te gewagen. Slechts één gedicht zou men daarbij meenen te beschouwen, maar indedaad vormt deze fabel even goed eenen cyclus van dichtingen, als die van Arthur of Karel den Groote; men ziet dit het best uit de Fransche *branches*, vooral wanneer men die met onzen Reinaert en de Latijnsche gedichten vergelijkt; wij bezitten echter van dezen cyclus slechts een of zoo men wil twee stukken, hoezeer Vlaanderen het vaderland der fabel is, maar deze twee maken te zamen een geheel uit. De Reinaert is geheel naar den trant der Karolingische ridderromans ingerigt; de

(1) Zie bl. 44 volgg.

(2) Zie bl. 128.

hofhouding omtrent pinksteren, de dieren als rijksbaronnen, die land en sloten bezitten, het regtspreken door den koning, de tweekamp, alles is in den geest der riddertijden, maar merkwaardig genoeg, speelt niet de koning of een zijner edelste ridders, maar de listige verraderlijke vos de hoofdrol en geheel anders dan in de gewone ridderromans, waar deugd en dapperheid zegevieren, wordt hier verraad en list beloond; er is dunkt mij in deze trekken eene satyre niet te miskennen, maar eene algemeene, geene persoonlijke of aan tijd en plaats gebonden.

Tot nog toe hebben wij ons alleen met de ridderromans en novellen bezig gehouden, welke den voornaamsten inhoud onzer letterkunde uitmaken, doch om niet eenzijdig en onvolledig te blijven, moeten wij ook de overige stukken welke daarmede in verband staan en die alleen eene andere rigting nemen, gadeslaan, ten einde de romantische literatuur zoo veel mogelijk in haar geheel te overzien.

Grooten invloed hebben daarop de verhalen der pelgrims en kruisvaarders omtrent het Oosten uitgeoefend en gelijk wij vroeger aanmerkten, is de romantiek eene dochter dier heilige oorlogen, maar daarmede niet voldaan drong de verbeelding nog verder en zocht in Indie aan het uiterste Oosten een fabel- of tooverland, waar men voor zijne wildste droomen voedsel vond. Dit denkbeeld was zelf Oostersch, maar werd eerst heerschend door de wonderreizen van twee mannen, welke die landen bezocht en daarvan de buiten-

sporigste beschrijvingen gegeven hadden; de eerste was Marco Polo uit de 13de, de tweede die hem deed vergeten, de beruchte Johannes de Montevilla of Jan Mandevyl uit de 14de eeuw; ik heb reeds boven (1) eene karakteristiek zijner reisbeschrijving met opgave der bronnen gegeven, waarop ik verwijze, maar herinner alleen nog dat velen zijner denkbeelden in de romans zijn overgegaan en in de Arabische vertellingen terugkomen.

Nog merkwaardiger zijn twee andere werken van vroegeren tijd; het eerste is *Madocs* of *Matocs droem*, waarvan Maerlant in zijnen *Rijmbijbel* ten jare 1270 gewaagt. (2). Dit stuk is zoo het schijnt, voor ons verloren, maar wat bevatte het? Eene fabel, gelijk te stellen met den Reinaert en de romans van Arthur; ik meen met Willems te mogen aannemen, dat het eene beschrijving van America, het goudland behelsde en daarom in den roep eener ongerijmde fabel kwam, die echter waarschijnlijk zooveel opgang maakte, dat zij omgewerkt en met nieuwe verdichtsels vergroot werd. De dichter van Reinaert zoude zulk een bewerker geweesd zijn. Madoc nu was de zoon van Owen

(1) Zie boven bl. 133.

(2) Scriveren, die dit sullen scriven,
God gheve dat si goet moeten bliven
Want meneghen ne rouct hoe hi verdult
Tfolc, uptat hi die plaetse vult:
Hem biddic dat si nemen goem;
Want dit es niet *Madocs droem*,
No Reinaerts no Artus boerden.

Guynnedd, Prins van Wallis en ontdekte, zoo men wil in 1170 America. (1) Hij verhaalde wonderen van deze andere wereld, maar vond geen geloof, omdat men het voor onmogelijk hield, dat er in het westelijk halfrond een nog geheel onbekend land bestaan zoude. Hetgeen mij nog meer voor dit gevoelen inneemt, is dat er in het Normanno-Angelsch eene beschrijving bestaat van het land van Cocagne, bij ons Luilekkerland, waarin brasserij en overdaad door schatten en vruchtbaarheid in het ongerijmde gevoed worden en dat dit land gesteld wordt ten Westen van Spanje over de zee, derhalve in America; ik beschouw dit gedicht dus als eene satyrische zinspeling op Madocs reize.

Een derde geschrift, dat welligt tot deze klasse behoort, is de *Reize des heiligen Brandaens*, een nog onuitgegeven dichtstuk, door Willems tot de 12[de] eeuw gebragt (2) en waarvan eene plat-Duitsche vertaling door Bruns is uitgegeven (3); daar ik dit werk niet ter hand heb, kan ik den inhoud

---

(1) Michaud *Biogr. Univers.* XXVI. 95. Verg. Willems *Reinaert de Vos* Inleid. bl. XXXIII.

(2) *Reinaert de Vos.* Inl. XVIII. Het gedicht bestaande uit 2191 verzen, berust onder dien schrijver.

(3) Bruns *Rom. u. andere Gedichte in alt platt deutscher Sprache.* 159. literarische narigten omtrent dit stuk bij Busching en von der Hagen *Grundriss.* s. 295. Het oorspronkelijke is in het Latijn geschreven en wordt door Gervasius Tilb. *Otia Imp.* II. 11. vermeld, bij Leibnitz *Scr. Rer. Brunsv.* I. 910.

niet genoeg beoordeelen, alleen komt het mij uit mij bekende plaatsen als eene wonderreize voor, die welligt zelfs op Ariosto invloed gehad heeft.

Het is in de ridderromans zeer gewoon, niet alleen dat de helden door Goddelijke hulp beschermd worden, maar ook dat zij redding ontvangen of geholpen worden door tooverij. Zoo b. v. de vier Heemskinderen door hunnen oom Malaghijs; zelfs wordt paus Innocentius in eenen storm door de bezweringen van Albertus Magnus gered (1); deze tooverkunst werd, gelijk Görres reeds opgemerkt heeft, in den beginne niet voor zoo misdadig gehouden als naderhand, toen men de verschrijvingen aan den Duivel uitgedacht had, evenwel komen zij ook in geen zeer goed licht voor, want Albertus ontvangt van den paus vooraf vergiffenis voor de zonde welke hij daardoor begaan zoude en de Capitularien en synodale decreten ijveren zeer sterk daartegen *als overblijfselen des heidendoms*. Men duldde dit echter in de romans, die soms, gelijk de Walewein, daarop als grondslag rusten. Maar nog niet te vreden hiermede schreef men romans van het

---

(1) Van Velthem *Sp. Hist.* B. I. C. 25.

Die Paus sprac: Alebrecht dit doet;
Ic geefs v orlof, nv ter stede
Ende alle wege vorward mede
Alse lange als gi leuen moget;
Indien dat gi engeen ondoget
Daer met ne doet noch geen quaet
Soe absolueric v van alre daet.

leven der tooveraars, waarbij de zonderlingste en ongerijmdste verhalen voorkomen, die weder daaruit in andere romans overgingen. In het Nederduitsch heeft men van dien aard de *Historie van Virgilius*, een volksboek in proza van hoogen ouderdom en dat het voorbeeld schijnt geweesd te zijn, waarnaar zich die van *Paracelsus*, *Robert le diable* en anderen in Duitschland, Frankrijk en Zwitserland gevormd hebben. Van lateren tijd bezit men den vermaarden *Doctor Faust*, die echter, ofschoon volksboek geworden, eigenlijk niet tot de romantische letterkunde behoort. Görres heeft zeer goed aangemerkt, dat de zwaarmoedige tint, die over dit laatste stuk ligt een kenmerk is van het ernstige karakter der Duitschers, terwijl de Virgilius als een Zuidelijk product daarentegen meer schertsend en comisch is.

De eigenlijke komische literatuur was in Nederland arm, waarvan de volksaard, van ouds ernstig, de oorzaak was. Later ontstond die, maar is nimmer veredeld en tot de hoogere kringen doorgedrongen. Onder vele dergelijke stukken uit de 16[de] eeuw heb ik er geen een kunnen ontdekken, dat verdiende bewaard te worden. In de 17[de] is Bredero als zoodanig opgetreden, die, hoezeer onkiesch en gemeen, evenwel eene rijke ader van echt komischen geest vertoonde, ook andere *cluiten* en *kluchten* verdienen melding, maar zij gaan ons hier niet aan, als tot een ander tijdvak behoorende.

Uit de vroegere tijden zijn ons daarentegen

slechts twee comische satyren bekend, beiden voor het volk geschreven, vol plompe invallen, maar nogtans nu en dan echt comisch; beiden zijn zij volkseigendom gebleven en zelden in beschaafdere kringen gezien. Het eerste stuk is de *beschrijving van het land van Cocagne*, later *Luilekkerland*, in verzen uit de 15de eeuw, maar naar voorbeelden uit de 13de bewerkt. Slechts een fragment is daarvan bewaard gebleven, dat geen hoog denkbeeld van het geheel geeft (1), maar in het oudere Normanno-Angelsche gedicht straalt nog wel eens een vonkje van echte geestigheid door. Hoezeer er geen volksboek van deze fabel is overgebleven, geraakte zij bij het volk nooit in vergetelheid en werd zelfs een kindersprookje. In Duitschland kent men even zoo het Schlaraffenland, en de *Cocagne* in Italie, de *mats de Cocagne*, door de Franschen bij ons ingevoerd, zijn allen van denzelfden oorsprong. Uilenspiegel is meer boerenlectuur geworden, met wier neigingen dit stuk geheel strookt. De latere tijd heeft nog andere volksboekjens in dien smaak voortgebragt; drie zeer zeldzame in den tongval der Westfaalsche grasmaaijers geschreven en die in hunnen tijd opgang schijnen gemaakt te hebben zijn de *Historie van Slennerhinke*; *Historie van Tewesken Kinderbehr* en *Historie van Lukevent*. Zij behooren aan de 18de eeuw en gaan ons dus eigenlijk niet aan, maar men ziet uit deze stukken dat het comische

(1) Zie Hoffmann *Hor. Belg.* I. en de *Alt. Bl.* I.

in onze letterkunde zich bijna uitsluitend tot den gemeenen man bepaalde en niet fijn genoeg voor de meer beschaafden was.

Hiermede hebben wij onze oud romantische letterkunde afgehandeld in zoover de stof betreft; wij gaan daarom over tot eene chronologische beschouwing derzelve naar gelang de eene soort van romantische werken de andere opvolgde, men zal er de geschiedenis van den volksgeest gedurende de tijden voor de hervorming in de 16de eeuw ten minste gedeeltelijk uit leeren kennen.

De oudste poëzij was bij ons even als elders geestelijke hymnen, heldenliederen, dierenfabel, hieruit ontsprong de ridderroman en het Reinaertsgedicht. De oudste heldencyclus is ook de eerste bezongen geworden; de stukken daartoe bij ons behoorende zijn van de 12de eeuw, later ging de heugenis dier helden allengs verloren, nadat andere gebeurtenissen zich van de belangstelling des volks meester gemaakt hadden en andere tijden en zeden verschenen waren. In Duitschland was dit zoo niet, maar in de Nederlanden gaan de sporen daarvan in de 13de eeuw reeds verloren.

De naast in tijd volgende fabelkring is die van Arthur; deze bloeide in gedichten en romans gedurende de 12de en 13de eeuw en zelfs nog gedurende de 14de. Walewein b. v. behoort zoo niet tot de 12de, althans tot de eerste helft der 13de, en even zoo Arthur, Merlin, Perceval en de meesten der overigen, maar later hielden de bewerkingen dier fabel op, zij werd weinig meer gezocht, de hand-

schriften gingen verloren en toen de volksboeken opkwamen in de 15de en 16de eeuw, was er geen enkele die genoegzame belangstelling inboezemde, om naar den smaak dier tijden in proza omgewerkt te worden en in dien vorm het publiek op nieuw te boeijen.

Bij het verval der Arthurromans kwamen de Karolingische ten tooneele. De eerste vorming dezer sagen tot romans dagteekent waarschijnlijk van het einde der 11de eeuw; in de 12de en 13de treffen wij ze reeds in Frankrijk aan, in de 13de in Nederland, maar voornamelijk geraakten zij in bloei gedurende de laatste helft dezer en de eerste der volgende eeuw en verdrongen toen de twee vorige fabelkringen. Veelvuldig gelijk wij gezien hebben, waren de bewerkingen van dezen cyclus en daar zij meer dan de vorigen op geschiedenis schenen te rusten en tevens meer vaderlandsch waren, bleven zij ook den volke aangenamer. Vandaar de latere omvormingen in proza tot volksboeken, die altijd lezers vonden en nationaal bleven, terwijl de Nibelungen- en Arthurfabelen verloren gingen.

Nevens dezen behoort het dierenepos Reinaert de Vos gesteld te worden, want het draagt de kleur der Karolingische romans; in de 12de eeuw ontstond het uit losse volksdichten, in de dertiende werd het verder uitgewerkt even als in Frankrijk en Duitschland; ook dit gedicht bleef zoowel als de heldenromans het volk behagen en werd mede volksboek.

Men mag niet voorbijzien, dat de volksgeest zich langzamerhand van het mythische en daarmede verbondene wonderbare tot het meer historische wendde en dat ook uit dien hoofde de Karolingische romans, die althans in Nederland min ongeloofelijke gebeurtenissen behelsden dan die van Arthur, allengs dezen deden vergeten.

De romans welke tot geenen dezer fabelkringen behoorden bloeiden nevens de Karolingische en vonden juist daarom lezers, omdat zij historisch schenen te zijn. Het bovennatuurlijke vergaf men aan de oude tijden zeden en godsdienst en men hervond het in de klassieke letterkunde. Maar daar de zucht tot het wonderbare hiermede nog geenszins voldaan was, verplaatste men zich daartoe in verre gewesten en geloofde gaarn wat de reisbeschrijvers en pelgrims van Azie en het verre Indie mededeelden.

De romantische letterkunde bestond tot aan de 14de eeuw grootendeels in poëtische werken, de proza werd weinig beoefend, ofschoon men enkele stukken uit de 13de en 14de eeuw kan aanwijzen, maar in de 15de eeuw vervielen taal- en dichtkunst, deels door de schuld der rethorijkers, die de taal en den oud Nederduitschen rijmtrant, door Maerlant en zijne school bijbehouden, op de bespottelijkste wijs verbasterden en in een bedorven Franschen vorm hunne rijmen inkleedden, deels door andere oorzaken, als het verval der ridderschap, de ontluikende beschaving des volks, de verwarringen in kerk en staat en dergelijke welke

als zoovele voorteekenen van eene omkeering in beiden te beschouwen waren, en nu verdeelde zich de Nederlandsche letterkunde in twee klassen; het oud romantische werd vooral door de rethorijkers in proza omgewerkt en verbasterd, en bleef in dien toestand nog korten tijd de hoogere standen boeijen, maar de literatuur door Maerlant gesticht, die van den burgerstand uitgegaan was, bleef ook na de hervorming der letterkunde voortgaan en werd volgens den meer beschaafden geest des tijds allengs verbeterd en verfraaïd; dit was het deel der vrijgevochten, het andere dat der Spaansch geblevene Nederlanden.

Deze laatsten hadden de nieuwe kerkleer niet aangenomen; de burgerlijke vrijheid, welke daarmede in verband stond, werd er niet erkend, adel en geestelijkheid bleven hunne regten behouden, maar bovendien werd het als een wingewest der Spaansche heerschappij beschouwd. Daarom geschiedde er van staatswege niets ter opbouwing der vervallene letterkunde, veeleer trachtte men het nationaalgevoel te verdooven en dit gelukte maar al te zeer bij de hoogere standen, vooral in het eigenlijke Braband en de Zuidelijke gedeelten des lands. Vlaanderen daarentegen bezat eenen rijkeren middelstand en deze sedert Maerlant eene eigene letterkunde; deze werd nog eenigermate aangehouden en de Vlaamsche rethorijkers stonden doorgaans boven hunne Brabandsche broeders; ook werd in dat gewest, waar het volk alleen de landtaal sprak, meer daarin geschreven dan elders.

Het volk hechtte zich, in weerwil en welligt juist door die onderdrukking, des te sterker aan zijne voorouderlijke taal, poëzij, volkszeden en overleveringen. Antwerpen werd de bron waaruit hem de oude nu van de hoogere standen versmade romans toevloeiden, en terwijl dezen zich met de uitheemsche, de Spaansche, Italiaansche en Fransche poëzij bezig hielden, bleef bij hem alleen de eigenaardige letterkunde in achting; en nog treft men in Vlaanderen van dit alles veel meer sporen aan dan in onze Noordelijke gewesten.

Dat de oude volksromans desniettegenstaande, in ons vaderland tot op dezen tijd toe bleven voortleven, moet men alleen toeschrijven aan de weinige zorg, welke in de 17de en 18de eeuw aan het onderwijs der mindere klassen besteed werd, maar nu de beschaving zich ook tot dezen begint uittestrekken en de geringere standen met de letterkunde der beschaafde volksklassen bekend gemaakt worden, begint allengs de oude literatuur geheel te gronde te gaan en wordt haar de laatste schuilhoek ontroofd. Reeds zijn sommige volksboeken geheel verloren gegaan en het overige dreigt mede te verdwijnen, om even als zooveel oud vaderlandsch voor nieuwere gewrochten en denkbeelden plaats te maken en alleen stoffe opteleveren voor den letterkundige, die met deelneming en een weemoedig gevoel de denkmalen der voorouderen uit het daarover opgeschotene gras en onkruid opspoort.

INHOUD.

VERBETERINGEN.

Bladz. 63. Een fragment van eenen Nederd. rijmroman van Alexander bezit Willems. Zie zijne aant. op Heelu, bl. 148.

Bladz. 148 en 154. Ik heb later de Nederduitsche Volksboeken van Faust en Wagenaar reeds aangehaald gevonden bij Voetius *Disput. Theolog. Sel.* Ultraj. 1648. I, 982.

Bladz. 155. De Uilenspiegel was in Nederland reeds in de 16de eeuw bekend, want dit boek, gedrukt te Antwerpen bij Johannes van Geelen, wordt benevens de Historie van Virgilius en Reinaert de Vos verboden in den *Appendix Indicis libr. prohib.*, te Antwerpen in 1579 op last van Philips II en den Hertog van Alba uitgekomen.

